

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**Хахуцяк О.Ю., Степанова Г.М., Галаган О.І.,
Кубарєва О.В., Коваль Б.В., Свириденко С.В.**

ОСОБЛИВІ ПОРЯДКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Навчальний посібник

Київ 2026

УДК 343.137(075)

Рекомендовано до друку Вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол від 28.10.2025 р. № 23/4-8)

Авторський колектив:

Хахуцяк О.Ю., Степанова Г.М., Галаган О.І., Кубарєва О.В., Коваль Б.В., Свириденко С.В.

Р е ц е н з е н т и:

Чернявський С.С. – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Дрозд В.Г. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Особливі порядки кримінального провадження : навч. посіб. / [О.Ю. Хахуцяк, Г.М. Степанова, О.І. Галаган та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ; 2026. 139 с. ISBN _____

У навчальному посібнику викладені основні найактуальніші питання сучасного кримінального процесу, зокрема особливості застосування спрощених порядків кримінального провадження, укладення та затвердження угод, здійснення провадження у формі приватного обвинувачення, провадження щодо неповнолітніх та реалізації концепції відновного правосуддя. Окремі розділи присвячено спеціальному досудовому розслідуванню і особливостям досудового та судового провадження в умовах воєнного стану.

Навчальний посібник підготовлений для здобувачів вищої освіти, викладачів закладу вищої освіти, науковців, а також може стати у нагоді для практичних працівників (слідчих, дізнавачів, детективів, працівників прокуратури, суду, адвокатів).

ISBN _____

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	5
Тема.1. Особливі порядки кримінального провадження як прояв диференціації та уніфікації кримінальної процесуальної форми	6
Тема 2. Кримінальне провадження на підставі угод.	9
Тема 3. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення	20
Тема 4. Кримінальне провадження щодо діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність	25
Тема 5. Кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб	28
Тема 6. Кримінальне провадження щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку	40
Тема 7. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх. Застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності.....	62
Тема 8. Відновне правосуддя щодо неповнолітніх	76
Тема 9. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру.....	82
Тема 10. Кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю	90
Тема 11. Кримінальне провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні	95
Тема 12. Спеціальне досудове розслідування	105
Тема 13. Особливості досудового розслідування, судового розгляду в період воєнного стану	110
ГЛОСАРІЙ	120
ЛІТЕРАТУРНІ ДЖЕРЕЛА	133

ПЕРЕДМОВА

Шановні читачі!

Сучасний кримінальний процес України перебуває у стані постійної трансформації, зумовленої як внутрішніми потребами розвитку правової держави, так і зовнішніми викликами, пов'язаними з європейською інтеграцією, збройною агресією проти України та запровадженням правового режиму воєнного стану. У цих умовах особливі порядки кримінального провадження набувають особливого значення, оскільки саме вони дозволяють забезпечити належний баланс між публічними інтересами держави, завданнями кримінального судочинства та дотриманням прав і свобод людини.

Навчальний посібник «Особливі порядки кримінального провадження» підготовлено з урахуванням актуального стану кримінального процесуального законодавства України, практики його застосування судами, органами досудового розслідування та прокуратури, позицій Європейського суду з прав людини та відповідно до робочої програми навчальної дисципліни. У виданні комплексно розглянуто теоретичні та практичні аспекти диференціації кримінальної процесуальної форми, розкрито зміст і призначення окремих видів особливих порядків кримінального провадження, визначено їх місце у загальній системі кримінального процесу.

Особливу увагу в посібнику приділено таким інститутам, як кримінальне провадження на підставі угод, провадження у формі приватного обвинувачення, провадження щодо неповнолітніх, застосування примусових заходів медичного та виховного характеру, спеціальне досудове розслідування, а також особливостям здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. Виклад матеріалу поєднує доктринальний аналіз норм КПК України з практичними прикладами їх реалізації, що сприяє формуванню цілісного уявлення про механізм застосування спеціальних процесуальних процедур.

Структура навчального посібника побудована за тематичним принципом і спрямована на послідовне засвоєння навчального матеріалу. Кожна тема містить систематизований виклад основних положень, нормативні орієнтири, елементи судової практики, а також питання для самоконтролю, що дозволяє поглибити знання та сформулювати практичні навички застосування кримінального процесуального законодавства.

Навчальний посібник призначений для здобувачів вищої освіти юридичних спеціальностей, аспірантів, викладачів закладів вищої освіти, а також може бути корисним для практичних працівників органів досудового розслідування, прокуратури, суду та адвокатури. Авторський колектив сподівається, що це видання сприятиме підвищенню рівня професійної підготовки майбутніх юристів, поглибленню наукового осмислення особливих порядків кримінального провадження та удосконаленню правозастосовної практики в умовах сучасних викликів.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АРК – Автономна Республіка Крим
ВАС – Вищий Антикорупційний суд
ВР України – Верховна Рада України
ВРП – Вища рада правосуддя
ВС – Верховний суд
ДБР – Державне бюро розслідувань
ЗМІ – засоби масової інформації
ЄРА – єдиний реєстр адвокатів
ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄКПЛ – Європейська конвенція з прав людини
ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини
КК України – Кримінальний кодекс України
КМУ – Кабінет міністрів України
КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України
КнЗПЛЮС – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
КнПД – Конвенція про права дитини
КТМПУ – Кодекс торгівельного мореплавства України
КРЕС – Консультативна Рада Європейських суддів
КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення
МВС – Міністерство внутрішніх справ
МЮ України – Міністерство юстиції України
НАБУ – Національне антикорупційне бюро України
НД – народний депутат
НСРД – негласні слідчі (розшукові) дії
НМДГ – неоподаткований мінімум доходів громадян
ООН – Організація Об'єднаних Націй
ЦК України – Цивільний кодекс України
абз. – абзац
гл. – глава
р. – рік
ст. – стаття
п. – пункт
ч. – частина

Тема 1. ОСОБЛИВІ ПОРЯДКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ПРОЯВ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ТА УНІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ

Особливі порядки кримінального провадження регулюють специфічні умови вирішення кримінальних проваджень, що передбачені кримінальним законодавством України.

Кримінальне процесуальне законодавство України передбачає єдиний порядок кримінального провадження. Це логічно випливає із засади рівності громадян перед законом і судом, що передбачено ст. 10 КПК України та ст. 24 Конституції України. Для забезпечення принципу рівності громадян перед судом найбільш ефективним є створення єдиного стандартизованого порядку кримінального провадження (досудового розслідування і судового провадження, процесуальних дій у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність). Забезпечення єдиного порядку провадження обумовлюється уніфікацією кримінальної процесуальної форми як передбаченого кримінальним процесуальним законом порядку здійснення усієї кримінальної процесуальної діяльності.

Водночас неможливо в усіх випадках застосовувати стандартний порядок провадження. Це пов'язано з тим, що в певних випадках кримінальна процесуальна форма повинна враховувати суттєві обставини, що впливають на порядок здійснення кримінального провадження.

Залежно від мети і завдань кримінальної процесуальної діяльності кримінальна процесуальна форма може бути уніфікованою (тобто єдиною) або диференційованою (тобто характеризуватися наявністю різних порядків здійснення кримінального провадження).

Уніфікація процесуальної форми має важливе значення в аспекті забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального процесу, а також для забезпечення правової визначеності у питанні порядку кримінального провадження, статусу його окремих учасників, дотримання принципу рівності перед законом і судом.

Уніфікація кримінальної процесуальної форми — процес створення єдиних, стандартизованих правил та процедур, що регулюють весь порядок здійснення кримінального провадження. Вона спрямована на встановлення однакового, детально врегульованого та обов'язкового режиму для всіх кримінальних проваджень, незалежно від їхніх особливостей, шляхом спрощення та стандартизації процесуальних дій, рішень та стадій.

Диференціація процесуальної форми полягає в наявності різних порядків (процедур) здійснення кримінального провадження, які так чи інакше відрізняються від його загального порядку (є спрощеними або ускладненими порівняно із загальним порядком або істотно від нього відрізняються процедурами, що застосовуються).

Диференціація процесуальної форми кримінальних проваджень закономірно зумовлює необхідність чіткої юридичної визначеності як спрощених процедур, так і інших ускладнених порядків притягнення окремих осіб до кримінальної відповідальності, які відповідали б засадам правової держави й завданням забезпечення справедливого правосуддя.

Це робиться для забезпечення більш ефективного та справедливого провадження, де складніші випадки потребують ретельнішого врегулювання, а простіші — спрощених процедур.

Особливу (диференційовану) форму кримінального провадження становлять:

- кримінальне провадження на підставі угод (гл. 35 КПК України);
- кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення (гл. 36 КПК України);
- кримінальне провадження щодо діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність (гл. 36¹ КПК України);
- кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб (гл. 37 КПК України);

кримінальне провадження щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку (гл. 37¹ КПК України);

- кримінальне провадження щодо неповнолітніх. Застосування примусових заходів виховного характеру (гл. 38 КПК України);
- кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру (гл. 39 КПК України);
- кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю (гл. 40 КПК України);
- кримінальне провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні (гл. 41 КПК України);
- спеціальне досудове розслідування (гл. 24¹ КПК України);
- особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану (гл. IX¹ КПК України).

Перераховані форми кримінальних проваджень є особливо важливими для кримінального процесу. Завдяки цим порядкам провадження, по-перше створюються додаткові гарантії законності щодо дотримання прав людини при розслідуванні кримінального правопорушення; по-друге вони створюють можливість застосувати спрощене провадження, коли кримінальне правопорушення не становить великої суспільної небезпеки.

Кримінальна процесуальна форма — це передбачений кримінальним процесуальним законом порядок кримінальної процесуальної діяльності суб'єктів кримінального процесу, засоби реалізації ними своїх прав, свобод і обов'язків, порядок вчинення та оформлення певних процесуальних дій, прийняття, оформлення і звернення до виконання процесуальних рішень

Важливість процесуальної форми у тому, що вона є однією з кримінально-процесуальних гарантій, яка відповідно забезпечує виконання завдань кримінального судочинства і є засобом забезпечення кримінально-процесуальної діяльності. Дотримання процесуальної форми суб'єктами кримінального процесу є обов'язковим, порушення передбаченого законом порядку провадження буде мати наслідком скасування прийнятого юридичного рішення.

Процесуальна форма має відповідати певним вимогам: доцільності (забезпечувати швидке, безпомилкове й ефективне правосуддя); простоти (бути вільною від непотрібних бюрократичних формальностей); надійності (гарантувати досягнення істини і справедливості); толерантності (забезпечувати повагу до прав і свобод людини), ясності, моральності та етичності.

Особливості кримінальної процесуальної форми такі:

- перевага принципу публічності над диспозитивністю при вирішенні питання щодо вибору учасниками процесу способу поведінки;
- забезпечення належної поведінки учасників процесу мірами державного примусу;
- залежність характеру примусу від суспільної небезпечності вчиненого злочину;
- правосуддя як єдиний спосіб покладання кримінальної відповідальності та призначення винуватому справедливого покарання чи виправдання невинуватого;
- існування інституту захисту прав і законних інтересів підозрюваного.

Значення процесуальної форми полягає у тому, що вона:

- визначає стабільну та юридично доцільну процедуру судочинства;
- оптимізує й активізує діяльність щодо розв'язання завдань кримінального процесу;
- надає правове поле для встановлення єдиної для всіх законності;
- створює систему необхідних гарантій встановлення істини, захисту прав і свобод людини та забезпечення справедливості;
- забезпечує реалізацію принципів правової держави у сфері правосуддя і створює необхідний для цього режим законності.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення уніфікації кримінальної процесуальної форми.
2. Дайте визначення диференціації кримінальної процесуальної форми.
3. Дайте визначення кримінальної процесуальної форми.
4. Яке значення кримінальної процесуальної форми?
5. Які особливості кримінальної процесуальної форми?
6. Що розуміють під особливими порядками кримінальних проваджень?
7. У чому полягають мета та завдання особливих порядків кримінального провадження?
8. Яке значення мають особливі порядки кримінальних проваджень?
9. Які види особливих порядків у кримінальному процесі?
10. Що розуміють під особливими порядками кримінальних проваджень?
11. У чому полягають мета і завдання особливих порядків кримінального провадження?
12. Яке значення мають особливі порядки кримінальних проваджень?

Розділ 2. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ НА ПІДСТАВІ УГОД

Угоди у кримінальному провадженні — це інститут кримінального провадження, спрямований на скорочення та спрощення процедури розгляду кримінальних проваджень, зменшення строків перебування осіб під вартою, заощадження ресурсів та часу, зменшення навантаження на органи досудового розслідування та суд.

Основною метою провадження на підставі угод є процесуальна економія і досягнення оптимального балансу між інтересами протилежних суб'єктів кримінального провадження.

Надання сторонам можливостей щодо укладення угод у кримінальному провадженні має на меті виробити таку процедуру кримінального процесу, яка б пришвидшувала його завершення без застосування усього комплексу визначених кримінальним процесуальним законом засобів, виконуючи при цьому всі завдання, що стоять перед кримінальним судочинством.

Відповідно до ст. 468 КПК України передбачено укладення таких видів угод:

- про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим;
- про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим.

Угода про примирення — це добровільна угода між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, у якій узгоджуються умови відповідальності підозрюваного або обвинуваченого за умови вчинення ним дій, спрямованих на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого. Угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення.

Укладення угоди про примирення в кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, не допускається (ч. 3 ст. 469 КПК України).

Угода про примирення може бути укладена за ініціативи потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Домовленості щодо угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді).

Особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, — про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення (п. 8 ч. 2 ст. 65 КПК України).

Необхідно пам'ятати, що слідчий, прокурор зобов'язані проінформувати підозрюваного та потерпілого про їхнє право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладенні угоди про примирення (ч. 7 ст. 469 КПК України).

У разі завдання шкоди юридичній особі угоду про примирення може бути укладено із представником цієї особи — керівником юридичної особи, іншою особою, уповноваженою законом або установчими документами, працівником юридичної особи за дорученням, особою, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні відповідно до укладеної з нею угоди на представництво. У зв'язку з цим, якщо потерпілим є юридична особа, до матеріалів кримінального провадження мають додаватися копії документів, що підтверджують правомочність конкретної особи представляти її інтереси, а в угоді при посиланні на представника необхідно зазначати реквізити цих документів. Слід враховувати, що представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, за винятком процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представникові. *Зважаючи на вищевикладене, неправильною є практика укладення угод з неналежними особами, зокрема з представником неповнолітнього потерпілого¹.*

Угода про примирення у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, може бути укладена лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника (ч. 1 ст. 469 КПК України).

Якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим із числа осіб, визначених КПК України.

Особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення у кримінальному провадженні, не можуть бути допитані як свідки щодо обставин, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення (п. 8 ч. 2 ст. 65 КПК України).

Угода про примирення також може укладатися, якщо її сторонами чи стороною є *неповнолітні особи*. Тоді угода укладається за участю законних представників і захисників неповнолітніх. При цьому, якщо неповнолітній досяг 16-річного віку, він має право укласти угоду про примирення самостійно, але за наявності згоди його законного представника. Якщо неповнолітній не досяг 16 років, угоду про примирення за його згодою укладає законний представник неповнолітнього. Про надання згоди неповнолітнім, його законним представником у наведених вище випадках обов'язково має бути зазначено в угоді про примирення. Такий підхід необхідно використовувати, коли укладається угода про визнання винуватості з неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим.

У разі якщо, кримінальне провадження здійснюється щодо кількох осіб, які підозрюються у вчиненні одного чи кількох кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма підозрюваними, угода може бути укладена з одним (кількома) з підозрюваних.

Кримінальне провадження щодо особи (осіб), з якими досягнуто згоди, підлягає виділенню в окреме провадження.

¹ Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 13 від 11 груд. 2015 р. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15>.

У разі якщо, в кримінальному провадженні *беруть участь кілька потерпілих* від одного кримінального правопорушення, угода може бути укладена та затверджена лише з усіма потерпілими.

Якщо у кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від різних кримінальних правопорушень і згоди щодо укладення угоди досягнуто не з усіма потерпілими, угоду може бути укладено з одним чи кількома потерпілими. У такому випадку угода про примирення укладається з кожним потерпілим окремо, а кримінальне провадження, щодо якого сторони досягли згоди, підлягає виділенню в окреме провадження. Недотримання цих вимог закону відповідно до п. 1 ч. 7 ст. 474 КПК України є підставою для відмови у затвердженні угоди.

В угоді про примирення зазначаються (ст. 471 КПК України):

- її сторони (процесуальний статус сторін, ПБ, документи, що підтверджують правомочність (для представника юридичної особи, законних представників та захисників);

- формулювання підозри (не можна вважати такою, що відповідає вимогам закону угоді, в якій відсутнє формулювання підозри чи обвинувачення, правова кваліфікація дій підозрюваного чи обвинуваченого);

- правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність (до їх переліку судова практика відносить наявність у підозрюваного чи обвинуваченого судимості, зокрема непогашеної; невідбутого покарання за іншим вироком суду, інші дані, що характеризують особу);

- істотні для відповідного кримінального провадження обставини;

- розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення (угода лише тоді відповідає вимогам закону, якщо в ній чітко визначено розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування, чи як альтернатива — перелік дій, які підозрюваний або обвинувачений зобов'язаний вчинити на користь потерпілого, та строк їх вчинення);

- узгоджене покарання та згода сторін на його призначення (у межах, встановлених санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення);

- наслідки укладення та затвердження угоди;

- наслідки невиконання угоди².

В угоді зазначається дата її укладення та скріплюється підписами сторін.

Наслідком укладення та затвердження угоди про примирення є:

- для підозрюваного — обмеження права оскарження вироку;

- для потерпілого — обмеження права оскарження вироку та позбавлення права вимагати у подальшому притягнення особи до кримінальної відповідальності за відповідне кримінальне правопорушення, змінювати розмір

² Узагальнення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод від 22 січ. 2014 р. URL: https://zib.com.ua/ua/print/92557-uzagalnennya_vssu_sudovoi_praktiki_zdiysnennya_kriminalnogo_.html.

вимог про відшкодування шкоди.

Метою провадження на підставі угоди про примирення є настання суб'єктивно бажаного результату, що має настати після її укладення та затвердження. Угода лише тоді відповідає вимогам закону, якщо в ній чітко визначено розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування, чи як альтернатива — перелік дій, які підозрюваний або обвинувачений зобов'язаний вчинити на користь потерпілого, та строк їх вчинення.

Угода про визнання винуватості — це домовленість між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим, в якій останній добровільно визнає свою вину у вчиненні кримінального правопорушення в обмін на заздалегідь узгоджене покарання. Така угода дозволяє підозрюваному чи обвинуваченому отримати передбачуване і, можливо, пом'якшене покарання, а державі — заощадити ресурси, що витрачаються на повний судовий розгляд³.

Критерієм, що визначає можливість і доцільність ініціювання та укладення угоди при визнанні винуватості, є наявність суспільного інтересу в забезпеченні швидкого досудового розслідування і судового провадження, викриття більшої кількості кримінальних правопорушень, а також наявність суспільного інтересу в запобіганні, виявленні більш тяжких кримінальних правопорушень.

Угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо:

1) кримінальних проступків, нетяжких злочинів, тяжких злочинів (крім кримінальних проваджень щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією);

2) корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, за умови викриття підозрюваним чи обвинуваченим іншої особи (осіб) у вчиненні будь-якого корупційного кримінального правопорушення чи кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією, та якщо інформація щодо вчинення такою особою (особами) кримінального правопорушення буде підтверджена доказами, і за умови повного або часткового (з урахуванням характеру та ступеня участі особи у вчиненні злочину) відшкодування підозрюваним або обвинуваченим завданого збитку або заподіяної шкоди (якщо такі збитки або шкода були завдані);

2¹) корупційних кримінальних проступків, нетяжких або тяжких корупційних злочинів, а також кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, у разі відсутності ознак вчинення цих кримінальних правопорушень у співучасті, що підтверджується матеріалами кримінального провадження, і за умови повного відшкодування підозрюваним або обвинуваченим завданого збитку або заподіяної шкоди (якщо таких збитків або шкоди було завдано);

3) особливо тяжких злочинів, вчинених за попередньою змовою групою осіб, організованою групою чи злочинною організацією або терористичною групою за умови викриття підозрюваним чи обвинуваченим, який не є організатором такої групи або організації, злочинних дій інших учасників групи чи інших,

³ Пономаренко Ю. Угоди про визнання винуватості: процедура та проблеми застосування. *Юридична Газета online* : [сайт]. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/ugodi-pro-viznannya-vinuvatosti-procedura-ta-problemi-zastosuvannya.html>.

вчинених групою або організацією злочинів, якщо повідомлена інформація буде підтверджена доказами.

Угода про визнання винуватості може бути укладена з *ініціативи* прокурора або підозрюваного (ч. 2 ст. 469 КПК України).

Укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, а також у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, внаслідок яких шкода завдана державним чи суспільним інтересам або правам та інтересам окремих осіб, у яких беруть участь потерпілий або потерпілі, не допускається, крім випадків надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення ними угоди.

Угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим, який є організатором злочину, не може бути укладена у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, за винятком випадку укладання угоди на підставі п. 2 ст. 469 КПК України та за умови викриття ним іншого організатора корупційного кримінального правопорушення або кримінального правопорушення, пов'язаного із корупцією.

Участь захисника є обов'язковою у разі укладення угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості — з моменту ініціювання укладення такої угоди.

У разі недосягнення згоди щодо укладення угоди факт її ініціювання і твердження, що були зроблені з метою її досягнення, не можуть розглядатися як відмова від обвинувачення або як визнання своєї винуватості.

Якщо кримінальне провадження здійснюється щодо кількох осіб, які підозрюються, обвинувачуються у вчиненні одного або кількох кримінальних правопорушень, і згоди щодо укладення угоди досягнуто не з усіма підозрюваними, обвинуваченими, відповідно до вимог ч. 8 ст. 469 КПК України угоду може бути укладено з одним (кількома) із підозрюваних чи обвинувачених. Кримінальне провадження щодо особи (осіб), з якими досягнуто згоди щодо укладення угоди про визнання винуватості, на підставі постанови прокурора або ухвали суду підлягає виділенню в окреме провадження залежно від того, на якій із стадій кримінального провадження сторонами було ініційовано укладення угоди.

При цьому варто зважати, що вирок, ухвалений на підставі угоди, у такому випадку (щодо однієї із декількох осіб) не має преюдиційного значення для кримінального провадження щодо інших осіб, а визнання винуватості першою не є доказом вини останніх.

Преюдиційність (лат. *praejudicialis* — те, що стосується попереднього судового рішення) — прийняття без доказування та перевірки фактів, що були встановлені процедурно іншим судом в іншій справі. Обов'язок суду, який розглядає справу, визнати такими, що не потребують доказування, обставини, встановлені рішенням суду, яке набрало законної сили.

Необхідно враховувати, що відповідно до ст. 472 КПК України в угоді про визнання винуватості серед інших обставин зазначається *про беззастережне визнання підозрюваним (обвинуваченим) своєї винуватості у вчиненні*

кримінального правопорушення та умови часткового звільнення підозрюваного, обвинуваченого від цивільної відповідальності у вигляді відшкодування державі збитків внаслідок вчинення ним кримінального правопорушення (обов'язкові складові змісту угоди), а також обов'язки підозрюваного, обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, якщо такі домовленості мали місце (необов'язкова чи субсидіарна складова змісту угоди).

При цьому під *беззастережним визнанням винуватості підозрюваним (обвинуваченим)* слід розуміти безумовне (повне) визнання ним своєї винуватості у вчиненні інкримінованого органом досудового розслідування кримінального правопорушення⁴.

При вирішенні питання про укладення угоди про визнання винуватості прокурор зобов'язаний враховувати такі обставини:

- ступінь та характер сприяння підозрюваного чи обвинуваченого у проведенні кримінального провадження щодо нього або інших осіб;
- характер і тяжкість обвинувачення (підозри);
- наявність суспільного інтересу в забезпеченні швидшого досудового розслідування і судового провадження, викритті більшої кількості кримінальних правопорушень;
- наявність суспільного інтересу в запобіганні, виявленні чи припиненні більшої кількості кримінальних правопорушень або інших більш тяжких кримінальних правопорушень (ч. 1 ст. 470 КПК України).

У кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, укладення угоди про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим здійснюється з урахуванням таких обставин:

- у кримінальному провадженні щодо кримінальних проступків або нетяжкого злочину — за погодженням з першим заступником Генерального прокурора або заступником Генерального прокурора, керівником обласної прокуратури або його першим заступником чи заступником;
- у кримінальному провадженні щодо тяжкого злочину — за погодженням з Генеральним прокурором (особою, яка виконує його обов'язки) або його першим заступником чи заступником, керівником обласної прокуратури або його першим заступником чи заступником;
- у кримінальному провадженні щодо особливо тяжкого злочину — за погодженням з Генеральним прокурором (особою, яка виконує його обов'язки) або його першим заступником чи заступником;
- у кримінальному провадженні щодо кримінальних проступків або нетяжкого злочину, досудове розслідування якого здійснюється детективами Національного антикорупційного бюро України або яке було направлено до суду прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, — за погодженням із заступником Генерального прокурора — керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (особою, яка виконує його обов'язки) або його

⁴ Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 13 від 11 груд. 2015 р. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15>.

першим заступником чи заступником, керівником підрозділу Спеціалізованої антикорупційної прокуратури;

– у кримінальному провадженні щодо тяжкого злочину, досудове розслідування якого здійснюється детективами Національного антикорупційного бюро України або яке було направлено до суду прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, — за погодженням із заступником Генерального прокурора — керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (особою, яка виконує його обов’язки) або його першим заступником чи заступником;

– у кримінальному провадженні щодо особливо тяжкого злочину, досудове розслідування якого здійснюється детективами Національного антикорупційного бюро України або яке було направлено до суду прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, — за погодженням із заступником Генерального прокурора — керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (особою, яка виконує його обов’язки) (ч. 2 ст. 470 КПК України).

В угоді про визнання винуватості зазначаються:

- її сторони (процесуальний статус сторін, ПІБ);
- формулювання підозри чи обвинувачення;
- його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- істотні для відповідного кримінального провадження обставини;
- беззастережне визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення;
- обов’язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце);
- умови часткового звільнення підозрюваного, обвинуваченого від цивільної відповідальності у вигляді відшкодування державі збитків внаслідок вчинення ним кримінального правопорушення;
- узгоджене покарання та згода підозрюваного, обвинуваченого на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням;
- умови застосування спеціальної конфіскації;
- наслідки укладення та затвердження угоди;
- наслідки невиконання угоди.

В угоді зазначається дата її укладення та вона скріплюється підписами сторін (ст. 472 КПК України).

Наслідком укладення та затвердження угоди про визнання винуватості для прокурора, підозрюваного, обвинуваченого є обмеження їх права оскарження вироку згідно з положеннями ст.ст. 394, 424 КПК України, а для підозрюваного, обвинуваченого — також його відмова від здійснення прав, передбачених абз. 1 та 4 п. 1 ч. 4 ст. 474 КПК України.

Безумовною перевагою здійснення кримінального провадження є те, що скорочуються строки досудового розслідування. Це особливо актуально, коли підозрюваний утримується під вартою.

Як відомо, Європейський Суд з прав людини неодноразово констатував порушення п. 3 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у зв'язку з надмірною тривалістю досудового тримання під вартою. Як приклад, можна навести Рішення Європейського Суду з прав людини від 20 грудня 2018 р. у справі «Медведев і Костюк проти України», в якій заявники скаржилися на надмірне тримання під вартою під час досудового слідства⁵.

У справах «Харченко проти України» (заява № 40107/02) від 10 лютого 2011 р.⁶ та «Ігнатов проти України» (заява № 40583/15) від 15 грудня 2016 р. Європейський Суд з прав людини вже встановлював порушення щодо аналогічних питань⁷.

В угодах про визнання винуватості варто уникати неконкретних формулювань при визначенні зобов'язання підозрюваному (обвинуваченому), які в подальшому останнім неможливо буде виконати. До таких неконкретних формулювань можна, віднести, наприклад:

- обов'язок співпрацювати з правоохоронними органами у викритті та виявленні осіб, які вчиняють злочини;

- обов'язок сприяти розслідуванню кримінальних проваджень у з'ясуванні обставин щодо осіб, які займаються придбанням, виготовленням та вживанням наркотичних засобів, та всіх відомих випадків їх збуту, виявленні та припиненні інших відомих йому кримінальних і правопорушень цієї категорії;

- сприяти досудовому слідству без будь-якої конкретизації того, за яким кримінальним провадженням має здійснюватися це досудове слідство.

У будь-якому разі обов'язки підозрюваного (обвинуваченого) мають бути визначені у такий спосіб, щоб можна було пересвідчитися у реальності та можливості їх виконання.

Не допускається включення в угоди про визнання винуватості зобов'язань, що прямо суперечать вимогам закону. Наприклад, обов'язок повністю відшкодувати державі витрати на залучення експертів для проведення експертизи, який має бути виконано до встановленої в угоді дати. Відшкодування обвинуваченим даного виду процесуальних витрат забезпечено відповідним механізмом і не може бути предметом угоди.

Укладення угоди про примирення або про визнання винуватості може ініціюватися у будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку.

Загальний порядок судового провадження на підставі угоди.

Якщо угоди досягнуто під час досудового розслідування, то обвинувальний акт з підписаною сторонами угодою невідкладно надсилається до суду.

Прокурор має право відкласти направлення до суду обвинувального акта з підписаною сторонами угодою до отримання висновку експерта або завершення

⁵ Справа «Медведев і Костюк проти України» (Заяви № 61075/10 та № 27575/14): рішення Європейського Суду з прав людини від 20 груд. 2018 р. Міністерство юстиції України : [сайт]. URL: <https://minjust.gov.ua/m/rishennya-schodo-suti-zalfavitom>.

⁶ Справа «Харченко проти України» (Заява № 40107/02): рішення Європейського Суду з прав людини від 10 лют. 2011 р. Верховна Рада України : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_662.

⁷ Справа «Ігнатов проти України» (Заява № 40583/15) : рішення Європейського суду з прав людини від 15 груд. 2016. Консультант : [сайт]. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=0B1ID2E0EE>.

проведення інших слідчих (розшукових) дій, які необхідні для збирання та фіксації доказів, що можуть бути втрачені з впливом часу, або які неможливо буде провести пізніше без суттєвої шкоди для їх результату в разі відмови суду у затвердженні угоди (ч. 1 ст. 474 КПК України).

Після отримання обвинувального акта, угоди про примирення чи про визнання винуватості головоючий суддя не пізніше *п'яти днів* після дати передання (надходження) до його провадження відповідного матеріалу має постановити ухвалу про призначення підготовчого судового засідання, визначити дату, час та місце його проведення⁸.

Розгляд щодо угоди проводиться судом під час підготовчого судового засідання за обов'язкової участі сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження. Відсутність інших учасників судового провадження не є перешкодою для розгляду.

Перед ухваленням рішення про затвердження угоди про визнання винуватості суд під час судового засідання повинен з'ясувати в обвинуваченого, чи цілком він розуміє:

1) що він має право на судовий розгляд, під час якого прокурор зобов'язаний довести кожную обставину щодо кримінального правопорушення, у вчиненні якого його обвинувачують, а він має такі права:

– мовчати, і факт мовчання не матиме для суду жодного доказового значення;

– мати захисника, зокрема на отримання безоплатної правничої допомоги у порядку та випадках, передбачених законом, або захищатися самостійно;

– допитати під час судового розгляду свідків обвинувачення, подати клопотання про виклик свідків і подати докази, що свідчать на його користь;

2) наслідки укладення та затвердження угод, передбачені ст. 473 КПК України;

3) характер кожного обвинувачення, щодо якого він визнає себе винуватим;

4) вид покарання, а також інші заходи, що будуть застосовані до нього у разі затвердження угоди судом.

Суд зобов'язаний переконатися у судовому засіданні, що укладення угоди сторонами є *добровільним*, тобто не є наслідком застосування насильства, примусу, погроз або наслідком обіцянок чи дії будь-яких інших обставин, ніж ті, що передбачені в угоді. Для з'ясування добровільності укладення угоди у разі необхідності суд має право витребувати документи, зокрема скарги підозрюваного чи обвинуваченого, подані ним під час кримінального провадження, та рішення за наслідками їх розгляду, а також викликати у судові засідання осіб та опитувати їх.

Суд перевіряє угоду на відповідність вимог КПК України та відмовляє у затвердженні угоди, якщо:

– умови угоди суперечать вимогам КПК України та/або закону, де допущена неправильна правова кваліфікація кримінального правопорушення,

⁸ Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 13 від 11 груд. 2015 р. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15>.

що є більш тяжким ніж те, до якого передбачена можливість укладення угоди;

- умови угоди не відповідають інтересам суспільства;
- умови угоди порушують права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб;
- існують обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним або сторони не примирилися;
- очевидна неможливість виконання обвинуваченим узятих на себе за угодою зобов'язань;
- відсутні фактичні підстави для визнання винуватості.

При відмові суду в затвердженні угоди, укладення якої ініційовано на стадії досудового розслідування, судового провадження за згодою сторін кримінального провадження продовжується у загальному порядку.

У разі незгоди однієї з сторін із продовженням судового провадження у загальному порядку досудове розслідування продовжується у загальному порядку.

До моменту видалення суду до нарадчої кімнати сторони угоди мають право ініціювати зміни до укладеної угоди та у разі досягнення згоди укласти нову угоду (ч. 7 ст. 474 КПК України).

Повторне звернення з угодою з тим самим підозрюваним, обвинуваченим в одному кримінальному провадженні допускається одноразово у разі усунення підстав, на основі яких суд відмовив у затвердженні такої угоди. У разі повторної відмови судом у затвердженні угоди наступне звернення з угодою з тим самим підозрюваним, обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні не допускається (ч. 8 ст. 474 КПК України).

За наслідками розгляду угоди у судовому засіданні (під час підготовчого судового провадження або під час судового розгляду) суд, перевіrivши відповідність угоди до вимог кримінального процесуального закону і закону про кримінальну відповідальність, врахувавши доводи сторін кримінального провадження та інших учасників судового провадження, має прийняти одне із таких рішень:

- затвердити угоду про визнання винуватості чи про примирення, або
- відмовити у затвердженні угоди у разі встановлення підстав, передбачених ч. 7 ст. 474 КПК України, та повернути кримінальне провадження прокурору, якщо угоди досягнуто під час досудового розслідування, для його продовження у порядку, передбаченому розділом III КПК України;
- або продовжити судовий розгляд у загальному порядку, якщо угоду було укладено під час його здійснення;
- або призначити судовий розгляд для проведення судового провадження у загальному порядку, якщо до суду надійшов обвинувальний акт, а угоду було укладено під час підготовчого провадження, а також у разі подання прокурором відповідного клопотання, пов'язаного з відсутністю необхідності продовження досудового розслідування внаслідок його фактичного закінчення.

При цьому, зокрема в останньому випадку, слід неухильно дотримуватися вимог закону щодо відкриття сторонами кримінального провадження одне одній додаткових матеріалів, отриманих до або під час судового розгляду⁹.

Вирок на підставі угоди. Суд, переконавшись, що угода може бути затверджена, ухвалює вирок, яким затверджує угоду і призначає узгоджену сторонами міру покарання.

Вирок суду на підставі угоди може бути оскаржений у порядку, передбаченому КПК України, з підстав, передбачених ст. 394 КПК України (ч. 4 ст. 475 КПК України).

Оскільки угода про визнання винуватості може бути укладена зокрема у провадженні щодо тяжких злочинів, *велике значення має обґрунтування забезпечення співвідношення суспільного інтересу та приватного інтересу підозрюваного, обвинуваченого.* У цьому випадку інтерес держави (суспільства) щодо призначення належного покарання винному може підпорядковуватися зацікавленості у підвищенні ефективності досудового розслідування. Тобто в обмін на узгоджену міру покарання підозрюваний (обвинувачений) мав би сприяти викриттю співучасників злочину, повідомляти схему злочинної діяльності тощо.

Наслідки невиконання угоди. У разі невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості потерпілий чи прокурор мають право звернутися до суду, який затвердив таку угоду, з клопотанням про скасування вироку. Клопотання про скасування вироку, яким затверджена угода, може бути подано протягом встановлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення.

Клопотання про скасування вироку, яким затверджена угода, розглядається у судовому засіданні за участю сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження. Відсутність інших учасників судового провадження не є перешкодою для судового розгляду.

Суд своєю ухвалою скасовує вирок, яким затверджена угода, якщо особа, яка звернулася з відповідним клопотанням, доведе, що засуджений не виконав умови угоди. Наслідком скасування вироку є призначення судового розгляду в загальному порядку або направлення матеріалів провадження для завершення досудового розслідування у загальному порядку, якщо угода була ініційована на стадії досудового розслідування.

Ухвала про скасування вироку, яким була затверджена угода, або про відмову в скасуванні вироку може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Умисне невиконання угоди є підставою для притягнення особи до відповідальності, встановленої законом.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення інституту угод.
2. Що таке угода про примирення?
3. Яка мета угоди про примирення?

⁹ Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 13 від 11 груд. 2015 р. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15>.

4. Які наслідки укладення та затвердження угоди?
5. Що таке угода про визнання винуватості?
6. Яка мета угоди про визнання винуватості?
7. Який загальний порядок судового провадження на підставі угоди?
8. Назвіть підстави для відмови суду в затвердженні угоди.
9. Який процесуальний порядок оскарження вироку суду першої інстанції на підставі угоди?
10. Який зміст вироку, ухваленого на підставі угоди?
11. Які наслідки невиконання угоди?
12. Назвіть наслідки укладення та затвердження угоди.
13. Охарактеризуйте загальний порядок судового провадження на підставі угоди.
14. Назвіть підстави для відмови суду в затвердженні угоди.
15. Який зміст вироку, ухваленого на підставі угоди?

Тема 3. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ У ФОРМІ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАННЯ

Особливостям кримінального провадження у формі приватного обвинувачення присвячена гл. 36 КПК України.

Приватне обвинувачення — це регламентований законом особливий вид кримінальної процесуальної діяльності приватного обвинувача, який включає звернення до державних органів із твердженням щодо винуватості конкретної особи, подальше підтримання нею обвинувачення у суді, збирання доказів винуватості цієї особи та право відмовитися від пред'явленого обвинувачення.

Загальні особливості кримінального провадження у формі приватного обвинувачення:

- провадження у формі приватного обвинувачення стосується певної категорії кримінальних правопорушень, передбачених ст. 477 КПК України;
- провадження розпочинається лише на підставі заяви про вчинення кримінального правопорушення, що подається до слідчого, дізнавача, прокурора, іншої службової особи органу, уповноваженого на початок досудового розслідування протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення певного кримінального правопорушення (ст. 478 КПК України);
- якщо потерпілий, а у випадках, передбачених КПК України, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні — кримінальне провадження закривається (п. 7 ч.1 ст. 284 КПК України) крім кримінального провадження щодо злочину, пов'язаного з домашнім насильством;
- відшкодування шкоди потерпілому в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення може відбуватися на підставі угоди про примирення або без неї (ст. 479 КПК України).

Перелік кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення, що можуть бути розпочаті слідчим, дізнавачем, прокурором лише на підставі заяви потерпілого, передбачений ст. 477 КПК України:

- умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 122 КК України);
- умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК України);
- умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 126 КК України);
- домашнє насильство (ст. 126¹ КК України);
- погроза вбивством без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 129 КК України);
- розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 132 КК України);
- зараження венеричною хворобою без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 133 КК України);
- незаконний аборт або стерилізація (ст. 134 КК України);
- залишення у небезпеці без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 135 КК України);
- ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 136 КК України);
- ненадання допомоги хворому медичним працівником без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 139 КК України);
- незаконне проведення дослідів над людиною без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 142 КК України);
- незаконне розголошення лікарської таємниці (ст. 145 КК України);
- примушування до шлюбу (ст. 151² КК України);
- зґвалтування без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 152 КК України);
- сексуальне насильство (ч. 1 ст. 153 КК України);
- примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України);
- порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 161 КК України);
- порушення недоторканості житла без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 162 КК України);
- порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 163 КК України);
- ухилення від сплати аліментів на утримання дітей без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 164 КК України);
- ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 165 КК України);
- розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 168 КК України);
- порушення авторського права і суміжних прав без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 176 КК України);

- порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію (ч. 1 ст. 177 КК України);
- перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ст. 180 КК України);
- порушення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК України);
- умисне знищення або пошкодження майна без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 194 КК України);
- погроза знищення майна (ст. 195 КК України);
- порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197 КК України);
- незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва (ст. 203¹ КК України);
- протидія законній господарській діяльності без обтяжуючих обставин (ст. 206 КК України);
- доведення до банкрутства — щодо дій, якими завдано шкоди кредиторам (ст. 219 КК України);
- незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару (ст. 229 КК України);
- незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю (ст. 231 КК України);
- розголошення комерційної або банківської таємниці (ст. 232 КК України);
- незаконне використання інсайдерської інформації — щодо дій, якими заподіяно шкоду правам, свободам та інтересам окремих громадян або інтересам юридичних осіб (ст. 232¹ КК України);
- приховування інформації про діяльність емітента (ст. 232² КК України);
- примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 355 КК України);
- самоправство – щодо дій, якими заподіяно шкоду правам та інтересам окремих громадян або інтересам власника (ст. 356 КК України);
- несанкціоноване втручання у роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 361 КК України);
- несанкціоновані дії з інформацією, яка обробляється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї, без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 362 КК України);
- зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364¹ КК України);
- перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 365¹ КК України);
- зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365² КК України).

Суттєва риса *інституту приватного обвинувачення* полягає у дії такої засади, як диспозитивність, як у матеріальному, так і в процесуальному проявах. Це у свою чергу, передбачає обов'язкову наявність особи, яка зацікавлена в оголошенні підозри, наділена для реалізації цієї функції відповідними правами й обов'язками та має докласти певних зусиль до її висунення і підтримання.

Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення є особливим провадженням у системі кримінального процесу, що передбачає його окреме правове врегулювання у межах самостійного правового інституту, і має певну процесуальну своєрідність.

Незважаючи на те, що чинний КПК України використовує поняття «кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення», по суті провадження за кримінальними правопорушеннями, передбаченими у ч. 1 ст. 477 КПК України, є провадженням у формі приватно-публічного обвинувачення. Тобто після подачі заяви про кримінальне правопорушення потерпілим і внесення відомостей до ЄРДР тягар доказування обставин, передбачених у ст. 91 КПК України, покладається на слідчого, дізнавача, прокурора. Прокурором також підтримується обвинувачення у суді. Потерпілий має право у судовому провадженні підтримувати обвинувачення в суді тільки у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення (п. 4 ч. 3 ст. 56 КПК України).

Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення є провадженням, яке може бути розпочате слідчим, дізнавачем, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 477 КПК України.

Потерпілий має право подати до слідчого, дізнавача, прокурора, іншої службової особи органу, уповноваженого на початок досудового розслідування, заяву про вчинення кримінального правопорушення протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення певного кримінального правопорушення (ст. 478 КПК України).

Відмова потерпілого, а у випадках, передбачених КПК України, його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення.

Особливістю кримінального провадження у формі приватного обвинувачення за КПК України є те, що прокурор, слідчий, дізнавач у межах своєї компетенції зобов'язані розпочати досудове розслідування, але підставою у цьому випадку є лише заява потерпілого, тобто активна роль належить не прокурору, слідчому, дізнавачеві, а особі, яка звертається із заявою про вчинення щодо неї кримінального правопорушення. Отже, заява (повідомлення) потерпілого зазвичай є єдиним законним приводом для початку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення.

Важливою *умовою* приватного обвинувачення є відшкодування шкоди потерпілому. Відшкодування шкоди потерпілому в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення може відбуватися на підставі угоди про примирення або без неї (ст. 479 КПК України).

Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення має власну *специфіку*, що проявляється у низці моментів:

– статусі заявника і підозрюваного;

- порядку початку кримінального провадження;
- особливостях доказування, можливості в будь-який момент його закрити тощо.

Передбачене у п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України правило про можливість потерпілої особи відмовитись від обвинувачення у провадженнях приватного обвинувачення було змінено Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII таким чином, що воно більше не розповсюджується на кримінальні провадження щодо злочинів, пов'язаних з домашнім насильством¹⁰.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» домашнім насильством визнається діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи у межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь¹¹.

Отже, якщо вищезазначене кримінальне правопорушення пов'язане з домашнім насильством, то закриття кримінального провадження на підставі заяви потерпілого не можливо.

Судовий розгляд. Кримінальні провадження у формі приватного обвинувачення розглядаються судом у загальному порядку.

У справах приватного обвинувачення потерпілий здійснює обвинувачення в суді особисто або через свого законного представника. Ці справи підлягають закриттю, якщо потерпілий примириться з обвинуваченим, підсудним. Примирення може статися лише до видалення суду до нарадчої кімнати для постановлення вироку. Якщо особа, щодо якої розглядається провадження у порядку приватного обвинувачення, у свою чергу подає заяву про зустрічне обвинувачення, суд може прийняти рішення про початок кримінального провадження по зустрічному обвинуваченню та об'єднанню обох проваджень в одне. У таких провадженнях кожен із потерпілих є одночасно й підсудним і користується у судовому розгляді в повному обсязі процесуальними правами і як приватного обвинувача, так і підсудного.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення кримінальному провадженню у формі приватного обвинувачення.

¹⁰ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 6 груд. 2017 р. № 2227-VIII. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19>.

¹¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07 груд. 2017 р. № 2229-VIII. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

2. Які особливості кримінального провадження у формі приватного обвинувачення?
3. У чому полягає мета кримінального провадження у формі приватного обвинувачення?
4. Як відшкодовується шкода у кримінальних провадженнях у формі приватного обвинувачення?
5. Які є підстави для початку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення?

Тема 4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ДІЯННЯ, КРИМІНАЛЬНА ПРОТИПРАВНІСТЬ ЯКОГО БУЛА ВСТАНОВЛЕНА ЗАКОНОМ, ЩО ВТРАТИВ ЧИННІСТЬ

Відповідно до ст. 283 КПК України Досудове розслідування відповідно може завершитись:

- закриттям;
- зверненням до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- зверненням до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів виховного або медичного характеру. Імперативна вказівка закону зобов'язує прокурора прийняти одне з цих рішень у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру.

Закінчення досудового розслідування – це важливий етап у його провадженні, на якому слідчий, дізнавач, прокурор здійснюють оцінку зібраних доказів, завершують провадження слідчих (розшукових) дій і приймають відповідне процесуальне рішення про подальшу долю кримінального провадження. Це забезпечує виконання завдань кримінального процесу, передбачених ст. 2 КПК України щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності у міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений і жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу.

Однією із форм завершення досудового розслідування є закриття кримінального провадження. Проте можливість прийняття такого рішення дізнавачем, слідчим, прокурором у першій стадії кримінального процесу має обмежений характер за рахунок того що воно зумовлене незначною кількістю підстав для його прийняття, що передбачені ч. 1 ст. 284 КПК України. Зумовлено це тим, що відповідно до Конституції України тільки суд може остаточно вирішити питання про подальшу долю кримінального провадження (зокрема і про його закриття).

Надаючи органам досудового розслідування і прокурору можливість у встановлених законом порядку закриття провадження у кримінальному правопорушенні законодавець враховує низку факторів: ступінь тяжкості кримінального правопорушення; наявність повідомлення про підозру; ставлення до такого висновку (закриття провадження) учасників кримінального провадження (зокрема й особи, яка його вчинила).

Однією з підстав для закриття кримінального провадження є те, що втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння (п. 4¹ ст. 284 КПК України). Відповідне доповнення до переліку підстав для закриття кримінального провадження було внесено у 2022 р. Воно логічно витікає із положень матеріального права, коли із тих чи інших обставин відбувається декриміналізація кримінального правопорушення.

Передбачена п. 4¹ ч. 1 ст. 284 КПК України підстава для закриття кримінального провадження належить до nereабілітуючих підстав оскільки правопорушник вчинив кримінально каране діяння на момент його вчинення, але під час досудового розслідування воно втратило свою суспільну небезпеку. Така особа не має права вимагати відшкодування матеріальної чи моральної шкоди, що була їй завдана у процесі розслідування.

Питання про закриття кримінального провадження під час досудового розслідування відповідно до п. 4¹ ч. 1 ст. 284 КПК України вирішується залежно від того чи повідомлялось про підозру особі, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Слідчий, дізнавач приймають відповідну постанову про закриття кримінального провадження, якщо у ньому жодній особі не повідомлялось про підозру (п. 4 ст. 284 КПК України). Рішення слідчого, дізнавача про закриття кримінального провадження може бути у 10-денний строк з дня отримання копії постанови оскаржене слідчому судді заявником, потерпілим, його представником чи законним представником (п. 3 ч. 1 ст. 303 КПК України).

У разі повідомлення особі про підозру право на закриття кримінального провадження належить прокурору. При цьому він має з'ясувати думку підозрюваного щодо можливості такого рішення. Якщо підозрюваний не заперечує проти закриття кримінального провадження, то прокурор виносить відповідну постанову. У тому випадку, коли підозрюваний не погоджується з можливістю закриття кримінального провадження воно продовжується у загальному порядку з урахуванням особливостей, передбачених гл. 36¹ КПК України (п. 4 ст. 284 КПК України).

Рішення прокурора про закриття кримінального провадження може бути у 10-денний строк з дня отримання копії постанови оскаржене слідчому судді заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником (п. 4 ч. 1 ст. 303 КПК України).

Подання скарги на рішення слідчого, дізнавача, прокурора не зупиняє виконання їх рішення (ч. 1 ст. 305 КПК України).

Розгляд скарги слідчим суддею місцевого суду здійснюється не пізніше п'яти днів з моменту надходження скарги за обов'язкової участі особи, яка подала скаргу, чи її захисника, представника, слідчого, дізнавача чи прокурора, рішення яких оскаржується. Відсутність слідчого, дізнавача чи прокурора не є перешкодою для розгляду скарги (п.п. 2, 3 ст. 306 КПК України).

За результатами розгляду скарги слідчий суддя своєю ухвалою може скасувати рішення слідчого, дізнавача чи прокурора (п. 1 ч. 2 ст. 307 КПК України).

До особливостей закінчення досудового розслідування належить порядок, який полягає у тому, що якщо підозрюваний заперечує проти закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 4¹ ч. 1 ст. 284 КПК України, прокурор, визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для встановлення факту вчинення підозрюваним діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність, зобов'язаний повідомити підозрюваному, його захиснику про завершення досудового розслідування та надати доступ до матеріалів (п. 1 ст. 478¹ КПК України).

Здійснюється весь комплекс процесуальних дій щодо відкриття матеріалів кримінального провадження, згідно ст. 290 КПК України. Зокрема надається можливість не тільки ознайомитись із матеріалами кримінального провадження, а й робити копії або відображення матеріалів. Надається достатній час для ознайомлення з матеріалами, до яких надано доступ. Сторони зобов'язані у письмовій формі повідомити одна одній, а потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження – прокурору факт надання їм доступу до матеріалів із зазначенням найменування таких матеріалів.

Після ознайомлення з матеріалами досудового розслідування прокурор у найкоротший строк звертається до суду з клопотанням про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного з підстави, передбаченої п. 4¹ ч. 1 ст. 284 КПК України (п. 2 ст. 478¹ КПК України).

Законом (п. 3 ст. 478¹ КПК України) визначено зміст клопотання про закриття кримінального провадження, з яким прокурор звертається до суду, де мають бути відображені такі відомості:

- найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- анкетні дані підозрюваного (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);
- прізвище, ім'я, по батькові та займана посада прокурора;
- фактичні обставини діяння та його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) Закону України про кримінальну відповідальність, що була чинною на час його вчинення;
- докази, що підтверджують факт вчинення особою діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність;
- обставини, які свідчать, що кримінальне провадження підлягає закриттю у зв'язку із втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння;

– розмір шкоди, завданої діянням підозрюваного, та відомості про її відшкодування;

– дата та місце складення клопотання.

Копію такого клопотання одночасно з переданням його до суду прокурор зобов'язаний надати підозрюваному, його захиснику.

Порядок розгляду судом клопотання прокурора про закриття кримінального провадження також здійснюється у загальному порядку із врахуванням особливостей, передбачених ст. 479¹ КПК України.

До особливостей вирішення судом питання про можливість закриття кримінального провадження належить встановлення факту вчинення підозрюваним діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність. У разі встановлення такого факту та відсутності згоди підозрюваного на закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 4¹ ч. 1 ст. 284 КПК України, суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження відповідно до п. 1² ч. 2 ст. 284 КПК України. Якщо такий факт судом не встановлено, то суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 1 (встановлена відсутність події кримінального правопорушення) або п. 2 (встановлена відсутність у діянні складу кримінального правопорушення) ст. 284 КПК України.

Існує особливість вирішення судом питання про закриття кримінального провадження, що поступило до суду з обвинувальним актом, але під час судового розгляду втратив чинність закон, яким встановлювалась кримінальна протиправність діяння. У цьому випадку визначальною є думка обвинуваченого про можливість закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 4¹ ч. 1 ст. 284 КПК України, якщо він проти цього не заперечує. Цю позицію обвинуваченого суд з'ясовує після зупинки судового розгляду. У разі згоди обвинуваченого на закриття провадження із зазначеної підстави, суд своєю ухвалою його закриває. За відсутності такої згоди та встановлення судом вчинення обвинуваченим діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність, суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження відповідно до п. 1² ч. 2 ст. 284 КПК України.

Якщо судом не встановлено, що обвинуваченим вчинено діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність, суд ухвалює виправдувальний вирок (ч. 3 ст. 479² КПК України).

Питання для самоконтролю:

1. Які особливості закінчення досудового розслідування кримінального провадження щодо діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність?

2. Якими процесуальними рішеннями завершується досудове розслідування кримінальних проваджень?

3. Який порядок розгляду скарги слідчим суддею місцевого суду кримінального провадження щодо діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність?

4. Визначте зміст клопотання про закриття кримінального провадження, передбаченого п. 3 ст. 478¹ КПК України.

5. Які особливості судового провадження кримінального провадження щодо діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність?

Тема 5. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ОКРЕМОЇ КАТЕГОРІЇ ОСІБ

Процесуальний імунітет окремої категорії осіб у кримінальному судочинстві.

У кожному суспільстві є певні особи, які виконують важливі публічні соціально-корисні функції, і це історично зумовлено необхідністю організації життя соціуму. У різні часи такими особами виступали державні службовці, лідери, представники духовенства, які забезпечували функціонування держави, а їхня роль визначалась здебільшого соціальними та політичними умовами. З рештою ці ролі еволюціонували, але сама потреба в людях, що виконують суспільно-корисні функції, залишається незмінною, забезпечуючи цілісність та розвиток суспільства. Задля забезпечення виконання вказаних функцій впроваджуються юридичні заходи, що пов'язуються із правовим імунітетом чи недоторканністю.

Конституція України у ст. 24 декларує принцип рівності громадян перед законом, забороняючи будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, політичних/релігійних переконань, соціального походження тощо. Водночас діяльність певної категорії осіб, які реалізують державні функції, потребує додаткових гарантій та особливого правового статусу для захисту їх від тиску, забезпечення незалежності та ефективності виконання завдань, що покладені на них Конституцією та спеціальними законами.

Так, забезпечення незалежності судді є необхідним, насамперед, в інтересах самого ж суспільства, яке має право на отримання доступу до чесного та справедливого суду, що неможливо забезпечити у випадку незахищеності судді від протиправного втручання та впливу на нього у зв'язку зі здійсненням ним правосуддя. У свою чергу незалежність народного депутата забезпечує свободу голосування та висловлювань без юридичної відповідальності, а імунітет гарантує захист від політично мотивованих переслідувань за результати голосувань та усуває можливість тиску під час реалізації ним своїх повноважень. Незалежність адвоката забезпечує свободу від втручання державних органів чи інших осіб при здійсненні професійної діяльності у тому числі в частині збереження адвокатської таємниці, що гарантує конфіденційність спілкування адвоката з клієнтом.

Поняття правового імунітету будучи винятком із загальних правил, надає захист певним категоріям осіб (посадовцям, дипломатам тощо) щодо безперешкодного виконання ними службових обов'язків. Латинське походження слова імунітет "immunitas" (в перекладі означає звільнення від чогось, свободу, недоторканність або захист) лише підкреслює, що мова йде про особливий правовий статус особи, який не звільняє від відповідальності, а лише передбачає складніший порядок її реалізації у разі вчинення такою особою кримінального правопорушення. Серед іншого, це стосується встановленого у положеннях

гл. 37 КПК України особливого порядку здійснення кримінального провадження щодо окремої категорії осіб.

Таким чином, правова природа посадового імунітету полягає в забезпеченні їхньої незалежності, а не у створенні особистих привілеїв. Він є інструментом захисту від необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності, політичних репресій та незаконного усунення від виконання професійних обов'язків.

Імунітет стає процесуальним, коли закон встановлює особливі правила для притягнення до кримінальної відповідальності певних осіб, створюючи "процедурні перешкоди" у вигляді вимог щодо відкриття кримінального провадження виключно Генеральним прокурором або особою, що виконує його обов'язки (стосовно судді ВАС, народного депутата); отримання згоди відповідного органу на застосування ізоляційних запобіжних заходів (затримання, утримання під вартою чи арештом), повідомлення про підозру спеціальним суб'єктом; інформування державних та інших органів чи службових осіб про застосування запобіжного заходу, ухвалення вироку тощо. Отже передбачені кримінальним процесуальним законодавством спеціальні процедури відхиляються від загального порядку здійснення кримінального провадження щодо окремої категорії осіб, захищаючи їх від необґрунтованого переслідування, а не уникнення відповідальності. Водночас такий особливий режим притягнення до відповідальності не ігнорує загальні правила, а лише встановлює додаткові гарантії та процедурні нюанси для таких осіб.

Про можливість існування процесуального імунітету згадується і в міжнародних документах, зокрема:

– у ст. 10 Загальної (Універсальної) хартії судді, ухваленої 17 листопада 1999 р. Центральною Радою Міжнародної Асоціації Суддів в Тайпеї зауважено, що кримінальне переслідування, включаючи арешт, може бути застосоване щодо судді тільки за умови, що це не вплине на його/її незалежність;

– у Висновку №3 (2002) Консультативної ради європейських суддів (КРЕС) ст. 52 передбачає, що судді, які у процесі своєї діяльності на посаді вчиняють те, що за будь-яких обставин кваліфікується як кримінальне правопорушення (наприклад, отримання хабара), не можуть користуватися імунітетом від звичайного кримінального процесу. Водночас у ст. 54 згаданого висновку констатується, що у деяких європейських країнах стало звичним ініціювання незадоволеною стороною порушення кримінальної справи проти судді. У зв'язку з цим КРЕС вважає, що у країнах, у яких кримінальне розслідування або провадження можуть розпочинатися за заявою приватної особи, повинен існувати механізм для попередження або припинення такого розслідування чи провадження проти судді у зв'язку з виконанням ним своїх службових обов'язків, якщо відсутні підстави вважати, що суддю має бути притягнуто до кримінальної відповідальності.

До переліку окремої категорії осіб, стосовно яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження, згідно зі ст. 480 КПК України відносяться:

- 1) народний депутат України;
- 2) суддя, суддя Конституційного Суду України, суддя ВАС, а також присяжний на час виконання ним обов'язків у суді, Голова, заступник Голови,

член ВРП, Голова, заступник Голови, член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

3) кандидат у Президенти України;

4) Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;

5) Голова, інший член Рахункової палати;

6) депутат місцевої ради;

7) адвокат;

8) Генеральний прокурор, його заступник, прокурор Спеціалізованої антикорупційної прокуратури;

9) Директор та працівники Національного антикорупційного бюро України;

10) Голова Національного агентства з питань запобігання корупції, його заступник.

Окрім КПК України, особливості притягнення до кримінальної відповідальності цих осіб визначаються насамперед Конституцією України та відповідними законами України «Про статус народного депутата України» (1992 р.), «Про судоустрій і статус суддів» (2016 р.), «Про Конституційний Суд України» (2017 р.), «Про Вищий антикорупційний суд» (2018 р.), «Про Вищу раду правосуддя» (2016 р.), «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (1997 р.), «Про Рахункову палату» (2015 р.), «Про статус депутатів місцевих рад» (2002 р.), «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (2012 р.), «Про прокуратуру» (2014 р.), «Про Національне антикорупційне бюро України» (2014 р.), «Про запобігання корупції» (2014 р.). Положення вказаних нормативно-правових актів визначають правовий статус цих осіб, обсяг та межі наданих їм спеціальних гарантій, а КПК України, в свою чергу, встановлює порядок застосування цих норм у кримінальному провадженні у зв'язку з притягненням таких осіб до кримінальної відповідальності та проведення стосовно них процесуальних дій.

Імунітет за своєю природою носить тимчасовий характер, оскільки він діє лише протягом періоду перебування особи на відповідній посаді або виконання нею певних функцій. Тому під час здійснення кримінального провадження щодо окремої категорії осіб ключовою обставиною, що підлягає встановленню, є належність підозрюваного (обвинуваченого) до переліку спеціальних суб'єктів, щодо яких згідно зі ст. 480 КПК України здійснюється особливий порядок кримінального провадження. Іншими словами при вирішенні питання про застосування особливого порядку здійснення кримінального провадження стосовно окремої категорії осіб, потрібно чітко визначити, чи перебуває та особа, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження на певний час у відповідному статусі, котрий дає їй можливість користуватися особливим режимом провадження. У такому разі слід встановити: чітку дату виникнення та закінчення в учасника провадження, згаданого у ч. 1 ст. 480 КПК України відповідного правового статусу; момент початку та закінчення інкримінованого йому діяння за ознаками певного складу кримінального правопорушення; дату прийняття рішення щодо початку кримінального провадження стосовно цього учасника.

Так, у випадку здійснення кримінального провадження щодо судді такі факти визначаються положеннями нормативно-правових актів, які

регламентують статус судді. У ст. 52 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначено, що суддею є громадянин України, який відповідно до Конституції України та цього Закону призначений суддею, займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі. Відповідно до ч. 1 ст. 53 вказаного Закону судді гарантується перебування на посаді до досягнення ним шістдесяти п'яти років, крім випадків звільнення судді з посади або припинення його повноважень відповідно до ст. 126 Конституції України. Повноваження народного депутата починаються після складення ним присяги на вірність Україні перед Верховною Радою України з моменту скріплення присяги особистим підписом під її текстом, а припиняються за загальним правилом з моменту відкриття першого засідання Верховною Радою України нового скликання (ч. 2 ст. 2 Закону України «Про статус народного депутата України»). Уповноважений Верховної Ради України з прав людини призначається на посаду і звільняється з посади Верховною Радою України. Припинення повноважень та звільнення з посади Уповноваженого оформляються відповідною постановою Верховної Ради України. Він призначається строком на п'ять років, який починається з дня складення ним присяги на сесії ВР України (ст. 5 «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»).

У разі припинення повноважень осіб, на яких поширюється процесуальний імунітет, кримінальне провадження надалі здійснюється за загальними правилами. Так, як убачається із рішення ВРП № 1785/0/15-24 від 11 червня 2024 р., з огляду на те, що повноваження судді припинилися у зв'язку з ухваленням ВРП рішення про її звільнення з підстав відмови судді від оцінювання, подання заступника Генерального прокурора про надання згоди на утримання під вартою судді у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності за підозрою у вчиненні кримінальних правопорушень не може бути розглянуто ВРП, підлягає залишенню без розгляду та поверненню¹². В іншому рішенні ВРП підставою залишення подання заступника Генерального прокурора без розгляду було припинення повноважень судді у зв'язку з отриманням останнім громадянства іншої країни.¹³ Аналогічну позицію займає і Верховний Суд в частині здійснення кримінального провадження щодо адвоката. Так, суд касаційної інстанції зауважив, що на особу, право якої на заняття адвокатською діяльністю припинено або зупинене відповідно до Закону про адвокатуру, не поширюються положення гл. 37 КПК України щодо особливого порядку кримінального провадження¹⁴. Відтак одночасно із залишенням вищою посадовою особою своєї посади відбувається й закінчення дії процесуального імунітету, внаслідок чого особливий порядок кримінального провадження щодо окремої категорії осіб не застосовується.

¹²Рішення ВРП про повернення подання заступника Генерального прокурора про надання згоди на утримання під вартою судді від 11 червня 2024 року № 1785/0/15-24. *Вища рада правосуддя*. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/4597>

¹³Рішення ВРП про повернення подання заступника Генерального прокурора про надання згоди на утримання під вартою судді від 10 липня 2023 року № 701/0/15-23. *Вища рада правосуддя*. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/40694>

¹⁴Постанова Верховного Суду від 23 липня 2024 року у справі № 199/732/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120603522>

Враховуючи викладене, відмітимо, що встановлення особливостей кримінального провадження стосовно спеціальних суб'єктів обумовлено прагненням законодавця забезпечити їх самостійність і незалежність, найбільш сприятливі умови для здійснення ними власних повноважень та захистити їх від необґрунтованого кримінального переслідування та засудження.

Порядок здійснення кримінального провадження щодо окремої категорії осіб.

Застосування особливого порядку кримінального провадження стосовно осіб, що користуються процесуальним імунітетом, означає, що провадження загалом здійснюється за загальними правилами. Особливість полягає лише у додаткових гарантіях, визначених головним чином у гл. 37 КПК України, а також у положеннях спеціальних законів. Зокрема здійснення кримінального провадження щодо окремої категорії осіб передбачає певну специфіку щодо:

- початку досудового розслідування кримінальних правопорушень (ст. ст. 480¹, 482² КПК України);
- порядку повідомлення про підозру (ст. 481 КПК України);
- затримання, обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту (ст.ст. 482, 482² КПК України) та застосування інших заходів забезпечення кримінального провадження (ст. 155¹ КПК України);
- порядку проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів.

Початок досудового розслідування. Законодавець передбачив дві процедури початку досудового розслідування щодо окремої категорії осіб: загальну, що стосується переважної більшості осіб, визначених у ст. 480 КПК України, та спеціальну, що застосовується виключно відносно суддів *Вищого антикорупційного суду та народних депутатів*. У свою чергу спеціальний порядок відкриття кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень, вчинених суддею ВАС, згідно зі ст. 480¹ КПК України охоплює процесуальні дії щодо:

1) внесення до ЄРДР відомостей, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення суддею ВАС, Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора);

2) невідкладного повідомлення Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора), але не пізніше 24 годин з моменту внесення таких відомостей, Верховного Суду про початок досудового розслідування.

А відповідно до ч. 1 ст. 482² КПК України відомості, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення народним депутатом України, вносяться до ЄРДР Генеральним прокурором (особою, що виконує обов'язки Генерального прокурора) у порядку, передбаченому ст. 214 КПК України. Така ускладнена процедура початку досудового розслідування спрямована на запобігання безпідставному тиску на народних обранців, суддів ВАС, забезпечуючи, щоб кримінальне провадження розпочиналося лише на найвищому прокурорському рівні.

Повідомлення про підозру. Саме з моменту вручення письмового повідомлення про підозру бере свій початок кримінальне переслідування конкретної особи за вчинене кримінальне правопорушення. Згідно зі ст. 481 КПК

України письмове повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення здійснюється:

1) адвокату, депутату місцевої ради, депутату Верховної Ради Автономної Республіки Крим, сільському, селищному, міському голові – Генеральним прокурором, його заступником, керівником обласної прокуратури в межах його повноважень;

2) народному депутату України, кандидату у Президенти України, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Голові або іншому члену Рахункової палати, прокурору Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Директору або іншому працівнику Національного антикорупційного бюро України, заступникам Генерального прокурора, Голові Національного агентства з питань запобігання корупції, його заступнику – Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора) або заступником Генерального прокурора – керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури;

3) судді, судді Конституційного Суду України, присяжному на час виконання ним обов'язків у суді, Голові, заступнику Голови, члену Вищої ради правосуддя, Голові, заступнику Голови, члену Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, працівникам Національного антикорупційного бюро України – Генеральним прокурором або його заступником;

4) судді Вищого антикорупційного суду – Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора);

5) Генеральному прокурору – заступником Генерального прокурора.

Вказані посадові особи, які організовують та координують діяльність усіх органів прокуратури, особисто повинні перевірити обґрунтованість прийняття рішення про здійснення повідомлення про підозру окремій категорії осіб, з'ясувавши для цього, чи були дотримані гарантії щодо затримання вказаних осіб та/або проведення оперативно-розшукових чи слідчих (розшукових) дій, правильність визначення підслідності тощо. Зазначення у повідомленні про підозру прізвища, посади та підпису Генерального прокурора або його заступника підтверджує те, що вони є тими посадовими особами, які вважають повідомлення про підозру окремій категорії осіб законним та обґрунтованим.¹⁵

Згідно з ч. 2 ст. 481 КПК України Генеральний прокурор (виконувач обов'язків Генерального прокурора), його заступник, керівник обласної прокуратури може доручити іншим прокурорам здійснити вручення процесуального документа (повідомлення про підозру), а також повідомлення і роз'яснення за необхідності прав підозрюваному.

Таким чином, як зауважує Верховний Суд, за відсутності належно проведеної процедури повідомлення про підозру особі, щодо якої має здійснюватися особливий порядок кримінального провадження, така особа статусу підозрюваної не набуває, а всі наступні етапи кримінального

¹⁵Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 11 грудня 2019 року у справі № 536/2475/14-к. *Верховний Суд. База правових позицій.* URL: <https://lpd.court.gov.ua/legal-position/412/document/430>

провадження стосовно неї вважаються такими, що відбулися з порушенням норм КПК України¹⁶.

Затримання, обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту. Питання стосовно обрання запобіжного заходу щодо аналізованої категорії осіб у нормах КПК України мають місце тільки відносно народних депутатів та суддів, перелік яких визначено у п. 23 ч. 1 ст. 3 КПК України.

Запобіжні заходи, що обмежують право на свободу та на особисту недоторканність судді, можуть застосовуватися тільки за умови дотримання вимог, визначених законом та під наглядом спеціально уповноважених на те судових органів. Положення ст. 125 Конституції України, ст. 49 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», ст. 58 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», ст. 24 Закону України «Про Конституційний суд України», ст. 482 КПК України, визначають особливості застосування до судді запобіжних заходів залежно від його статусу.

Відповідно до вказаних нормативно-правових актів *судовими органами, які надають згоду на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом є:* Вища рада правосуддя щодо суддів, перелік яких визначений у п. 23 ч. 1 ст. 3 КПК України, та Конституційний суд України щодо судді цього ж Суду.

Суб'єктами, уповноваженими на внесення подання щодо отримання згоди на застосування щодо суддів ізоляційних запобіжних заходів є: Генеральний прокурор (виконувач обов'язків Генерального прокурора) стосовно судді ВАС, Конституційного суду України; Генеральний прокурор або його заступник щодо всіх інших суддів.

Таким чином процедура обрання стосовно судді ізоляційного запобіжного заходу здійснюється у два етапи: на першому ВРП та Конституційний суд України надає згоду на застосування таких заходів, на другому – слідчий суддя здійснює розгляд відповідних клопотань.

Процедура розгляду ВРП подань про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом у зв'язку з підозрою у вчиненні ним діяння, за яке встановлена кримінальна відповідальність, визначена у гл. 18 Регламенту ВРП, затвердженого рішенням Ради від 24 січня 2017 р. № 52/0/15-17. Натомість порядок надання згоди на застосування запобіжних заходів, що обмежують право на свободу та особисту недоторканність судді Конституційного суду України, закріплений у §15 Регламенту Суду, затвердженого Постановою Конституційного суду України від 22 лютого 2018 р. № 1-пс/2018.

Важливо розуміти ключове розмежування компетенцій ВРП та слідчого судді, суду в частині вирішення питання про обрання зазначених вище запобіжних заходів. ВРП при наданні згоди на арешт судді перевіряє гарантії його незалежності, наявність тиску або переслідування, забезпечуючи законність процедури. Рішення ВРП є дозвільним документом, який підтверджує обґрунтованість клопотання, проте остаточне рішення про застосування запобіжного заходу ухвалює виключно слідчий суддя, суд. Іншими словами

¹⁶Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 25 листопада 2020 року у справі № 627/927/19. Верховний Суд. База правових позицій. URL: <https://lpd.court.gov.ua/legal-position/3071/document/3177>

рішення ВРП про надання згоди на утримання судді під вартою є обов'язковою процесуальною умовою для застосування такого запобіжного заходу, що забезпечує дотримання гарантій суддівської незалежності. Однак, це рішення не зобов'язує суд автоматично застосувати тримання під вартою – остаточне рішення приймається слідчим суддею, судом згідно з КПК України, який перевіряє наявність ризиків та можливість застосування більш м'яких запобіжних заходів. ВРП підтверджує лише відсутність перешкод, пов'язаних із професійним імунітетом.

Суддя, затриманий за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлена кримінальна відповідальність, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи, за винятком:

1) якщо Вищою радою правосуддя надано згоду на затримання судді у зв'язку з таким діянням;

2) затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, якщо таке затримання є необхідним для попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину. Суддя має бути негайно звільнений, якщо мета такого затримання (попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину) досягнута.

Особливості порядку затримання, обрання запобіжного заходу, стосовно *народного депутата України* передбачені у положеннях ст. 482² КПК України, відповідно до якої:

1) клопотання про дозвіл на затримання, обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту мають бути погоджені Генеральним прокурором (особою, що виконує обов'язки Генерального прокурора).

2) розгляд таких клопотань здійснюється слідчим суддею, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, а в кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, – слідчим суддею ВАС.

3) такі клопотання розглядаються за обов'язкової участі народного депутата України. Слідчий суддя зобов'язаний завчасно повідомити народного депутата України про розгляд зазначеного клопотання, крім клопотання про застосування негласних слідчих (розшукових) дій або обшуку. Якщо народний депутат України без поважної причини не прибув на судові засідання або не повідомив про причини своєї відсутності, таке клопотання може розглядатися без участі народного депутата України.

4) без дозволу слідчого судді дозволяється затримання народного депутата України лише у разі, якщо останнього застали під час вчинення або безпосередньо після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, пов'язаного із застосуванням насильства, або такого, що спричинив загибель людини.

5) ухвали за результатами розгляду зазначених клопотань можуть бути оскаржені в апеляційному порядку у випадках, передбачених КПК України.

Застосування інших заходів забезпечення кримінального провадження. Щодо деяких категорій осіб законодавець передбачає певну специфіку

застосування заходів забезпечення кримінального провадження, що обмежують право на працю (тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя), права власності (тимчасовий доступ до речей та документів адвоката).

Загальні правила тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності визначені у положеннях КПК України, в тому числі у ст.ст. 155, 155¹. Однак, сама процедура вирішення питання про застосування аналізованого заходу примусу регламентується у ст.ст. 63-65 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», а також певною мірою деталізована Регламентом ВРП, затвердженим Рішенням ВРП від 24 січня 2017 р. № 52/0/15-17. Отже відсторонити суддю від здійснення правосуддя може виключно ВРП.

Відсторонення від посади Голови або заступника Голови Національного агентства з питань запобігання корупції, який підозрюється чи обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, здійснюється на підставі ухвали слідчого судді за клопотанням Генерального прокурора, його заступника або керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (ч. 5 ст. 9 Закону України «Про запобігання корупції»).

У свою чергу у ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначено порядок тимчасового доступу до речей та документів адвоката.

Порядок проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів. Чинне законодавство визначає певну специфіку проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів щодо деяких осіб, визначених у ст. 480 КПК України. Здебільшого такі особливості полягають у визначенні законом спеціального суб'єкта, уповноваженого на внесення клопотання щодо проведення оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій, що можуть проводитися лише з дозволу суду.

Згідно з ч. 9 ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» таким суб'єктом виступає Генеральний прокурор або його заступник, керівник обласної прокуратури або його заступник. А у разі здійснення кримінального провадження стосовно адвоката відповідно до положень ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» вносити клопотання до суду може виключно Генеральний прокурор, його заступники, прокурор Автономної Республіки Крим, області, міста Києва та міста Севастополя. Клопотання про дозвіл на обшук, порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, а також про застосування інших заходів, у тому числі негласних слідчих (розшукових) дій, що відповідно до закону обмежують права і свободи народного депутата України, розгляд яких віднесено до повноважень слідчого судді, мають бути погоджені Генеральним прокурором (особою, що виконує обов'язки Генерального прокурора) (ч. 2 ст. 482² КПК України).

Поруч з цим кримінальним процесуальним законодавством регламентовано правила підсудності розгляду клопотання щодо проведення стосовно судді оперативно-розшукових заходів чи слідчих (розшукових) дій, що можуть проводитися лише з дозволу суду. Так, згідно з ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» прийняття рішення про проведення стосовно судді оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій, не може здійснюватися тим

судом, в якому обвинувачений обіймає чи обіймав посаду судді. У разі, якщо згідно із загальними правилами визначення юрисдикції рішення про проведення стосовно судді оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій має ухвалюватися тим судом, в якому обвинувачений обіймає чи обіймав посаду судді, ухвалення рішення про проведення оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій здійснюється судом, найбільш територіально наближеним до суду, в якому обвинувачений обіймає чи обіймав посаду судді, іншої адміністративно-територіальної одиниці (Автономної Республіки Крим, області, міста Києва чи Севастополя), якщо інший суд не визначений процесуальним законом.

Положення КПК України, у свою чергу, конкретизують підсудність судового розгляду клопотань про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій щодо суддів, працівників суду та/або у приміщеннях судових органів. Так, відповідно до ч. 2 ст. 246 КПК України такий розгляд може здійснюватися слідчим суддею відповідного апеляційного суду поза межами територіальної юрисдикції органу досудового розслідування, який здійснює досудове розслідування, а в кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, віднесених до підсудності ВАС, здійснюється слідчим суддею спеціалізованого суду (крім випадку, передбаченого абз. 7 ч. 1 ст. 34 КПК України). У такому разі слідчий, прокурор звертаються з клопотаннями про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій до слідчого судді відповідного апеляційного суду, найбільш територіально наближеного до апеляційного суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, або ВАС.

Заслуговує на увагу і встановлений законодавством про адвокатуру порядок проведення обшуку та огляду житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, відповідно до якого слідчий суддя, суд у своєму рішенні в обов'язковому порядку зазначає перелік речей, документів, що планується відшукати, виявити чи вилучити під час проведення слідчої дії. Обов'язково під час проведення слідчої (розшукової) дії є присутність представника ради адвокатів регіону, крім випадків його неявки за умови його завчасного повідомлення, що у свою чергу не перешкоджає проведенню відповідної процесуальної дії. При цьому в розумінні представників органів адвокатського самоврядування «завчасно» означає розумний строк для того, аби представник органу адвокатського самоврядування міг оперативно зібратись і дістатись місця проведення слідчих дій¹⁷. З метою забезпечення дотримання вимог Закону щодо адвокатської таємниці під час проведення зазначених процесуальних дій представнику ради адвокатів регіону надається право ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення процесуальних дій, що зазначаються у протоколі (ч. 2 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Як зауважує ЄСПЛ у п. 62 рішення у справі «Головань проти України» переслідування представників юридичної професії є ударом у серце системи Конвенції про захист прав людини. Зазіхання на професійну таємницю може мати наслідки для належного здійснення правосуддя. Тому обшуки в

¹⁷ Звіт діяльності Комітету захисту гарантій адвокатської діяльності за 2024 рік. Рада адвокатів Київської області. URL : <https://radako.com.ua/wp-content/uploads/2024/12/zvit-komitetu-2024-fin-1.pdf>

приміщеннях адвокатів мають особливо суворо контролюватися. Відповідні гарантії, такі, як наявність та ефективна участь незалежних спостерігачів, завжди мають бути доступні під час обшуку в офісі адвоката задля впевненості в тому, що матеріали, які підпадають під законний професійний привілей, не буде вилучено¹⁸. Відтак закріплення законодавцем вимоги щодо участі представників органів адвокатського самоврядування має важливе значення з огляду на те, що їхня присутність в якості учасника слідчої дії є процесуальним запобіжником від порушень прав адвокатів, а в разі їх наявності фіксація недотримання вимог в подальшому може стати підставою для визнання такого доказу недопустимим.

Кримінальний процесуальний закон передбачає також обов'язкове інформування державних та інших органів чи службових осіб про застосування запобіжного заходу, а також ухвалення вироку щодо осіб, зазначених у ст. 480 КПК України. Зокрема щодо адвокатів інформуються відповідні органи адвокатського самоврядування; щодо інших категорій осіб – органи і службові особи, які їх обрали або призначили чи відповідають за заміщення їхніх посад.

Щодо інформування про здійснення кримінального провадження стосовно народного депутата у ст. 482² КПК України зазначено, що орган або посадові особи, які затримали народного депутата України, повідомили йому про підозру або застосували до нього запобіжний захід, або здійснили інші слідчі дії (крім обшуку та негласних слідчих (розшукових) дій), зобов'язані негайно, але не пізніше 24 години з моменту вчинення таких дій, повідомити про це Голову Верховної Ради України. У разі вчинення зазначених дій стосовно Голови Верховної Ради України орган або посадові особи зобов'язані негайно, але не пізніше 24 години з моменту вчинення таких дій, повідомити про це Першого заступника Голови Верховної Ради України.

Підсумовуючи огляд особливостей здійснення кримінального провадження щодо осіб, що користуються процесуальним імунітетом, слід відмітити ключову процесуальну роль найвищої прокурорської ланки у аналізованих справах. Генеральний прокурор (виконувач обов'язків, заступник) уповноважений кримінальним процесуальним законодавством особисто починати досудове розслідування, повідомляти про підозру, контролювати підслідність та затверджувати або вносити клопотання про застосування окремих заходів процесуального примусу, проведення слідчих (розшукових) дій чи оперативно-розшукових заходів, що потребують дозволу суду.

Питання для самоконтролю:

1. У чому полягає мета кримінального провадження щодо окремої категорії осіб?
2. Назвіть категорії осіб, щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження.
3. У чому полягають особливості притягнення до кримінальної відповідальності окремої категорії осіб?

¹⁸Рішення ЄСПЛ у справі «Головань проти України» від 5 липня 2012 р. (заява № 41716/06) *Європейський суд з прав людини*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2241716/06%22\],%22itemid%22:\[%22001-112021%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2241716/06%22],%22itemid%22:[%22001-112021%22]})

4. До яких категорій осіб КПК України встановлює особливості початку досудового розслідування кримінальних правопорушень?
5. Хто здійснює повідомлення особі про підозру окремій категорії осіб?
6. У чому полягає сутність процесуального імунітету у кримінальному провадженні?
7. Який порядок застосування ізоляційних запобіжних заходів щодо народних депутатів та суддів?
8. Розкрийте особливості здійснення обшуку чи огляду житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність.
9. Охарактеризуйте процесуальний порядок затримання народного депутата.

Тема 6. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ДО ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ У СПЕЦІАЛЬНОМУ ПОРЯДКУ

Особливості й підстави кримінального провадження щодо юридичних осіб.

Кримінальне право, як і будь-яка інша галузь права, має бути гнучкою щодо змін векторів та наголосів у правовідносинах в суспільстві. Поява нових форм ведення господарської діяльності, розвиток технологій, розширення транскордонних правовідносин між бізнесом, покращення логістики, усе це неминуче призводить до виникнення нових видів протиправної поведінки або суттєвої видозміни існуючих. Відповідно до положень ст. 2 ЦК України юридичні особи є повноцінними суб'єктами правовідносин, що можуть мати як майнові, так і немайнові права¹⁹. За таких умов було лише питанням часу, коли юридичні особи стануть повноцінними суб'єктами кримінальних правовідносин. Частково, юридичні особи давно присутні в кримінальному процесі, але не повною мірою. Так, згідно зі ст. 55 КПК України потерпілим може бути юридична особа, якій злочином заподіяно майнової шкоди²⁰. Отже, участь юридичної особи через свого представника у кримінальному провадженні не є новелою і закладена у КПК України 1960 р.

У результаті проведення Конституційної реформи Україна закріпила курс на вступ до ЄС, що вимагало гармонізації законодавства, а також виконання умов вступу, які виражались, насамперед, у забезпеченні кримінальної відповідальності юридичних осіб²¹. На виконання таких умов 23 травня 2013 р. прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України про виконання Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України до відповідальності юридичних осіб»²², яким КК України доповнено

¹⁹Цивільний Кодекс України: Закон України № 435-IV від 16 січн. 2003 р. [сайт] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

²⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 4651-VI від 13 квіт. 2012 р. [сайт] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

²¹Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. [сайт] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

²² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб: Закон України № 314- VI від 23 трав. 2013 р. [сайт] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-18#Text>

розділом XIV¹, що запроваджував заходи кримінально-правового характеру до юридичних осіб²³. Це матеріальна сторона питання. Більш детально слід зупинитись саме на процесуальному аспекті участі юридичної особи у кримінальному процесі в спеціальному порядку.

Суттєві суспільно-політичні процеси після 2014 р., особливо окупація окремих територій України, зумовили необхідність запровадження спеціального досудового розслідування (*in absentia*) щодо фізичних осіб.

Проте не меншою новизною стало прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав» від 04 грудня 2024 р., яким КПК України доповнено гл. 37¹, котра визначає, крім іншого, підстави, порядок досудового розслідування щодо юридичної особи, його закінчення, судового розгляду (зокрема апеляційного та касаційного), укладення угод.

Цим Законом внесено зміни і до матеріального кримінального права, яким доповнено інститут заходів кримінально-правового характеру, однак варто детально розібрати практичні й теоретичні аспекти саме процесуального характеру при здійсненні кримінального провадження з метою застосування таких заходів до юридичних осіб у спеціальному порядку.

Відповідно до ч. 1 ст. 483¹ КПК України, кримінальне провадження про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку здійснюється згідно із загальними правилами досудового розслідування та судового розгляду, передбаченими КПК України, з урахуванням положень цієї глави. Тому необхідно розглянути особливості досудового розслідування та судового розгляду, визначені гл. 37¹ КПК України.

Слід зауважити, що спеціальний порядок кримінального провадження щодо юридичної особи це унікальна стадія кримінального процесу, коли вирішується питання застосування кримінально-правового інструменту до суб'єкта правовідносин, який не є і не може бути суб'єктом злочину. Таке рішення може бути прийняте тільки уповноваженими процесуальними особами і у випадках чітко визначених кримінальним процесуальним законом.

Початок кримінального провадження щодо юридичної особи

За загальним правилом, передбаченим ст. 214 КПК України, для початку кримінального провадження (як у формі дізнання, так і досудового розслідування) стороні обвинувачення достатньо заяви про вчинення кримінального правопорушення (заява може бути як від потерпілого, так і від заявника чи контролюючих органів) в якій містяться достатні відомості про правопорушення або самостійне виявлення правоохоронним органом факту вчинення кримінального правопорушення.

Водночас, для початку кримінального провадження щодо юридичної особи, ст. 483¹ КПК України висуваються додаткові вимоги, що зумовлені

²³Кримінальний кодекс України: Закон України № 2341-III від 05 квіт. 2001 р. [сайт] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

специфікою підстав застосування заходів кримінально-правового характеру. Кримінальне провадження щодо юридичної особи є наслідком вчинення протиправних дій в її інтересах фізичними особами. Тобто має бути так званий предикатний злочин, що вчиняє представник юридичної особи або інша особа, яка не пов'язана формальними правовідносинами з такою юридичною особою, однак їх дії спрямовані на одержання будь-якої вигоди для юридичної особи від такого правопорушення.

Насамперед слід звернути увагу – суб'єкт, уповноважений розпочинати таке кримінальне провадження. Згідно із ст. 214 КПК України, будь-яка посадова особа, яка має право вносити відомості до ЄРДР, може розпочинати досудове розслідування, навіть якщо таке кримінальне правопорушення не віднесено до підслідності того органу, в якому вони працюють. Така обставина продиктована ризиком втрати доказів, що мають особливо цінне значення на початкових етапах досудового розслідування. Однак кримінальне провадження щодо юридичної особи може розпочинати обмежене коло суб'єктів.

Так, згідно з ч. 2 ст. 483¹ КПК України, кримінальне провадження щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку здійснюється окремо щодо юридичної особи на підставі постанови прокурора або ухвали суду.

Отже, КПК України для цієї мети визначає два суб'єкти:

- прокурор;
- суд (головуючий суддя у разі розгляду одноособово або колегія суддів).

Очевидно, що такий розподіл процесуальних повноважень продиктований насамперед стадіями кримінального провадження, під час яких приймається таке рішення.

Адже саме на прокурора ст. 36 КПК України покладається обов'язок здійснення нагляду за додержанням законності у кримінальному провадженні у формі процесуального керівництва. Не зважаючи на те, що прокурор представляє державу у кримінальному провадженні і є стороною обвинувачення, однак саме на нього покладено обов'язок забезпечення контролю за дотриманням прав і гарантій на досудовому розслідуванні і забезпечення принципу законності кримінального процесу, який, відповідно до ст. 9 КПК України, виражається в обов'язку прокурора встановити як ті обставини, що викривають, так і, що виправдовують особу.

У даному випадку прокурор використовується у вузькому значенні цього поняття, оскільки це має бути повноважений прокурор на прийняття процесуальних рішень у такому кримінальному провадженні, який визначений постановою керівника органу прокуратури, відповідно до ст. 37 КПК України, як самостійна особа або у складі групи прокурорів.

Здійснення кримінального провадження щодо юридичної особи у спеціальному порядку на стадії досудового розслідування є процесуальним рішенням уповноваженого прокурора у кримінальному провадженні і має бути оформлено у вигляді постанови з дотриманням вимог ст. 110 КПК України.

Суд, як суб'єкт ухвалення процесуального рішення про здійснення кримінального провадження щодо юридичної особи у спеціальному порядку, набуває таких повноважень на стадії судового розгляду кримінального

провадження, де останній сформований з дотриманням вимог автоматизованого розподілу.

На відміну від прокурора, суд процесуальні рішення приймає у формі ухвали. Це узгоджується як з положеннями ст. 110 КПК України, так і з змістом ст. 483¹ КПК України.

Підстави здійснення кримінального провадження щодо юридичної особи у спеціальному порядку.

Як зазначалося вище, спеціальний порядок кримінального провадження щодо юридичної особи – це процедура застосування заходів кримінально-правового характеру до особи, яка не є і не може бути суб'єктом правопорушення.

За загальним правилом, юридична особа є учасником кримінального провадження внаслідок неправомірних дій фізичної особи, яка є суб'єктом злочину і діяла від імені такої юридичної особи або в її інтересах. З огляду на що правові наслідки для юридичної особи можуть мати місце виключно у разі доведення вини фізичної особи у вчиненні правопорушень від імені або в інтересах юридичної особи. Така обставина ускладнює розгляд справи щодо юридичної особи окремо, без осіб, які вчиняли неправомірні дії від імені або в інтересах юридичної особи.

Отже, кримінальне провадження щодо юридичної особи проводиться за принципом паралельності, відповідно до якого досудове розслідування щодо фізичної та юридичної особи відбуваються одночасно, з використанням спільної доказової бази. Адже перед стороною обвинувачення постає завдання не тільки довести факти вчинення кримінального правопорушення і вини злочинця, а й факт отримання юридичною особою переваги чи прибутку від такого злочину.

Такі правові особливості змусили законодавця визначити виключний перелік підстав для здійснення кримінального провадження щодо юридичної особи у спеціальному порядку, тобто без участі фізичної особи. Проаналізуємо кожен із них.

Так, згідно із ст. 483¹ КПК України, провадження у спеціальному порядку здійснюється за наявності підстав, передбачених ч. 2 ст. 96³ КК України, у разі:

- якщо здійснення такого кримінального провадження окремо щодо юридичної особи не може негативно вплинути на повноту досудового розслідування та судового розгляду щодо фізичної особи;
- наявності обвинувального вироку суду, рішення про закриття кримінального провадження, застосування заходів медичного або виховного характеру щодо уповноваженої особи, яка діяла від імені та/або в інтересах юридичної особи, що набрали законної сили;
- смерті підозрюваного, обвинуваченого або уповноваженої особи, яка діяла від імені та/або в інтересах юридичної особи, щодо якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю;
- якщо здійснення досудового розслідування та/або судового розгляду неможливе через наявність обставин, що фактично унеможливають провадження (зокрема, ухилення підозрюваного, обвинуваченого або уповноваженої особи, яка діяла від імені та/або в інтересах юридичної особи, від

слідства або суду, тяжка хвороба такої особи, дипломатичний імунітет або спеціальний правовий статус такої особи, або відмова іноземної держави у видачі чи екстрадиції такої особи тощо), за умови що це не вплине негативно на повноту та об'єктивність досудового розслідування та судового розгляду щодо фізичної особи.

Представник юридичної особи та реалізація юридичною особою права на захист.

Визначаючи статус юридичної особи в кримінальному провадженні у спеціальному порядку слід зауважити, що вона не набуває статусу підозрюваного чи обвинуваченого. Однак за своєю правовою природою така процедура передбачає погіршення її становища з можливими кримінально-правовими наслідками аж до юридичної ліквідації останньої. Неврегульованим залишається питання розмежування прав і обов'язків юридичної особи на стадії досудового розслідування та судового розгляду. Така обставина потребує додаткового врегулювання.

З огляду на це КПК України передбачає обов'язкову участь захисника для юридичної особи. Здійснення захисту інтересів юридичної особи делегується насамперед її представнику. За своїм обсягом повноваження представника юридичної особи є тотожними повноваженням захисника підозрюваного, обвинуваченого, визначені ст. 46 КПК України. Однак, при дослідженні питання представництва інтересів юридичної особи щодо якої здійснюється кримінальне провадження, невирішеним залишається питання участі представника за законом, який є одночасно підозрюваним у цьому кримінальному провадженні. Чинна редакція гл. 37¹ КПК України не повною мірою розрізняє поняття «представник» та «захисник», що на наше переконання, є грубою помилкою.

Не зважаючи на певну неврегульованість участі представника (захисника), гарантії його участі зумовлені загальними засадами кримінального провадження, такими як верховенство права і законність, відповідно до яких кожному гарантується право на кваліфіковану правничу допомогу. І далеко не кожен представник може забезпечити належне представництво інтересів юридичної особи у порівнянні із захисником.

З метою забезпечення дотримання принципу рівності сторін, змагальності, в окремих випадках процесуальний закон встановлює обов'язкову участь захисника у кримінальному провадженні, зокрема і в разі здійснення кримінального провадження *in absentia* щодо фізичної особи або у спеціальному порядку щодо юридичної особи. При цьому для юридичної особи обов'язкова участь захисника гарантується ст.ст. 52, 483² КПК України.

Юридична особа володіє певним правом свободи у виборі захисника (представника), але воно не може бути абсолютним. Тут варто враховувати загальні засади обмеження участі захисника у кримінальному провадженні, визначені ст. 78 КПК України, а також граничну кількість захисників у кримінальному провадженні.

Закон передбачає кваліфікований та конструктивний захист, для забезпечення якого законодавець обмежив кількість захисників (представників), які можуть здійснювати захист інтересів юридичної особи у кримінальному провадженні у спеціальному порядку.

Одночасно брати участь у досудовому розслідуванні та судовому розгляді можуть не більше п'яти представників юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження.

Залучення представника (захисника) юридичної особи.

Представник юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, може бути залучений юридичною особою до участі у кримінальному провадженні з моменту винесення прокурором постанови про здійснення кримінального провадження щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку. У разі відсутності представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, визначеного юридичною особою, слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку.

У такому разі слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя та суд постановляє ухвалу, якою доручає відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, призначити захисника для здійснення захисту за призначенням та забезпечити його прибуття у зазначені в постанові (ухвалі) час і місце для участі у кримінальному провадженні.

Постанова (ухвала) про доручення призначити захисника негайно направляється відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, і є обов'язковою для негайного виконання. Невиконання, неналежне або несвоєчасне виконання постанови (ухвали) про доручення призначити захисника спричиняють відповідальність, встановлену законом.

Кримінальний процесуальний кодекс України не визначає перелік документів для залучення захисника (представника) до кримінального провадження у спеціальному порядку, з урахуванням чого підлягає застосуванню аналогія закону, з посиланням на ст. 50 КПК України, відповідно до якої повноваження захисника (представника) підтверджуються копією свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю та ордером, договором або дорученням центру надання безоплатної правової допомоги. Якщо представник перебуває у трудових відносинах з юридичною особою, то його повноваження підтверджуються дорученням від такої юридичної особи.

Зважаючи на обов'язкову участь захисника (представника), відмова юридичної особи від захисника, залученого слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом не приймається, якщо юридична особа разом із відмовою не надає свого представника за договором чи з дорученням. Така вимога пояснюється необхідністю забезпечення розумних строків кримінального провадження без будь-якої невинуватленої затримки.

Досудове розслідування щодо юридичної особи в спеціальному порядку.

Як було зазначено вище, підставою для здійснення кримінального провадження щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку є постанова прокурора, яка має

відповідати за змістом ст. 110 КПК України, положенням ст. 483³ КПК України. У постанові прокурора має бути викладено стислий виклад фактичних обставин суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки кримінального правопорушення, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого ст.ст. 209, 369, 369² щодо службових осіб, передбачених ч. 4 ст. 18 КК України, у зв'язку із яким передбачається застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку, водночас зазначено час, місце його вчинення, а також інші суттєві обставини, відомі на момент винесення постанови.

Відомості про початок кримінального провадження, відповідно до ст. 214 КПК України підлягають обов'язковому внесенню до ЄРДР.

Про здійснення кримінального провадження щодо юридичної особи у спеціальному порядку прокурор не пізніше наступного робочого дня письмово повідомляє таку юридичну особу та надсилає їй копію постанови. Зазвичай, до повідомлення про підозру особі у вчиненні кримінального правопорушення, кримінальне провадження розслідується за фактом певної події. На практиці жваві дискусії викликає та обставина, що у рамках кримінального провадження, де жодній особі не повідомлено про підозру, проводять примусові слідчі або процесуальні дії – обшуки житла, арешт майна. Хоча такі дії суттєво обмежують права особи, а метою їх проведення є збирання доказів на підтвердження чи спростування вчинення такою особою кримінального правопорушення, однак ніхто не може стверджувати, що провадження здійснюється щодо особи. Проте практика ЄСПЛ у цьому питанні дещо більш сформована. Так, у рішенні «Екле проти Німеччини» п. 73, 74, ЄСПЛ зазначив, що особа підпадає під «кримінальне провадження» навіть коли офіційне формальне обвинувачення ще не висунуто²⁴. Аналогічної позиції ЄСПЛ дотримується і в рішенні «Девеєр проти Бельгії»²⁵.

Така обставина пояснюється тим, що юридична особа не притягається до кримінальної відповідальності у звичній формі. Така форма кримінального провадження зумовлена його метою, що полягає не у кримінальному покаранні юридичної особи, а в застосуванні заходів кримінально-правового характеру, що є відмінним за своєю юридичною природою.

У разі встановлення підстав для здійснення кримінального провадження щодо юридичної особи, під час досудового розслідування кримінального провадження прокурор своєю постановою виділяє матеріали досудового розслідування щодо юридичної особи в окреме кримінальне провадження.

При встановленні підстав для здійснення кримінального провадження щодо юридичної особи на стадії судового провадження суд за клопотанням прокурора або з власної ініціативи виносить ухвалу про здійснення кримінального провадження щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку та продовжує судовий розгляд за правилами цієї глави.

²⁴ Справа «Екле проти Німеччини»: Рішення ЄСПЛ [сайт] URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57476%22}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57476%22})

²⁵ Справа «Девеєр проти Бельгії»: Рішення ЄСПЛ [сайт] URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-57469%22}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-57469%22})

Враховуючи вище сказану особливість початку кримінального провадження, це зумовлює винятковий порядок обрахунку строків у кримінальному провадженні. Дотримання строків є одним з основоположних принципів кримінального провадження. Порушення встановлених законом строків призводить до визнання незаконними процесуальних рішень та недопустимості отриманих доказів, що здобуті після спливу строків досудового розслідування.

У кримінальному провадженні за загальним правилом строки кримінального провадження розпочинають свій перебіг з моменту повідомлення про підозру (вручення письмового повідомлення про підозру) особі до завершення досудового розслідування з одночасним наданням доступу до матеріалів кримінального провадження й ознайомлення сторони захисту з їх змістом. Порядок здійснення кримінального провадження щодо юридичної особи не передбачає вручення повідомлення про підозру, проте аналогічною за своєю природою є постанова про початок досудового розслідування щодо юридичної особи у спеціальному порядку. Це процесуальне рішення надає статусу юридичній особі у кримінальному провадженні і наділяє її додатковими повноваженнями для захисту своїх прав і свобод під час кримінального провадження.

Отже, строк досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку обчислюється з дня винесення такої постанови (із зарахуванням цього дня у строк). Перебіг строків припиняється з дня звернення до суду з актом про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку. Однак строк ознайомлення представника (захисника) юридичної особи з матеріалами кримінального провадження не зараховується до строку досудового розслідування. Згідно з практикою Верховного Суду від 20 грудня 2022 р. у справі № 639/328/19 (провадження № 51-1451км22), день відкриття матеріалів та день завершення ознайомлення з матеріалами кримінального провадження зараховуються до строків досудового розслідування.

Досудове розслідування у такому кримінальному провадженні має бути закінчене протягом шести місяців з дня винесення постанови прокурора.

Обчислення строків досудового розслідування у разі зупинення досудового розслідування, а також при об'єднанні кримінальних проваджень обчислюється за загальним правилом відповідно до положень ст. 219 КПК України.

У разі, якщо у кримінальному провадженні здійснено повідомлення про підозру особі, строк досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку обчислюється за загальними правилами, тобто строк досудового розслідування складає два місяці, однак може бути продовжений на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за відповідним клопотанням прокурора або слідчого, погодженим з прокурором, який здійснює процесуальне керівництво у зазначеному кримінальному провадженні.

Загальний строк досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку не може перевищувати дванадцяти місяців.

Пропущений строк досудового розслідування поновленню не підлягає.

Порядок продовження строку досудового розслідування є загальним та визначається ст. 295¹ КПК України, але з певними особливостями для гл. 37¹ КПК України. Варто зупинитись лише на відмінностях від загального порядку продовження строку.

Так, у клопотанні про продовження строку досудового розслідування у кримінальному провадженні, крім обставин, визначених ст. 295¹ КПК України, зазначаються також:

- відомості про юридичну особу (повне найменування юридичної особи, її юридична адреса, ідентифікаційний код юридичної особи, дата і місце державної реєстрації);
- виклад обставин, що свідчать про зв'язок юридичної особи із суспільно небезпечним діянням, що підпадає під ознаки кримінального правопорушення;
- посилення на докази, якими обґрунтовуються обставини вчинення суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки кримінального правопорушення, та зв'язок юридичної особи з ним.

Клопотання про продовження строку досудового розслідування подається не пізніше десяти днів до спливу строку досудового розслідування.

Слідчий суддя, встановивши, що клопотання подано без додержання вимог цієї статті, повертає його прокурору, слідчому, про що постановляє ухвалу.

Слідчий суддя зобов'язаний розглянути клопотання про продовження строку досудового розслідування протягом трьох днів з дня його одержання, але в будь-якому разі до спливу строку досудового розслідування, за участю слідчого або прокурора, а також представника юридичної особи.

Слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання про продовження строку досудового розслідування, якщо слідчий, прокурор не доведе, що додатковий строк необхідний для отримання доказів, які можуть бути використані під час судового розгляду або для проведення чи завершення проведення експертизи, за умови, що ці дії не могли бути здійснені чи завершені раніше з об'єктивних причин, а також якщо досліджені під час вирішення цього питання обставини свідчать про відсутність достатніх підстав вважати, що сталася подія кримінального правопорушення, яка дала підстави для початку кримінального провадження щодо юридичної особи, та/або юридична особа пов'язана з цією подією.

Відповідно до ст. 110 КПК України про відмову у задоволенні клопотання про продовження строку досудового розслідування слідчим суддею постановляється вмотивована ухвала.

У разі відмови слідчим суддею у продовженні строку досудового розслідування прокурор, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення цього досудового розслідування, зобов'язаний протягом п'яти днів здійснити одну з дій:

- закрити провадження;
- звернутись з актом до суду.

Однак форми закінчення досудового розслідування щодо юридичної особи у спеціальному порядку буде розглянуто в іншому розділі посібника.

Застосування обмежень до юридичної особи.

Кримінальне провадження базується на обов'язку доказування стороною обвинувачення обставин, визначених ст. 91 КПК України. Така розумово-вольова діяльність сторони обвинувачення здійснюється на засадах змагальності, що передбачає певний спротив сторони захисту або інших учасників кримінального провадження. До інших учасників можна віднести осіб, у володінні яких містяться певні речі, документи чи відомості, що становлять інтерес для досудового розслідування та можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні. Таке положення речей зумовлює необхідність законного примусу в окремих випадках збирання доказів для досягнення мети кримінального провадження.

У зв'язку з цим у кримінальному процесі існує інститут заходів забезпечення кримінального провадження, покликаний забезпечити ефективність процесу та досягнення його мети без перешкод і зволікань. Не є винятком провадження щодо юридичної особи. Чинний КПК України не передбачає можливості застосування запобіжних заходів до юридичної особи. Саме тому законодавець визначив обмеження як особливий вид заходу забезпечення кримінального провадження щодо юридичної особи, який за своїм змістом та метою можна зіставити із запобіжними заходами щодо підозрюваного або обвинуваченого.

У разі застосування такого заходу забезпечення до юридичної особи на неї можуть бути покладені такі обов'язки й обмеження:

- заборона внесення змін до установчих документів щодо засновників (учасників) юридичної особи, розміру та складу статутного капіталу, найменування юридичної особи, укладення правочину, предметом якого є частка учасника у статутному капіталі юридичної особи;
- заборона вчинення значних господарських зобов'язань (значних правочинів);
- розпорядженням активами юридичної особи;
- заборона припинення юридичної особи.

Такі процесуальні обмеження щодо юридичної особи підлягають застосуванню у разі наявності достатніх підстав вважати, що від імені юридичної особи та/або в її інтересах можуть вчинятися дії, спрямовані на уникнення застосування до неї заходів кримінально-правового характеру та/або перешкоджання кримінальному провадженню іншим чином. Тобто мають існувати реальні ризики перешкоджання кримінальному провадженню з боку юридичної особи, до якої здійснюється кримінальне провадження.

За наявності зазначених ризиків слідчий за погодженням з прокурором, прокурор звертаються до слідчого судді, суду з клопотанням про застосування обмежень до юридичної особи, до якої можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру.

Обмеження щодо юридичної особи можуть бути застосовані виключно на підставі рішення слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження, на підставі клопотання слідчого погодженого з

прокурором або прокурора, з обґрунтуванням необхідності такого обмеження та вказівкою на можливі наслідки (ризики) його незастосування.

Приймаючи рішення про застосування обмежень до юридичної особи слідчим суддею, судом має бути дотримано баланс між забезпеченням мети кримінального провадження та інтересів юридичної особи. Адже такі обмеження, як заборона вчиняти значні правочини, розпорядження активами юридичної особи, можуть призвести до фактичного припинення діяльності юридичної особи ще до винесення рішення про застосування заходів кримінально-правового характеру. Слідчий суддя, суд при застосуванні обмежень має враховувати положення ст. 1 протоколу 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод²⁶, яка гарантує право мирно володіти фізичній або юридичній особі своїм майном, а також передбачати, які наслідки може мати таке обмеження для юридичної особи.

Сторона обвинувачення у своєму клопотанні має зазначити:

- відомості про юридичну особу (повне найменування юридичної особи, її юридична адреса, розрахунковий рахунок, ідентифікаційний код, дата і місце державної реєстрації), до якої просять застосувати обмеження;
- виклад обставин, що свідчать про зв'язок юридичної особи із суспільно небезпечним діянням, що підпадає під ознаки кримінального правопорушення;
- підстави, мета та обґрунтування необхідності застосування обмежень до юридичної особи із зазначенням можливих негативних наслідків (ризиків) у разі незастосування обмежень;
- вид обмеження;
- документи, що підтверджують право власності на активи, розпорядження якими потрібно обмежити, або конкретні факти і докази, що свідчать про володіння, користування чи розпорядження юридичною особою такими активами (у разі подання клопотання з метою обмеження розпорядження активами юридичної особи);
- строк, на який застосовуються обмеження.

До клопотання також додаються докази, що обґрунтовують клопотання, а також докази направлення юридичній особі або вручення її представнику копій клопотання та матеріалів, що обґрунтовують клопотання (у разі розгляду клопотання за участю захисника та/або представника юридичної особи).

Клопотання про застосування обмежень до юридичної особи розглядається слідчим суддею, судом не пізніше трьох днів з дня його надходження до суду за участю прокурора та/або слідчого, представника юридичної особи.

Законодавець не передбачив обов'язкової участі представника (захисника) юридичної особи під час розгляду клопотання сторони обвинувачення слідчим суддею й у разі неявки представника юридичної особи без поважних причин клопотання може бути розглянуто за його відсутності (на відміну від розгляду клопотань щодо фізичних осіб у провадженні *in absentia*).

²⁶ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 лист. 1950 р. [сайт] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

Більше того, якщо прокурор, слідчий доведе наявність достатніх підстав вважати, що існує реальна загроза зміни установчих документів юридичної особи, її припинення або розпорядження активами, що перешкоджатиме у подальшому їх стягненню, клопотання може бути розглянуто слідчим суддею, судом без виклику представника юридичної особи.

Враховуючи спеціальний порядок досудового розслідування кримінального провадження, де юридична особа є єдиним учасником з боку сторони захисту, такий підхід не є виправданим із зазначених умов, тим більше, якщо провадження зареєстровано з попередньою кваліфікацією особливо тяжкого злочину, то участь представника (захисника) мала б бути обов'язковою. Утім це дискреційні повноваження слідчого судді щодо забезпечення обов'язкової участі представника (захисника) в судових засіданнях і забезпечення змагальності та належного захисту у кримінальному провадженні. Положення КПК України не визначають обставин, за яких слідчий суддя зобов'язаний прийняти рішення про розгляд клопотання без участі представника (захисника). Більше того, під час розгляду клопотання про застосування обмежень до юридичної особи слідчий суддя, суд має право за клопотанням слідчого, прокурора, представника юридичної особи або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про застосування обмежень до юридичної особи.

Крім того, слідчий суддя зобов'язаний перевірити клопотання сторони обвинувачення відповідності вимог КПК України. Встановивши, що клопотання про застосування обмежень до юридичної особи подано без додержання вимог ст. 483⁶ КПК України, слідчий суддя повертає його прокурору, слідчому, про що постановляє ухвалу.

Під час розгляду клопотання на прокурора покладається обов'язок доводити наявність достатніх підстав вважати, що такий захід необхідний для запобігання спробам юридичної особи ухилитися від застосування до неї заходів кримінально-правового характеру, перешкоджати кримінальному провадженню в будь-який інший спосіб. Якщо прокурор не доведе наявності таких підстав, то слідчий суддя відмовляє у застосуванні будь-яких обмежень до юридичної особи.

При вирішенні питання про застосування обмежень до юридичної особи слідчий суддя, суд зобов'язаний врахувати такі обставини:

- правову підставу для застосування обмежень до юридичної особи;
- наявність доказів, які вказують на зв'язок юридичної особи з суспільно небезпечним діянням, що підпадає під ознаки кримінального правопорушення, та його правову кваліфікацію;
- відсутність або наявність у сторони обвинувачення можливості забезпечити досягнення цілей, заради яких обмежується діяльність юридичної особи, іншими способами;
- розумність та співрозмірність застосування обмежень до юридичної особи завданням кримінального провадження;
- наслідки застосування обмежень до юридичної особи для її господарської діяльності та інших осіб.

У разі задоволення клопотання про застосування обмежень до юридичної особи, слідчий суддя у своїй ухвалі зобов'язаний встановити строк дії обмежень та порядок виконання такої ухвали.

У разі задоволення клопотання про застосування обмежень до розпорядження активами юридичної особи слідчий суддя, суд додатково визначає:

- перелік активів, розпорядження якими обмежується;
- форму обмеження до розпорядження активами;
- строк, на який застосовуються обмеження.

Копія ухвали надсилається особі, яка звернулася з відповідним клопотанням, представнику юридичної особи, юридичній особі, іншим зацікавленим особам не пізніше дня, наступного за днем її постановлення, та підлягає негайному виконанню в порядку, передбаченому для виконання судових рішень.

Ухвала про застосування обмежень до юридичної особи виконується негайно слідчим, прокурором.

Представник юридичної особи, до якої здійснюється провадження, має право заявити клопотання про скасування застосованих обмежень до юридичної особи повністю або частково. За його клопотанням застосовані обмеження до юридичної особи можуть бути скасовані повністю або частково, якщо він доведе, що у подальшому застосуванні цього заходу відпала потреба.

Клопотання про скасування застосованих обмежень до юридичної особи розглядає слідчий суддя, суд не пізніше трьох днів після його надходження до суду. Про дату, час та місце розгляду повідомляється особа, яка заявила клопотання, та особа, за клопотанням якої було застосовано обмеження до юридичної особи.

З винесенням постанови про закриття кримінального провадження всі застосовані обмеження до юридичної особи вважаються скасованими, про що зазначається у постанові.

Суд одночасно з ухваленням судового рішення, яким закінчується судовий розгляд, вирішує питання про скасування застосованих обмежень до юридичної особи. Суд скасовує застосовані обмеження до юридичної особи, зокрема у разі закриття кримінального провадження судом.

Ухвала слідчого судді про застосування тимчасових обмежень діяльності юридичної особи та/або тимчасових обмежень в отриманні прав та/або переваг або відмову у застосуванні таких обмежень підлягає апеляційному оскарженню, відповідно до ст. 309 КПК України. Ухвала про повернення клопотання, а також ухвала про скасування обмежень – оскарженню не підлягає.

Завершення досудового розслідування та відкриття матеріалів.

Завершення досудового розслідування щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку здійснюється у загальному порядку, визначеному ст. 290 КПК України, крім певних особливостей, визначених ст. 483¹¹ КПК України, що будуть розглянуті нижче.

По-перше, визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складення акта про застосування до юридичної особи заходів

кримінально-правового характеру, прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний повідомити не тільки представника чи захисника юридичної особи, а й керівника про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування. Тобто керівника юридичної особи зазначено окремо від представника та захисника, хоча керівник може одночасно виступати представником юридичної особи у кримінальному провадженні (наприклад, за статутом або окремим рішенням). Навіть якщо представництво здійснює інший працівник за дорученням, саме керівник уповноважує такого представника та видає таке доручення відповідно до ст. 237 ЦК України.

Отже, законодавець забезпечує подвійну гарантію інформування — як процесуального учасника (представника), так і органу управління юридичної особи (керівника), — що запобігає порушенню права на захист через можливі внутрішні комунікаційні прогалини.

По-друге, особливістю ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, що перебувають у розпорядженні прокурора, є право прокурора та слідчого визначати строк такого ознайомлення. Стаття 290 КПК України визначає порядок встановлення строку на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження виключно ухвалою слідчого судді за клопотанням сторони обвинувачення. У кримінальних провадженнях щодо юридичних осіб законодавець наділив прокурора правом встановлювати строк на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. При цьому положення КПК України не визначають мінімальну тривалість такого строку, тоді слідчий або прокурор при його визначенні мають виходити зі змісту ст. 28 КПК України і враховувати об'єктивно необхідний час для вчинення такої процесуальної дії стороною захисту. Враховуючи досить короткий проміжок часу з моменту введення в дію гл. 37¹ КПК України, на даний час відсутня сформована і стала практика щодо випадків встановлення прокурорами невинуватого короткого строку на ознайомлення з матеріалами провадження. Проте надання таких повноважень стороні обвинувачення не відповідає принципу змагальності, адже будь-яке обмеження процесуальних прав має здійснюватися відповідно до закону уповноваженим слідчим суддею у межах здійснення судового контролю за дотриманням прав осіб у кримінальному провадженні.

Зважаючи на унікальність кожного кримінального провадження, законодавець наділив представника (захисника) юридичної особи звертатись з обґрунтованим клопотанням до слідчого або прокурора про продовження строку на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. За результатами розгляду клопотання слідчий або прокурор мають прийняти процесуальне рішення про задоволення або відмову у задоволенні клопотання, про що виносять постанову.

Закінчення досудового розслідування.

Забезпечивши відкриття та ознайомлення сторони захисту з матеріалами кримінального провадження, прокурор зобов'язаний у найкоротший строк після винесення постанови про здійснення кримінального провадження щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку здійснити одну з таких дій:

- закрити кримінальне провадження;

— звернутися до суду з актом про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.

Положення КПК України не передбачають інших форм завершення кримінального провадження, у якому вирішується питання застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи. Оскільки юридична особа не притягується до кримінальної відповідальності, то до неї не можуть складатись клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності або про застосування інших порядків кримінального провадження.

Акт про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру і реєстр матеріалів досудового розслідування.

Як зазначалось вище, однією із форм закінчення досудового розслідування щодо юридичної особи є звернення прокурора до суду з актом про застосування до неї заходів кримінально-правового характеру.

Цей акт є двокомпонентним процесуальним рішенням, аналогом обвинувального акта, проте адаптованим до корпоративної відповідальності. На відміну від обвинувального акта, він не містить обвинувачення у вчиненні злочину, а лише констатує підстави для застосування заходів кримінально-правового характеру.

За змістом акт про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру має містити такі відомості:

- найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- відомості про юридичну особу (повне найменування юридичної особи, її юридична адреса, розрахунковий рахунок, ідентифікаційний код, дата і місце державної реєстрації);
- прізвище, ім'я, по батькові та займана посада прокурора;
- виклад фактичних обставин суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки кримінального правопорушення, його правова кваліфікація, які прокурор вважає встановленими, із зазначенням доказів, що підтверджують зв'язок юридичної особи з діянням;
- підстави застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи, які прокурор вважає встановленими;
- розмір шкоди, завданої суспільно небезпечним діянням, що підпадає під ознаки кримінального правопорушення;
- розмір витрат на залучення експерта (у разі проведення експертизи під час досудового розслідування);
- дата і місце його складення та затвердження.

Ще однією особливістю акта про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є те, що він складається виключно прокурором, який його підписує та затверджує. Тобто слідчий не є уповноваженою особою на складання й підписання акта.

Даний акт, як вже зазначалося вище, є двокомпонентним процесуальним документом, оскільки невід'ємним додатком до нього є реєстр матеріалів кримінального провадження. Крім реєстру до акту додається розписка представника юридичної особи про отримання копії акта про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру і реєстру матеріалів

досудового розслідування або підтвердження направлення юридичній особі копії акта і реєстру матеріалів досудового розслідування. Не варто зупинятися на вимогах до їх змісту, оскільки вони є тотожні з додатками до обвинувального акта, визначені ст.ст. 109, 291 КПК України.

Надання суду інших документів з актом до початку судового розгляду забороняється.

Особливості підготовчого судового засідання.

Підготовче судове засідання є обов'язковою стадією кримінального провадження, спрямованою на перевірку можливості розгляду справи по суті, усунення процесуальних перешкод та забезпечення дотримання принципів змагальності й рівності сторін. Підготовче засідання має організаційно-контрольний характер, оскільки воно покликане забезпечити подальший судовий розгляд на підставі акта, що відповідає вимогам закону в провадженні, яке не підлягає закриттю.

У контексті спеціального порядку до юридичної особи, передбаченого гл. 37¹ КПК України, ця стадія набуває додаткової особливості, оскільки юридична особа не є суб'єктом злочину, а провадження спрямоване на застосування заходів кримінально-правового характеру.

Після надходження акта про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, який є процесуальним документом, що фіксує закінчення досудового розслідування та містить обґрунтування підстав для застосування юридичних санкцій з долученим реєстром матеріалів, суд не пізніше п'яти днів з дня його надходження призначає підготовче судове засідання, куди викликає учасників судового провадження. Цей строк узгоджується із загальними правилами підготовчого провадження, визначеними ст. 314 КПК України, але у спеціальному порядку він є важливим через потенційний вплив на господарську діяльність юридичної особи.

Підготовче судове засідання відбувається за участі прокурора, представника юридичної особи, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника згідно з правилами, передбаченими КПК України для судового розгляду. Участь потерпілого та цивільного позивача (ст.ст. 55, 61 КПК України) є важливою для захисту майнових інтересів, особливо коли юридична особа виступає цивільним відповідачем за шкоду від предикатного злочину. У разі неявки одного або декількох представників юридичної особи та участі щонайменше одного з них у судовому засіданні справу може бути розглянуто за умови участі щонайменше одного представника.

За результатами проведення підготовчого судового засідання суд має право прийняти одне з таких рішень:

- затвердити угоду або відмовити у затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування (ст. 483-6 КПК України, з аналогією до гл. 35 КПК України);
- закрити провадження у разі встановлення підстав, передбачених абз. 2 ч. 3 ст. 284 КПК України (наприклад, відсутність складу злочину або амністія);

– повернути акт про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, якщо він не відповідає вимогам цього Кодексу (наприклад, неповнота реєстру матеріалів чи відсутність обґрунтування вигоди для юридичної особи);

– призначити судовий розгляд на підставі акта про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.

Ухвала про повернення акта про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру може бути оскаржена в апеляційному порядку. Такий підхід законодавця дещо порушує принцип рівності сторін та завдає певний дисбаланс симетрії сторін (принцип «рівної зброї»), оскільки не наділяє сторону захисту правом оскаржувати в апеляційному порядку ухвалу про призначення до судового розгляду.

Загалом, особливості підготовчого судового засідання у спеціальному порядку підкреслюють гібридну природу провадження – поєднання кримінально-процесуальних і корпоративно-правових елементів, що вимагає від судів пропорційного підходу для захисту бізнесу від необґрунтованих посягань на самостійність юридичних осіб.

У разі неявки одного або декількох представників юридичної особи та участі щонайменше одного з них у судовому засіданні справу може бути розглянуто за умови участі щонайменше одного представника. Такий підхід законодавця щодо участі усіх захисників є новелою, однак повністю узгоджується із судовою практикою.

Особливості судового розгляду.

Юридична особа за наслідками досудового розслідування не набуває статусу обвинуваченої. Відповідно юридичній особі і не висувається офіційне обвинувачення, однак для забезпечення дотримання змагальності та рівності сторін, законом визначені межі судового розгляду.

Судовий розгляд проводиться лише до юридичної особи та обставин і фактів, викладених в акті про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. Адже будь-яка особа має право знати від чого захищатися. Суд не може виходити за межі обставин, визначених в обвинувальному акті. Такі рамки гарантують стабільність позиції сторін та окреслюють предмет судового дослідження.

Для забезпечення змагальності та диспозитивності судового розгляду, КПК України визначає перелік процесуальних учасників, яких участь є обов'язковою. Так, обов'язковою є участь прокурора, представника юридичної особи, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача, його представника та законного представника.

У разі неявки одного або декількох представників юридичної особи та участі щонайменше одного з них у судовому засіданні справу може бути розглянуто за умови участі щонайменше одного представника. Ця практика застосовується і в провадженнях у загальному порядку відповідно до

узагальненої практики ВС від 08 лютого 2015 р. у справі №640/1960/15-к²⁷. Однак вперше такий підхід викладено у процесуальній нормі, що неминуче вплине на скорочення розгляду справи судом та сприятиме безпідставному затягуванню процесу.

Судовий розгляд починається з оголошення прокурором короткого викладу акта про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.

Після оголошення змісту акта про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру головуючий встановлює юридичну особу, до якої здійснюється провадження, роз'яснює представнику юридичної особи сутність підстав для застосування заходів кримінально-правового характеру. Тут варто наголосити саме на обов'язку роз'яснення сутності підстав для застосування заходів, навіть якщо вони зрозумілі представникам юридичної особи.

За результатами розгляду суд не виносить вирок. Розгляд завершується ухвалою, в якій суд має вирішити та відобразити такі питання:

- чи мало місце суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки кримінального правопорушення, та його правову кваліфікацію;
- чи є зв'язок юридичної особи з таким суспільно небезпечним діянням;
- чи наявні підстави для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру;
- заходи кримінально-правового характеру, які можуть бути застосовані до юридичної особи;
- чи наявні підстави для застосування до грошей, цінностей чи іншого майна юридичної особи спеціальної конфіскації.

Документи, інші матеріали, надані суду під час судового провадження його учасниками, судові рішення та інші документи і матеріали, що мають значення для цього кримінального провадження, долучаються до акта про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру і є матеріалами кримінального провадження (кримінальної справи).

У разі доведення прокурором усіх обставин, що підлягають доказуванню, суд постановляє ухвалу про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, яка за змістом складається із вступної, мотивувальної та резолютивної частин.

Суд за результатами розгляду акту не виносить виправдувального вироку, однак у разі відмови у застосуванні до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру – суд зазначає обставини, які вважає недоведеними для застосування заходів до юридичної особи кримінально-правового характеру; мотиви, з яких суд відкидає докази сторони обвинувачення, а також мотиви ухвалення інших рішень щодо питань, які вирішуються судом при постановленні ухвали, та положення закону, якими керувався суд.

²⁷ Постанова Верховного Суду від 08 лют. 2015 р. у справі №640/1960/15-к. [сайт] URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72199611>

У разі задоволення вимог щодо застосування заходів кримінально-правового характеру суд вказує в ухвалі обставини суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки кримінального правопорушення, та його правову кваліфікацію; зв'язок юридичної особи з таким суспільно небезпечним діянням; докази на підтвердження встановлених судом обставин, а також мотиви неврахування окремих доказів; мотиви застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру; мотиви щодо вибору виду заходів кримінально-правового характеру; мотиви ухвалення інших рішень до питань, які вирішуються судом при постановленні ухвали, та положення закону, якими керувався суд.

Ухвала про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру не має преюдиціального значення для досудового розслідування чи судового розгляду іншого кримінального провадження.

Апеляційна скарга може бути подана на ухвалу суду про застосування чи відмову у застосуванні до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру протягом тридцяти днів з дня їх проголошення.

Суд апеляційної інстанції змінює ухвалу суду про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру в разі пом'якшення виду заходів.

Ухвала підлягає скасуванню чи зміні у зв'язку з невідповідністю висновків суду першої інстанції фактичних обставин лише тоді, коли невідповідність цих висновків вплинула чи могла вплинути на вирішення питання про застосування заходів кримінально-правового характеру.

Після скасування судом апеляційної інстанції ухвали про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, про відмову у застосуванні до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру суд першої інстанції здійснює судове провадження в іншому складі суду.

Суд апеляційної інстанції скасовує ухвалу про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру і постановляє свою ухвалу у разі:

- застосування більш суворого виду заходів кримінально-правового характеру;
- відмови у застосуванні заходів кримінально-правового характеру.

У касаційному порядку можуть бути оскаржені ухвали про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру або про відмову в застосуванні до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також судові рішення суду апеляційної інстанції, постановлені до зазначених судових рішень суду першої інстанції.

Провадження на підставі угод.

У кримінальному провадженні може бути укладена угода між прокурором та юридичною особою про застосування до неї заходів кримінально-правового характеру.

Укладення угоди про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру може ініціюватися в будь-який момент після винесення постанови про здійснення кримінального провадження щодо

застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку до виходу суду до нарадчої кімнати для постановлення ухвали.

Угода про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру може бути укладена з ініціативи прокурора або представника юридичної особи, за наявності підстав для застосування до неї заходів кримінально-правового характеру, передбачених ст. 96³ КК України.

У разі недосягнення згоди щодо укладення такої угоди факт її ініціювання і твердження, що були зроблені з метою її досягнення, не можуть розглядатися як відмова від застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру чи визнання нею наявності підстав для застосування заходів кримінально-правового характеру.

Прокурор зобов'язаний проінформувати представника юридичної особи про право на укладення угоди, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладенні.

Прокурор при вирішенні питання про укладення угоди про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру зобов'язаний враховувати такі обставини:

- ступінь та характер сприяння юридичної особи стороною обвинувачення під час досудового розслідування;
- надання юридичною особою всієї необхідної інформації для встановлення фізичних осіб, які вчинили кримінальне правопорушення;
- характер суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки кримінального правопорушення, з обставинами якого пов'язана юридична особа;
- наявність суспільного інтересу в забезпеченні швидшого досудового розслідування і судового провадження, викритті більшої кількості кримінальних правопорушень.

В угоді про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру зазначаються її сторони, суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки кримінального правопорушення, та його правова кваліфікація, визнання юридичною особою свого зв'язку із суспільно небезпечним діянням, обов'язки юридичної особи щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого фізичними особами (якщо відповідні домовленості мали місце), узгоджений вид та розмір заходів кримінально-правового характеру, строк їх застосування (для додаткових (нефінансових) заходів кримінально-правового характеру) та згода юридичної особи в особі її представника на їх застосування, наслідки укладення та затвердження угоди, наслідки невиконання угоди.

В угоді зазначається дата її укладення і вона скріплюється підписами сторін.

Наслідком укладення та затвердження угоди про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру для прокурора, юридичної особи в особі її представника є обмеження їх права оскарження ухвали згідно з положеннями ст. 483¹⁶ КПК України, а для юридичної особи в особі її представника – також його відмова від необхідності доведення прокурором необхідності підстав застосування до юридичної особи заходів

кримінально-правового характеру та згода із зазначеними в угоді видами кримінально-правових заходів, що будуть застосовані до юридичної особи.

Якщо угоди досягнуто під час досудового розслідування, тоді акт про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру з підписаною сторонами угодою невідкладно надсилається до суду. Прокурор має право відкласти направлення до суду акта про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру з підписаною сторонами угодою до отримання висновку експерта або завершення проведення інших слідчих дій, необхідних для збирання та фіксації доказів, що можуть бути втрачені зі впливом часу, або які неможливо буде провести пізніше без істотної шкоди для їх результату у разі відмови суду в затвердженні угоди.

Перед ухваленням рішення про затвердження угоди про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру суд під час судового засідання має з'ясувати у представника юридичної особи, чи цілком він розуміє:

- що юридична особа має право на судовий розгляд, під час якого прокурор зобов'язаний довести кожную обставину щодо наявності підстав для застосування до неї заходів кримінально-правового характеру, а вона має право на захист;

- наслідки укладення та затвердження угод, передбачені ч. 3 ст. 483¹⁸ КПК України;

- види заходів кримінально-правового характеру, що будуть застосовані до юридичної особи у разі затвердження угоди судом.

Якщо суд переконується, що угода може бути затверджена, він постановляє ухвалу, якою затверджує угоду і призначає узгоджені сторонами види заходів кримінально-правового характеру.

Ухвала на підставі угоди має відповідати загальним вимогам до ухвали про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру з урахуванням особливостей, передбачених цією статтею.

Мотивувальна частина ухвали на підставі угоди має містити: відомості щодо обставин суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки кримінального правопорушення та його правову кваліфікацію, з яким пов'язана юридична особа; відомості про укладену угоду, її реквізити, зміст та визначені види заходів кримінально-правового характеру; мотиви, з яких суд виходив при вирішенні питання про відповідність угоди до вимог КПК України та закону і також положення закону, якими він керувався.

У резолютивній частині ухвали на підставі угоди має міститися рішення про затвердження угоди із зазначенням її реквізитів, рішення про визнання зв'язку юридичної особи із суспільно небезпечним діянням, що підпадає під ознаки кримінального правопорушення, та його правову кваліфікацію, рішення про призначення узгоджених сторонами видів заходів кримінально-правового характеру, а також інші відомості, передбачені ст. 483¹⁵ КПК України.

Ухвала на підставі угоди може бути оскаржена у порядку, передбаченому ст. 483¹⁶ КПК України.

Ухвала суду першої інстанції на підставі угоди між прокурором та юридичною особою про застосування до неї заходів кримінально-правового характеру може бути оскаржена:

— представником юридичної особи виключно з підстав: призначення судом заходів кримінально-правового характеру, суворіших, ніж узгоджені сторонами угоди; постановлення ухвали без його згоди на застосування заходів кримінально-правового характеру; нероз'яснення йому наслідків укладення угоди;

— прокурором виключно з підстав призначення судом заходів кримінально-правового характеру, менш суворих, ніж узгоджені сторонами угоди.

У разі невиконання угоди про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру представник юридичної особи чи прокурор має право звернутися до суду, який затвердив таку угоду, з клопотанням про скасування ухвали. Клопотання про скасування ухвали, якою затверджено угоду, може бути подано протягом року після її затвердження судом.

Клопотання про скасування ухвали, якою затверджено угоду, розглядається в судовому засіданні за участю сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження. Відсутність інших учасників судового провадження не є перешкодою для судового розгляду.

Суд своєю ухвалою скасовує ухвалу, якою затверджено угоду, якщо особа, яка звернулася з відповідним клопотанням, доведе, що юридична особа не виконала умов угоди. Наслідком скасування ухвали є призначення судового розгляду в порядку, визначеному цією главою, або направлення матеріалів кримінального провадження для завершення досудового розслідування в порядку, визначеному цією главою, якщо угода була ініційована на стадії досудового розслідування.

Вирок на підставі угоди може бути оскаржений у порядку, передбаченому КПК України, з підстав, передбачених ст. 394 КПК України (ч. 4 ст. 475 КПК України).

Умисне невиконання угоди є підставою для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.

Виконання ухвали про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.

Як вище зазначалося, інститут кримінального провадження до юридичної особи у спеціальному порядку є відносно новим і на даний час не сформована правозастосовна практика в достатній мірі, щоб виявити усі недоліки й колізії чи прогалини, а щодо особливостей виконання ухвали у такому провадженні й поготів. Однак, незважаючи на це слід звернути увагу на теоретичні аспекти особливості виконання ухвали про застосування заходів до юридичної особи.

Клопотання (подання) про вирішення питання, пов'язаного з виконанням судового рішення щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, подається до суду, який ухвалив судове рішення про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, зокрема на підставі угоди.

Під час виконання судового рішення про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, зокрема на підставі угоди, суд, визначений ч. 1 ст. 32 КПК України, має право вирішувати питання про:

- порядок виконання рішення визначеними органами державної влади та органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями та іншими особами;
- особливості застосування заходів кримінально-правового характеру;
- зміну заходів кримінально-правового характеру, застосованих до юридичної особи;
- інші питання, що виникають під час виконання судового рішення.

У судові засідання викликаються представник юридичної особи, прокурор, інші особи, відповідальні за виконання судового рішення щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. Усі учасники повідомляються про дату, час та місце розгляду клопотання (подання).

За наслідками розгляду клопотання (подання) суд постановляє ухвалу, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Таким чином КПК України передбачає невичерпний перелік підстав для звернення з клопотанням (поданням) з питань, що виникають під час виконання судового рішення, що може призводити до зловживань з боку будь-якої сторони кримінального провадження. Відсутність чітких критеріїв «питань, пов'язаних з виконанням» призводить до суб'єктивного тлумачення підстав для ініціювання процедури. Однак ст. 438¹⁹ КПК України за своєю метою і структурою є досить споріднена з Розділом VIII КПК України, це дає підстави вважати, що основна маса процесуальних колізій з формуванням судової практики будуть тотожними.

Питання для самоконтролю:

1. Підстави здійснення кримінального провадження до юридичної особи у спеціальному порядку.
2. Порядок залучення представника юридичної особи та реалізація права на захист.
3. Якими процесуальними рішеннями закінчується досудове розслідування?
4. Які обмеження застосовуються до юридичних осіб?
5. Які особливості підготовчого засідання до юридичної особи?
6. Які особливості судового розгляду до юридичної особи?

Тема 7. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Загальні правила кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Кримінальне провадження щодо неповнолітніх здійснюється у загальному порядку з урахуванням особливостей, передбачених гл. 38 КПК України, та із дотриманням принципу забезпечення реалізації неповнолітніми особами права користуватися додатковими гарантіями, встановленими вітчизняним законом та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України. Якщо норми КПК України суперечать такому міжнародному договору, згідно із ч. 4 ст. 9 КПК України застосуванню підлягають положення відповідного договору.

Особливості проваджень щодо неповнолітніх у кримінальному процесі визначено положеннями ч. 4 ст. 14 Міжнародного пакту про громадські і

політичні права, згідно з якими до неповнолітніх процес має бути таким, щоб враховувались їх вік і бажаність сприяння їх перевихованню».

Відповідно до ст. 1 Конвенції про права дитини, дитиною є кожна людська істота до досягнення нею 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше.

Стаття 40 Конвенції про права дитини зазначає: Держави-учасниці визнають право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поведіння, що сприяє розвитку у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві.

Кримінальне провадження щодо неповнолітніх осіб має свої особливості:

- здійснюється слідчим, дізнавачем, які спеціально уповноважені керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх (ч. 2 ст. 484, ч. 1 ст. 499 КПК України);

- особливий предмет доказування (ст. 485 КПК України);

- кримінальне провадження щодо неповнолітніх здійснюється за обов'язковою участю захисника (п. 1 ч. 1 ст. 52, ч. 3 ст. 499 КПК України); батьків або інших законних представників (ст. 488 КПК України); при допиті — педагога чи психолога, а у разі необхідності — лікаря (ст. 226, ч. 1 ст. 491 КПК України);

- крім запобіжних заходів, визначених у ст. 176 КПК України, до неповнолітніх може застосовуватися такий спеціальний запобіжний захід, як передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, — передання їх під нагляд адміністрації цієї установи (ст. 493 КПК України);

- до неповнолітніх (після досягнення 11-річного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність), які вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, за яке КК України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад 5 років, може застосовуватися спеціальний вид заходів забезпечення кримінального провадження — поміщення у приймальник-розподільник для дітей на строк до 30 днів, який може бути продовжено ще на строк до 30 днів (ч. 4 ст. 499 КПК України);

- досудове розслідування щодо неповнолітнього може закінчуватися направленням до суду клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру (ст. 497, ч. 5 ст. 499 КПК України);

- розгляд кримінального провадження щодо неповнолітньої особи здійснюється суддею, уповноваженою особою, згідно із ст. 18 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» на здійснення кримінального провадження до неповнолітніх;

- залучення до провадження представників служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів Національної поліції (ст. 496 КПК України).

Слідчий, дізнавач, здійснюючи досудове розслідування кримінального правопорушення, вчиненого неповнолітнім, має враховувати те, що під час

судового розгляду в таких кримінальних провадженнях необхідно подати до суду докази не лише на підтвердження визначених у ст. 91 КПК України обставин, а й обставин, визначених у ст. 485 КПК України. Тому особливу увагу потрібно звернути на з'ясування повних і всебічних відомостей про особу неповнолітнього.

Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, крім обставин, передбачених ст. 91 КПК України, також з'ясовуються:

- повні та всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я, рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати при індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, має бути з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними;

- ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння;

- умови життя та виховання неповнолітнього;

- наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення.

Для встановлення цих обставин мають бути допитані як свідки батьки неповнолітнього та інші особи, які можуть надати потрібні відомості, а також слід витребувати необхідні документи і провести інші слідчі (розшукові) дії.

Вік неповнолітнього має бути встановлений за документами про народження. Таким документом є свідоцтво про народження. Встановлення віку неповнолітнього є досить важливим у кримінальному провадженні, особливо тоді, коли неповнолітній вчинив кримінальне правопорушення у день свого народження, наприклад, у 14 чи 16 років, а кримінальна відповідальність за цей злочин настає з 14 або з 16 років відповідно. У день народження неповнолітній не вважається таким, що досяг відповідно 14 або 16 років, тому і кримінальній відповідальності він не підлягає. Тобто відповідного віку неповнолітній досягає з нуля годин наступного дня²⁸.

Документи про вік неповнолітнього мають бути долучені до провадження у копіях. Слідчий, дізнавач має перевірити копію документа на відповідність оригіналу.

У разі відсутності свідоцтва про народження чи сумнівів у його справжності слідчий, дізнавач має звернутися із запитом до органів Державної реєстрації актів цивільного стану та отримати актовий запис про народження дитини.

За відсутності документів і неможливості встановити дату народження неповнолітнього підозрюваного обов'язково призначається судово-медична експертиза, порядок призначення якої передбачено ст. 243 КПК України.

При встановленні віку на підставі висновку судово-медичної експертизи варто мати на увазі, що експертиза не може точно визначити вік. Днем народження вважається останній день того року (31 грудня), який названо

²⁸ Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх. Постанова Пленуму Верховного суду України від 16 квіт. 2004 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04>.

експертами, а при визначенні судовою експертизою віку (мінімальної і максимальної кількості років) необхідно виходити з пропонованого експертами мінімального віку.

Відомості про *рівень розвитку та стан здоров'я* неповнолітнього можуть бути одержані слідчим, дізнавачем від батьків або осіб, які їх замінюють, вчителів, вихователів, ровесників та інших осіб, а також шляхом витребування необхідних документів, характеристик тощо. Вирішення питання про наявність розумової відсталості пов'язано з використанням спеціальних наукових знань у галузі психології та психіатрії. Тому для вирішення питання про наявність у неповнолітнього підозрюваного психічного захворювання чи затримки психічного розвитку та його здатності повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації призначається комплексна психолого-психіатрична експертиза.

При розслідуванні кримінального провадження щодо неповнолітніх обов'язково потрібно долучати до матеріалів провадження розгорнуту *характеристику* з місця навчання, роботи, а також з місця проживання. Крім того, необхідно одержати довідки в уповноваженого підрозділу Національної поліції України і служби у справах дітей з інформацією щодо таких неповнолітніх. Ці довідки допоможуть з'ясувати, чи перебував неповнолітній на обліку, коли і за які правопорушення він був поставлений на облік тощо.

Встановлення *ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння* відбувається шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема допиту, в присутності законного представника, психолога, педагога або лікаря. Важливим є з'ясування його розуміння наслідків та ступеня вини, що впливає на подальше застосування заходів впливу або покарання.

За кожним кримінальним провадженням мають бути з'ясовані *умови життя і виховання неповнолітнього*, тобто встановлені факти, що стосуються як сімейно-побутових умов, так і найближчого оточення. Це допоможе слідчому, дізнавачу з'ясувати безпосередні причини, що призвели до вчинення неповнолітнім кримінального правопорушення або суспільно небезпечної дії.

При дослідженні умов життя та виховання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого належить з'ясувати (ст. 487 КПК України):

- склад сім'ї неповнолітнього, обстановку в ній, взаємини між дорослими членами сім'ї та дорослими і дітьми, ставлення батьків до виховання неповнолітнього, форми контролю за його поведінкою, морально-побутові умови сім'ї;

- обстановку в школі чи іншому навчальному закладі або на виробництві, де навчається або працює неповнолітній, його ставлення до навчання чи роботи, взаємини з вихователями, учителями, однолітками, характер і ефективність виховних заходів, що раніше застосовувалися до нього;

- зв'язки і поведінку неповнолітнього поза домом, навчальним закладом та роботою.

Також необхідно встановити обставини, що негативно впливали на виховання неповнолітнього, а саме: невиконання батьками або особами, які їх замінюють, обов'язків з виховання неповнолітнього; побутове середовище та інтереси неповнолітнього, його поведінку вдома, у школі, на підприємстві;

наявність раніше вчинених правопорушень і характер заходів, що застосовувалися до нього.

На початку провадження щодо неповнолітніх слідчий, дізнавач має встановити, чи не вчинене кримінальне правопорушення *за участю дорослих*, оскільки це має значення для покарання неповнолітнього, для виявлення та усунення причин і умов, що сприяли його вчиненню. У постанові Пленуму Верховного Суду України «Про застосування законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» від 27 лютого 2004 р. № 2, у п. 5 зазначається, що за змістом закону під втягненням неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність треба розуміти певні дії дорослої особи, вчинені з будь-яких мотивів і пов'язані з безпосереднім впливом на неповнолітнього з метою викликати у нього рішучість взяти участь в одному чи декількох злочинах або займатись іншою антигромадською діяльністю²⁹.

При цьому варто мати на увазі, що злочин, передбачений ст. 304 КК України, вважається закінченим з моменту здійснення дорослим дій, спрямованих на втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність, і він повинен притягуватися до кримінальної відповідальності незалежно від наслідків його злочинних дій щодо неповнолітнього. Якщо у діях дорослого немає ознак втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність, він має нести відповідальність за співучасть.

Встановлення дорослих співучасників кримінального правопорушення часто ускладнюються тим, що неповнолітні не завжди дають щирі показання з цього питання, а організатори і підмовники з числа дорослих намагаються приховати свою справжню роль.

Згідно зі ст. 494 КПК України, якщо неповнолітній підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення разом із повнолітнім, має бути з'ясована можливість *виділення* в окреме кримінальне провадження щодо неповнолітнього під час досудового розслідування.

Участь захисника.

Проблема захисту прав та законних інтересів неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, постійно в центрі уваги міжнародної спільноти. На її вирішення спрямовано низку міжнародних документів, зокрема, Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»). Чинне законодавство України також передбачає низку особливостей притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності. Кримінальний кодекс України розглядає вчинення злочину неповнолітніми як пом'якшуючу обставину (п. 3 ч. 1 ст. 66 КК України), адже законодавець враховує те, що формування неповнолітнього як особистості ще не закінчилося.

Під час кримінального провадження до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років,

²⁹ Постанову Пленуму Верховного Суду України від 16 квіт. 2004 р. №5. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх. [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04>.

участь захисника є обов'язковою — з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою.

Пленум Верховного Суду України у постанові «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягування неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» від 27 лютого 2004 р. № 2 зауважив, що при розгляді справ про злочини, вчинені неповнолітнім у групі з дорослими особами, має бути реально забезпечене право неповнолітнього на захист і дотримані всі вимоги закону щодо особливостей розгляду справ цієї категорії³⁰. Зокрема, є недопустимим здійснення захисту неповнолітнього і дорослого співучасників злочину одним і тим самим захисником, якщо навіть в їхніх показаннях немає суперечностей. У цьому разі захисник на підставі п. 1 ч. 2 ст. 78 КПК України підлягає відводу, який під час досудового розслідування розглядає і вирішує слідчий суддя.

Судова практика визнає порушенням права неповнолітнього на захист не лише проведення без участі захисника окремих процесуальних дій, а й порушення вимог процесуального закону щодо моменту допуску захисника до участі у кримінальному провадженні. Пункт 3 ч. 3 ст. 42 КПК України передбачає, що підозрюваний має право на першу вимогу мати захисника і зустріч із ним незалежно від часу в робочі, у вихідні, святкові, неробочі дні до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту — зустрічі без обмеження в часі та кількості у робочі, вихідні, святкові, неробочі дні; на участь захисника у проведенні допиту та інших процесуальних діях; на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження; на отримання правничої допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених КПК України та/або законом, що регулює надання безоплатної правничої допомоги, зокрема у зв'язку з відсутністю коштів для оплати такої допомоги. Варто зауважити, що неповнолітній може відмовитись від конкретного захисника, але не від здійснення захисту. У цьому разі слідчий, дізнавач має замінити захисника на іншого у порядку, передбаченому ст. 54 КПК України.

Порушення права неповнолітнього на захист є, відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 412 КПК України, істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону і спричиняє скасування судового рішення. Якщо право на захист порушено при вчиненні окремих процесуальних дій, доказ, отриманий в їх результаті, визнається недопустимим і не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень (ст. 86, п. 3 ч. 2 ст. 87 КПК України).

Варто пам'ятати, що захисником у кримінальному провадженні може бути лише адвокат, відомості про якого внесено до ЄРА України і до якого в ньому немає відомостей про зупинення або припинення права на заняття адвокатською діяльністю (ст. 45 КПК України).

Здійснення захисту неповнолітнього і дорослого співучасників злочину одним і тим самим захисником не допускається³¹.

³⁰ Постанову Пленуму Верховного Суду України від 27 лют. 2004 р. № 2. [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04>.

³¹ Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх. Від 16.04.2004 № 5. [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04#Text>

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) наголошує на необхідності ефективного права неповнолітнього підозрюваного на захист, особливо в частині участі захисника під час допиту, і зазначає, що відсутність захисника на ранніх стадіях може призвести до порушення ст. 6 Конвенції, якщо були використані покази, отримані з порушеннями.

Також слід звертати увагу на своєчасність та обґрунтованість допуску до участі у кримінальному провадженні *законного представника* неповнолітнього підозрюваного. Законний представник відповідно до п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України є стороною захисту. Перелік осіб, які мають право бути законними представниками неповнолітнього, визначено у ч. 2 ст. 44 КПК України, це батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності — опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній.

Отже, у контексті п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України законним представником неповнолітнього можуть бути визнані чоловік, дружина, матір, батько, вітчим, мачуха, рідний брат або сестра, дід, баба, прадід, прабаба, усиновлювач, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, а також особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

Оскільки у ст. 44 КПК України йдеться про *законного представника* підозрюваного, то цей учасник кримінального провадження допускається до участі в ньому з моменту, коли неповнолітньому повідомлено про підозру або затримано за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Особа, яка бажає бути законним представником, має надати слідчому документи, що підтверджують факт споріднення з неповнолітнім підозрюваним, або той факт, що вона працює в установі чи організації, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, і компетентна представляти його інтереси у правоохоронних та судових органах. *Про залучення законного представника слідчий виносить постанову, копія якої вручається законному представнику.* Постанова про залучення законного представника за структурою має відповідати вимогам ч. 5 ст. 110 КПК України. Стаття 303 КПК України не передбачає можливості оскарження такої постанови.

Під час досудового розслідування *законний представник користується процесуальними правами підозрюваного*, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним і не може бути доручена представникові.

У разі якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам неповнолітнього, слідчий або прокурор мають замінити такого законного представника іншим з числа осіб, зазначених вище.

Затримання неповнолітнього.

Затримання та тримання під вартою можуть застосовуватися до неповнолітнього лише у разі, якщо він підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за умови, що застосування

іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам, які зазначені у ст. 177 КПК України. Про затримання і взяття під варту неповнолітнього негайно повідомляються його батьки чи особи, які їх замінюють.

Європейський суд з прав людини встановив, що тримання неповнолітнього під вартою може бути порушенням прав, якщо суди не враховують його вік і не розглядають альтернативні запобіжні заходи. Суд зазначив, що тяжкість злочину не може бути єдиною підставою для арешту, і органи влади зобов'язані розглядати альтернативи та брати до уваги вік неповнолітнього, що гарантується, зокрема, п.п. 1 та 3 ст. 5 ЄКПЛ.

Слідчий суддя, суд повинен враховувати, що тримання під вартою має застосовуватись до неповнолітнього лише як винятковий захід з визначенням якомога коротших термінів такого тримання та із забезпеченням періодичного перегляду через короткі проміжки часу підстав для його застосування чи продовження (рішення ЄСПЛ від 28 жовтня 1998 р. у справі «Ассенов та інші проти Болгарії»)³².

Реалізуючи положення ч. 5 ст. 199 КПК України, слідчий суддя, а також суд відповідно до ч. 3 ст. 331 КПК України мають враховувати, що після спливу певного часу (строку дії попередньої ухвали) саме лише існування обґрунтованої підозри перестає бути підставою для позбавлення свободи, а тому в судовому рішенні судові органи зобов'язані, розглянувши можливість обрання альтернативних запобіжних заходів, навести інші підстави для подальшого тримання особи під вартою (рішення ЄСПЛ від 20 січня 2011 р. у справі «Прокопенко проти України», від 5 листопада 2008 р. у справі «Єлоєв проти України»). Тому суд у разі задоволення клопотання про продовження терміну застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має чітко зазначити у судовому рішенні про наявність іншої підстави (підстав) або ризику, що передбачені ч.1 ст.177 КПК України. Обмеження розгляду клопотання про обрання, продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою лише наведенням переліку законодавчих (стандартних) підстав для його застосування без встановлення їх наявності та обґрунтованості до конкретної особи є порушенням вимог п. 4 ст. 5 Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод (рішення ЄСПЛ від 10 лютого 2011 р. у справі «Харченко проти України»), а тривале тримання під вартою без визначення у рішенні суду відповідних підстав визнається несумісним з принципом захисту від свавілля, закріпленим у п. 1 ст. 5 цієї конвенції (рішення ЄСПЛ від 27 листопада 2008 р. у справі «Соловей і Зозуля проти України»). Детальніше дивіться рекомендаційні роз'яснення в листі ВСС «Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх» від 16 січня 2017 року №223-66/0/4-17³³.

³² Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18 лип. 2013 р. № 223-1134/0/4-13. [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1134740-13#Text>

³³ Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18 лип. 2013 р. № 223-1134/0/4-13. [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1134740-13#Text>

Про затримання неповнолітнього підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення складається протокол, в якому, крім відомостей, передбачених ст. 104 КПК України, зазначаються: місце, дата і точний час (година і хвилини) затримання відповідно до положень ст. 209 КПК України; підстави затримання; результати особистого обшуку; клопотання, заяви чи скарги затриманого, якщо такі надходили; повний перелік процесуальних прав та обов'язків затриманого. Протокол про затримання підписується особою, яка його склала, і затриманим. Копія протоколу негайно вручається затриманому під розпис, а також надсилається прокурору.

Уповноважена службова особа, яка здійснила затримання особи, має негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого кримінального правопорушення він підозрюється, а також роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього, негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування відповідно до положень ст. 213 КПК України, вимагати перевірку обґрунтованості затримання та інші процесуальні права, передбачені КПК України (ч. 4 ст. 208 КПК України).

Згідно зі ст. 213 КПК України при затриманні неповнолітньої особи уповноважена службова особа, яка здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це його батьків або усиновителів, опікунів, піклувальників, орган опіки та піклування.

Виклик неповнолітнього.

Відповідно до ст. 489 КПК України неповнолітній підозрюваний, обвинувачений повідомляється або *викликається* слідчим, дізнавачем, прокурором, слідчим суддею чи судом через його батьків або інших законних представників. Інший порядок допускається лише у разі, якщо це зумовлюється обставинами, встановленими під час кримінального провадження.

При перебуванні неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого у спеціальній виховній або медичній установі, повістка чи повідомлення вручається керівникові цієї установи за три дні до проведення процесуальної (судової) дії. Такими установами можуть бути приймальник-розподільник для дітей, школа соціальної реабілітації та професійне училище соціальної реабілітації органів освіти, центр медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я, спеціальна виховна установа Державної кримінально-виконавчої служби України, притулок для дітей, центр соціально-психологічної реабілітації дітей, соціально-реабілітаційний центр (дитячі містечка).

Якщо неповнолітній підозрюваний, обвинувачений не з'явився за викликом суду без поважних причин, слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про застосування приводу. Слід звернути увагу, що до неповнолітнього свідка привід згідно з ч. 3 ст. 140 КПК України не застосовується³⁴.

³⁴ Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18 лип. 2013 р. № 223-1134/0/4-13. [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1134740-13#Text>

Допит неповнолітнього.

Для забезпечення права неповнолітнього на захист у ч. 1 ст. 491 КПК України передбачено: якщо неповнолітній не досяг 16-річного віку або якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим, на його допиті за рішенням слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду або за клопотанням захисника забезпечується участь законного представника, педагога чи психолога, а у разі необхідності — лікаря.

Законний представник, педагог, психолог, лікар мають право під час допиту ставити запитання неповнолітньому підозрюваному. Слідчий, дізнавач або прокурор мають право відвести поставлене запитання, але воно має бути занесено до протоколу (ч. 2 ст. 491 КПК України). Крім цього, відповідно до ст. 226 КПК України *допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися.*

Цим особам до початку допиту роз'яснюється їхнє право ставити запитання неповнолітньому підозрюваному чи обвинуваченому. Слідчий, дізнавач, прокурор має право відвести поставлене запитання, але відведене запитання повинно бути занесене до протоколу. При допиті неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого у присутності педагога бажано, щоб останній був не з того закладу освіти, де навчається неповнолітній, оскільки можуть мати місце випадки, коли неповнолітній соромиться розповідати про обставини вчиненого правопорушення перед знайомим педагогом або починає конфліктувати з ним, що негативно впливає на результати допиту.

Варто пам'ятати, що відповідно до ч. 2 ст. 226 КПК України допит неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом — понад дві години на день.

Під час допиту неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого обставини, що підлягають встановленню, доцільно поділити на такі групи:

- фактичні обставини вчинення конкретного кримінального правопорушення, роль підозрюваного, обвинуваченого у ньому, наявність дорослих підбурювачів, обставини, що характеризують суб'єктивну сторону правопорушення, а також інші ознаки, що мають значення для кваліфікації діяння; обставини, що обтяжують або пом'якшують вину;

- обставини, що стосуються особистості підозрюваного, обвинуваченого та його попередньої поведінки; умови життя та виховання неповнолітнього, причини й умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

Неповнолітнім підозрюваним (обвинуваченим), їх законним представникам, крім інших прав, роз'яснюється також право на укладання угоди про примирення, а за наявності підстав — ініціювання укладання угоди про визнання винуватості. Однак при цьому треба ретельно вивчати питання щодо відсутності у будь-якій формі примусу до укладання угод неповнолітніми підозрюваними (обвинуваченими) та потерпілими, усвідомлення ними передбачених законом наслідків таких дій, зокрема обов'язку відшкодування матеріальної шкоди, обмеження прав на оскарження вироків.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у своєму інформаційному листі «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод» від 15 листопада 2012 р. № 223-

1679/0/4-12 зазначив, що угода, стороною якої є неповнолітній, укладається за участю його законних представників і захисників. При цьому, якщо неповнолітній досяг 16-річного віку, він має право укласти угоду про примирення самостійно, але за наявності згоди його законного представника. Якщо самий неповнолітній не досяг 16 років, угоду про примирення за його згодою укладає законний представник. Про надання згоди неповнолітнім, його законним представником у наведених вище випадках обов'язково має бути зазначено в угоді про примирення. Такий підхід потрібно використовувати, коли укладається угода про визнання винуватості з неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим³⁵.

Отже, найважливішими особливостями здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх є *неухильне забезпечення дотримання права підозрюваних на захист, додержання вимог закону щодо участі у кримінальному провадженні законного представника підозрюваного, обрання неповнолітньому підозрюваному запобіжного заходу, виділення матеріалів досудового розслідування щодо неповнолітнього в окреме провадження*. Крім зазначених особливостей, потрібно окрему увагу приділити забезпеченню повноти зібрання під час досудового розслідування доказів на підтвердження обставин, що підлягають обов'язковому встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Варто пам'ятати і про участь у судовому розгляді представників служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів національної поліції.

Судовий розгляд.

Стаття 496 КПК України передбачає участь у судовому засіданні представників служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України. Так, про час і місце судового розгляду за участю неповнолітнього обвинуваченого суд повідомляє відповідну службу у справах дітей та уповноважений підрозділ органів Національної поліції України. Суд має право також викликати в судові засідання представників цих установ.

Представники служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України мають право заявляти клопотання, ставити запитання неповнолітньому обвинуваченому, його законному представникові, потерпілому, свідкам, експерту і спеціалісту, висловлювати думку з приводу найдоцільніших заходів щодо обвинуваченого з метою його перевиховання.

Зазначені органи, здійснюючи покладені на них повноваження Закон України від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», збирають відомості, що характеризують неповнолітнього, його поведінку в повсякденному житті, як до, так і після вчинення кримінального правопорушення, середовище, в якому він зростає, навчається, коло осіб, з якими спілкується, тощо, які узагальнюють та подають суду у формі звіту про неповнолітнього обвинуваченого у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.

³⁵ Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у своєму інформаційному листі «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод» від 15 лист. 2012 р. № 223-1679/0/4-12. [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0223740-13>.

У ст. 497 КПК України також передбачено право прокурора щодо звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру як однієї із форм закінчення досудового розслідування кримінального провадження щодо неповнолітнього, який досяг віку настання кримінальної відповідальності і вчинив *вперше кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин*. Якщо під час досудового розслідування прокурор дійде висновку про можливість виправлення такого неповнолітнього без застосування кримінального покарання, після відкриття матеріалів іншій стороні він складає зазначене клопотання, що має відповідати загальним вимогам, які пред'являються до обвинувального акта (ст.ст. 291, 292 КПК України), реєстр матеріалів досудового розслідування та разом з цивільним позовом (якщо він заявлений), а також розписками про отримання стороною захисту і цивільним відповідачем копій відповідних процесуальних документів надсилає до суду.

Суд ухвалює судові рішення щодо неповнолітнього, керуючись принципом найкращих інтересів дитини, встановленого у ст. 3 Конвенції ООН про права дитини, відповідно до положень гл. 29 КПК України та розділу XI КК України. Судам необхідно зважати, що при постановленні вироку до неповнолітньої особи вони має суворо дотримуватися принципів законності, справедливості, обґрунтованості покарання. Суд має максимально індивідуалізувати покарання, призначаючи його конкретній неповнолітній особі за конкретне кримінальне правопорушення, вважаючи, що з метою ухвалення справедливого судового рішення та захисту прав людини і її основоположних свобод суд, відповідно до положень ч. 3 ст. 337 КПК України, має право вийти за межі висунутого обвинувачення, зазначеного в обвинувальному акті, лише в частині зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення, якщо це покращує становище особи, до якої здійснюється кримінальне провадження, погіршення становища особи за ініціативою суду не допускається.

Індивідуалізація покарання є важливою вимогою принципового характеру, що передбачає персоніфікацію кримінальної відповідальності: вона настає лише до конкретної особи, яка вчинила злочин (ст.ст. 2, 18, 50 КК України). Тому призначення покарання з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи неповнолітнього та обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання, має максимально сприяти досягненню мети покарання, що полягає у виправленні неповнолітнього засудженого, його вихованні та соціальній реабілітації.

Застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності.

Примусові заходи виховного характеру — це заходи, які суд може застосовувати до неповнолітніх, які вчинили суспільно небезпечні діяння, з метою їх виправлення без призначення покарання.

Статтею 498 КПК України визначено підстави для застосування примусових заходів виховного характеру. Так, кримінальне провадження до застосування примусових заходів виховного характеру, передбачених Законом України про кримінальну відповідальність, здійснюється внаслідок вчинення особою, яка після досягнення 11-річного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння,

що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Законом України про кримінальну відповідальність.

Метою застосування примусових заходів виховного характеру є забезпечення інтересів неповнолітніх, що полягають в одержанні не тільки належного виховання, а й освіти, лікування, соціальної, психологічної допомоги, захисту від жорстокого поводження, насильства та експлуатації, а також у наявності можливості адаптуватися до реалій суспільного життя, підвищити загальноосвітній і культурний рівень, набутти професії та працевлаштуватися³⁶.

Досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру здійснюється згідно з правилами, передбаченими КПК України. Таке досудове розслідування здійснюється слідчим, дізнавачем, які спеціально уповноважені керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх. Під час досудового розслідування проводяться необхідні процесуальні дії для з'ясування обставин вчинення суспільно небезпечного діяння та особи неповнолітнього.

Участь захисника у кримінальному провадженні є обов'язковою.

За наявності достатніх підстав вважати, що особа, яка після досягнення 11-річного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, за яке КК України передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад п'ять років, вона може бути поміщена у приймальник-розподільник для дітей на строк до тридцяти днів на підставі ухвали слідчого судді, суду, постановленої за клопотанням прокурора згідно з правилами, передбаченими для обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Слідчий суддя, суд зобов'язані відмовити у поміщенні особи у приймальник-розподільник для дітей, якщо прокурор не доведе наявності достатніх підстав вважати, що особа вчинила суспільно небезпечне діяння, яке підпадає під ознаки діяння, за яке КК України передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад п'ять років, наявності ризиків, які дають достатні підстави вважати, що особа може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України, та що жоден із більш м'яких заходів не може запобігти цьому.

Строк тримання особи у приймальнику-розподільнику для дітей може бути продовжено ухвалою слідчого судді, суду ще на строк до тридцяти днів. Питання скасування чи продовження строку тримання особи у приймальнику-розподільнику для дітей вирішується в порядку, передбаченому для скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або продовження строку тримання під вартою відповідно.

За відсутності підстав для закриття кримінального провадження прокурор затверджує складене слідчим, дізнавачем або самостійно складає клопотання про застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру і надсилає його до суду в порядку, передбаченому КПК України.

Судовий розгляд здійснюється в судовому засіданні за участю прокурора, законного представника, захисника та представників служби у справах дітей і

³⁶ Постанова Пленуму Верховного суду України від 15 трав. 2006 р. № 7 Про практику застосування судами примусових заходів виховного характеру. [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06>.

уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України якщо вони з'явилися або були викликані в судові засідання, згідно із загальними правилами КПК України. Так, судовий розгляд завершується постановленням ухвали про застосування примусових заходів виховного характеру або про відмову в їх застосуванні.

Під час постановлення ухвали у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру суд з'ясовує такі питання:

- чи мало місце суспільно небезпечне діяння;
- чи вчинено це діяння неповнолітнім у віці від 11-ти років до настання віку, з якого настає кримінальна відповідальність за це діяння;
- чи слід застосовувати до нього примусовий захід виховного характеру і якщо слід, то який саме.

Якщо під час судового розгляду не буде доведено чи мало місце суспільно небезпечне діяння або чи вчинене це діяння неповнолітнім у віці від 11-ти років до настання віку, з якого настає кримінальна відповідальність за це діяння, суд зобов'язаний постановити ухвалу про відмову у застосуванні примусових заходів виховного характеру і закрити кримінальне провадження.

При застосуванні до неповнолітнього примусового заходу у вигляді направлення до спеціального навчально-виховного закладу на уповноважений підрозділ органів Національної поліції покладається обов'язок доставити неповнолітнього до спеціального навчально-виховного закладу.

Ухвала, постановлена за наслідками розгляду клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру, може бути оскаржена у порядку, передбаченому КПК України.

У ст. 502 КПК України передбачена можливість дострокового звільнення від примусового заходу виховного характеру. Так, ухвалою суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться спеціальна навчально-виховна установа, неповнолітній може бути достроково звільнений від примусового заходу виховного характеру в порядку, передбаченому КПК України.

Ухвала суду може бути постановлена за наслідками клопотання неповнолітнього, його захисника, законного представника або прокурора, якщо поведінка неповнолітнього під час перебування у навчально-виховній установі свідчить про його перевиховання. Під час розгляду клопотання суд з'ясовує думку ради спеціальної навчально-виховної установи, в якій перебуває неповнолітній, щодо можливості його дострокового звільнення від примусового заходу виховного характеру.

Питання для самоконтролю:

1. Які особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх?
2. У чому полягає предмет доказування в кримінальному провадженні до неповнолітніх?
3. Який порядок кримінального провадження до неповнолітніх?
4. Який порядок виклику неповнолітньої особи на допит?
5. Участь законного представника у кримінальному провадженні до неповнолітньої особи.

6. У чому полягають особливості проведення процесуальних дій та застосування заходів примусу до неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених?
7. Вимоги до проведення допиту щодо неповнолітньої особи.
8. Який процесуальний порядок обрання запобіжних заходів до неповнолітніх осіб?
9. Який порядок застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності?
10. Які особливості досудового розслідування у кримінальному провадженні до застосування примусових заходів виховного характеру.
11. До яких неповнолітніх осіб можуть застосовуватися примусові заходи виховного характеру?
12. Який порядок судового розгляду до неповнолітніх осіб?

Тема 8. ВІДНОВНЕ ПРАВОСУДДЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ

Відновне правосуддя — це примирення неповнолітнього правопорушника з потерпілим та відновлення його соціальних зв'язків із суспільством, що в рівному обсязі забезпечує права як потерпілої, так і неповнолітньої особи, яка скоїла кримінальне правопорушення.

Відновне правосуддя зародилося у середині 70-х років ХХ ст. як рух за зміну поглядів на злочин та покарання. Підхід, що лежить у його основі, орієнтований на надання можливості сторонам конфлікту і суспільству в цілому самим впоратися з наслідками злочину.

Відновне правосуддя покликане не замінити офіційне правосуддя, а лише надати йому відновного характеру за рахунок використання певного способу вирішення кримінально-правових конфліктів.

У рамках відновного правосуддя обидві сторони конфлікту запрошуються на діалог, що дає можливість всім учасникам інциденту знайти спільне рішення та відновити справедливість.

Наразі відновне правосуддя розглядають як рух за справедливість, що доповнює офіційну форму правосуддя, залучає самі сторони та громадськість до владнання наслідків кримінального правопорушення, сприяючи таким чином соціальній реінтеграції неповнолітнього правопорушника і зменшенню кількості кримінальних покарань.

Існує кілька моделей (форм) відновного правосуддя; найпоширеніші з них такі:

- програми примирення потерпілих і правопорушників (відомі також як медіація, «посередництво», «конференції жертв і правопорушників»);
- кола правосуддя — програми, в основі яких лежать традиції північноамериканських індіанців; проводяться переважно в Канаді;
- сімейні конференції, батьківщина яких Нова Зеландія; вони базуються на традиціях корінного населення маорі і є чинними законодавчо.

Наразі програми відновного правосуддя успішно функціонують у різноманітних формах у таких регіонах, як Європа, Північна Америка, Австралія, Нова Зеландія і Південна Африка. У більшості країн вони існують не лише як пілотні програми, а й закріплені на рівні національного законодавства.

Можливість скористатися відновним правосуддям забезпечив Наказ про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» від 22 липня 2024 р.³⁷.

Важливо, що реалізація цього пілотного проєкту сприяє виведенню неповнолітніх правопорушників із кримінального процесу з обов'язковим вжиттям узгоджених заходів для їх ресоціалізації та запобігання повторним кримінальним правопорушенням.

Відновне правосуддя у межах Програми — це процес, що дозволяє тим, кому була завдана шкода кримінальним правопорушенням, та тим, хто бере відповідальність за завдану шкоду, у випадку їх добровільної згоди та за участю медіатора брати участь у вирішенні питань, що виникають у зв'язку із вчиненням кримінальним правопорушенням з метою примирення, реінтеграції та ресоціалізації учасників кримінально-правового конфлікту, відшкодування завданої шкоди та усунення за можливості наслідків, спричинених кримінальним правопорушенням³⁸.

Реінтеграція неповнолітнього та потерпілого у межах Програми — це процес відновлення порушеної конструктивної взаємодії щодо загальноприйнятого соціально-нормативного життя та співіснування у суспільстві, усунення або мінімізації різниці у становищі та/або правах між неповнолітнім, потерпілим та тими існуючими формами спільнот та/або об'єднаннями людей (держава, громада, населення, сім'я, родина, колектив тощо), яких торкнувся конфлікт, викликаний протиправними діями неповнолітнього, що може досягатися завдяки зміцненню соціальних норм та соціальній адаптації у суспільстві (ресоціалізації неповнолітнього, повернення та/або інтеграції, та/або відновлення, та/або реабілітації неповнолітнього та потерпілого) з урахуванням прав та особливих потреб потерпілого та неповнолітнього, пов'язаних з відчуттям справедливості, захищеності та безпеки у суспільстві, а також іншим впливом на них, який має місце за наслідками кримінального правопорушення.

Ресоціалізація неповнолітнього — це свідоме відновлення неповнолітнього в соціальному статусі повноправного члена суспільства та повернення до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя у суспільстві, формування позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки.

Загалом він передбачає застосування процедури медіації, як форми відновного правосуддя, у процесі якої вирішуються питання щодо відшкодування шкоди, завданої потерпілому, реінтеграції потерпілого та неповнолітнього, засобів ресоціалізації неповнолітнього.

³⁷ Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» : наказ Міністерства юстиції України, МВС України, Офісу Генерального прокурора України від 22 лип. 2024 р. № 2176/5/501/176. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24>.

³⁸ Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» : наказ Міністерства юстиції України, МВС України, Офісу Генерального прокурора України від 22 лип. 2024 р. № 2176/5/501/176. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24>.

Медіація — це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів³⁹.

Медіація може бути проведена як звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу або під час досудового розслідування, судового, третейського, арбітражного провадження, або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу.

Проведення медіації не впливає на перебіг позовної давності.

Медіація не проводиться у конфліктах (спорах), що впливають чи можуть вплинути на права і законні інтереси третіх осіб, які не є учасниками цієї медіації.

Медіатор — це спеціально підготовлена нейтральна, незалежна, неупереджена фізична особа, яка проводить медіацію⁴⁰.

Так, медіація проводиться медіатором, включеним до Реєстру медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги, та з яким центром укладено договір про надання послуг з медіації⁴¹.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про медіацію» медіація проводиться за взаємною згодою сторін медіації з урахуванням *принципів добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості* медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації⁴².

Добровільність. Участь у медіації є добровільним волевиявленням її учасників. Ніхто не може бути примушений до врегулювання конфлікту шляхом проведення медіації.

Сторони медіації та медіатор можуть у будь-який момент відмовитися від участі в ній.

Участь сторони в медіації не може вважатися визнанням такою стороною вини, позовних вимог або відмовою від позовних вимог.

Конфіденційність. Медіатор та інші учасники медіації, а також суб'єкт, що забезпечує проведення медіації, не мають права розголошувати конфіденційну інформацію, якщо інше не встановлено законом або якщо всі сторони медіації не домовилися у письмовій формі про інше.

Конфіденційною вважається вся інформація, що стала відома під час підготовки до медіації та проведення її, зокрема про пропозицію та готовність сторін конфлікту до участі у медіації, факти та обставини, висловлені судження та пропозиції сторін медіації щодо врегулювання конфлікту, зміст угоди за результатами медіації.

³⁹ Про медіацію: Закон України від 16 лист. 2021 р. № 1875-IX. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20>.

⁴⁰ Про медіацію: Закон України від 16 лист. 2021 р. № 1875-IX. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20>.

⁴¹ Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» : наказ Міністерства юстиції України, МВС України, Офісу Генерального прокурора України від 22 лип. 2024 р. № 2176/5/501/176. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24>.

⁴² Про медіацію: Закон України від 16 лист. 2021 р. № 1875-IX. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20>.

Якщо медіатор отримав від однієї із сторін конфіденційну інформацію, він може розкрити таку інформацію іншій стороні (сторонам) лише за згодою сторони, що надала таку інформацію.

У разі пред'явлення стороною медіації вимог до медіатора до невиконання чи неналежного виконання ним умов договору про проведення медіації, вона звільняється від обов'язку збереження конфіденційної інформації в межах, необхідних для захисту його прав та інтересів. У такому разі суд, інші органи чи посадові особи, які розглядають вимоги сторони медіації до посередника або яким стало відомо про пред'явлення таких вимог, зобов'язані вжити заходів для унеможливлення доступу сторонніх осіб до конфіденційної інформації та її розголошення.

Медіатор не може бути допитаний як свідок у справі (провадженні) щодо інформації, яка стала йому відома під час підготовки до медіації та її проведення.

Нейтральність, незалежність та неупередженість медіатора. Під час проведення медіації медіатор має бути нейтральним у ставленні до сторін медіації та незалежним від сторін медіації, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, інших фізичних і юридичних осіб.

Медіатор має бути неупередженою особою, яка допомагає сторонам конфлікту здійснювати комунікацію, досягати порозуміння та проводити переговори.

Медіатор має право надавати сторонам медіації консультації та рекомендації щодо порядку проведення медіації та фіксування її результатів⁴³.

Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення, може бути застосована у разі:

- наявності потерпілого – фізичної особи, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридичної особи, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди;

- наявності неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого;

- визнання неповнолітнім факту наявності події кримінального правопорушення;

- згоди неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого на участь у Програмі.

Програма поширюється також на осіб, які на момент прийняття рішення про застосування Програми досягли 18-річного віку. Умовою поширення Програми на осіб, які досягли 18 років, є вчинення ними кримінального правопорушення у неповнолітньому віці⁴⁴.

Переваги відновного правосуддя:

⁴³ Про медіацію: Закон України від 16 лист. 2021 р. № 1875-IX. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20>.

⁴⁴ Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» : наказ Міністерства юстиції України, МВС України, Офісу Генерального прокурора України від 22 лип. 2024 р. № 2176/5/501/176. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24>.

- дозволяє вирішувати конфлікти шляхом активного залучення сторін конфлікту;
- сприяє задоволенню обох сторін конфлікту: як потерпілого, так і неповнолітнього правопорушника;
- трансформує боротьбу між людьми у спільну діяльність з розв'язання конфлікту несуперницьким шляхом;
- зміцнює традиції миротворчості та співчуття;
- сприяє вихованню суспільства і вкоріненню у ньому гуманістичних цінностей;
- забезпечує якнайшвидше відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;
- частково звільняє правоохоронні та судові органи від перевантаження справами і дає можливість зосередитися на серйозніших кримінальних провадженнях;
- заощаджує державний бюджет і час досудового розслідування та судів.

У разі погодження неповнолітнього та потерпілого врегулювати кримінально-правовий конфлікт за допомогою медіації пропонується укласти договір про проведення медіації відповідно до Закону України «Про медіацію».

При надходженні від центру інформації щодо результатів участі неповнолітнього у Програмі *до закінчення досудового розслідування* дізнавач, слідчий, прокурор долучає її до кримінального провадження і враховує при закінченні досудового розслідування.

З метою забезпечення урахування особливостей порядку кримінального провадження щодо неповнолітніх та вжиття заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього, прокурор:

- за наявності підстав, визначених ч. 4 ст. 56, п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України, приймає рішення про закриття кримінального провадження.
- про прийняте рішення протягом п'яти діб письмово повідомляє центр та обласну прокуратуру, яка невідкладно інформує про це Офіс Генерального прокурора із наданням копії відповідної постанови;
- за наявності підстав, визначених ст.ст. 45-48 КК України, ст. 497 КПК України, звертається до суду з клопотанням про звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності чи застосування примусових заходів виховного характеру;
- вирішує питання про укладення угоди з неповнолітнім із дотриманням вимог гл. 35 КПК України;
- за відсутності наведених підстав звертається до суду з обвинувальним актом, у якому може врахувати результати участі неповнолітнього у Програмі як обставин, що пом'якшують покарання, відповідно до ст. 66 КК України.

Якщо інформація про результати участі неповнолітнього у Програмі надійшла *після закінчення досудового розслідування*, прокурор роз'яснює неповнолітньому, який брав участь у Програмі, його законному представнику право надавати її самостійно до суду та в такому випадку враховує її під час судового розгляду, зокрема:

- висловлює позицію щодо наявності підстав для закриття кримінального провадження згідно з ч. 4 ст. 56, п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України, звільнення

неповнолітнього від кримінальної відповідальності на підставі ст.ст. 45-48 КК України, затвердження судом угоди у кримінальному провадженні;

– за наявності підстав обґрунтовує в судових дебатах необхідність урахування результатів участі неповнолітнього у Програмі як обставину, що пом'якшує покарання, або звільнення від покарання на підставі ч. 4 ст. 74, ст. 105 КК України, або призначення покарання відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 65, ст.ст. 66, 69, 69¹ КК України.

Прокурор протягом десяти робочих днів з моменту набрання законної сили судовим рішенням у кримінальному провадженні щодо неповнолітнього, який брав участь у Програмі, надає його копію та інформацію про причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, вжиті під час Програми заходи, спрямовані на їх подолання, через обласну прокуратуру до відповідного Департаменту Офісу Генерального прокурора, а також письмово інформує центр про рішення у кримінальному провадженні.

Програма реалізується незалежно від закінчення строків здійснення досудового розслідування та судового розгляду.

Дізнавач, слідчий, прокурор можуть інформувати неповнолітнього, який є підозрюваним, обвинуваченим у вчиненні кримінального правопорушення, потерпілого, їх законних представників про можливість врегулювання конфлікту за допомогою медіатора поза межами Програми, якого вони можуть обрати самостійно⁴⁵.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення відновного правосуддя.
2. Медіація як форма відновного правосуддя.
3. Які є форми відновного правосуддя?
4. Який алгоритм застосування медіації у кримінальному провадженні?
5. До кого може застосовуватися медіація у кримінальному провадженні?
6. У чому полягає відмінність традиційного і відновного правосуддя?
7. Які рішення приймаються при успішному проходженні медіації?

Тема 9. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Одним із завдань кримінального судочинства, передбачених у ст. 2 КПК України, є охорона прав та законних інтересів учасників кримінального провадження. Це положення закону набуває особливого значення до тих осіб, які із-за свого психічного стану не можуть самостійно реалізувати свої повноваження у кримінальному процесі і здійснити захист своїх прав та законних інтересів. Скоюючи суспільно небезпечні діяння такі особи можуть

⁴⁵ Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення»: наказ Міністерства юстиції України, МВС України, Офісу Генерального прокурора України від 22 лип. 2024 р. № 2176/5/501/176. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24>.

бути небезпечні не тільки для самих себе, й для суспільства. Враховуючи суспільну небезпечність скоєних ними діянь законодавець передбачив можливість застосування до них примусових заходів медичного характеру. Види ПЗМХ передбачені нормами матеріального права. Відповідно до ст. 19 КК України не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння перебувала в стані неосудності. Не підлягає покаранню й особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. До таких категорій осіб і проводиться кримінальне провадження щодо застосування ПЗМХ (ч. 1 ст. 503 КПК України).

Принциповим є положення про те, що можна застосовувати лише ті примусові заходи медичного характеру, які передбачені кримінальним законом (ст. 92 КК України), а саме: надання амбулаторної психіатричної допомоги або поміщення особи у спеціальний лікувальний заклад з метою її обов'язкового лікування. Кримінальним кодексом України (ст. 94) *передбачені такі примусові заходи медичного характеру:*

- надання амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку; госпіталізація до психіатричного закладу із звичайним наглядом;
- госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням нагляду; госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом.

Вибір конкретного заходу зумовлений тяжкістю вчиненого суспільно небезпечного діяння, характером психічного захворювання, що визначають ступінь суспільної небезпеки особи, яка його вчинила. При цьому дії такої особи мають бути небезпечними як для неї, так і для оточуючих.

Якщо під час досудового розслідування будуть встановлені підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, слідчий, дізнавач, прокурор виносять постанову про зміну порядку досудового розслідування (до цього воно проводилось за загальними правилами) і продовжує його згідно з положеннями гл. 39 КПК України (ч. 2 ст. 503 КПК України). Це розслідування провадиться за загальними правилами без будь-яких винятків до встановлення психічного стану особи, яка вчинила суспільно небезпечні дії. Тобто кримінальне провадження переходить у розряд особливих порядків кримінального провадження за рахунок встановлення стану особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Відповідно до ч. 3 ст. 503 КПК України під час кримінально-правової оцінки суспільно небезпечного діяння не враховуються попередня судимість, факт вчинення раніше кримінального правопорушення, за який особу звільнено від відповідальності або покарання, факт застосування до неї примусових заходів медичного характеру. Необхідно достовірно встановити відомості, які характеризують суспільну небезпеку вчинених дій та те, що особа, яка їх вчинила, є суспільно небезпечна.

Особливості кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру зумовили введення спеціальних норм при розслідуванні і судовому розгляді таких проваджень.

До особливостей проведення розслідування у цій категорії проваджень, які здійснюють слідчий, дізнавач варто віднести: особливі обставини, що підлягають доказуванню; коло учасників досудового розслідування; особливості проведення деяких слідчих (розшукових) дій; застосування запобіжних заходів; особливості підсумкового документа у кримінальному провадженні.

Що стосується досудового розслідування до осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення у стані обмеженої осудності, то воно не має процесуальних особливостей та здійснюється слідчим, дізнавачем за загальними правилами, а при поставленні вироку суд може врахувати стан обмеженої осудності як підставу для застосування примусових заходів медичного характеру (ч. 2 ст. 504 КПК України). Пленум Верховного Суду України у постанові від 3 червня 2005 р. № 7 роз'яснив: враховуючи те, що згідно зі ст. 20 КК України особа, яка визнана обмежено осудною, підлягає кримінальній відповідальності, слід визнати, що справу щодо такої особи необхідно направити до суду з обвинувальним висновком, в якому мають міститися дані про психічне захворювання цієї особи.

Положення ст. 505 КПК України зобов'язують слідчого, дізнавача під час досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру встановити:

- час, місце, спосіб та інші обставини вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення;
- вчинення цього суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення цією особою;
- наявність у цієї особи розладу психічної діяльності в минулому, ступінь і характер розладу психічної діяльності чи психічної хвороби на час вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення чи на час досудового розслідування;
- поведінка особи до вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення і після нього;
- небезпечність особи внаслідок її психічного стану для самої себе та інших осіб, а також можливість спричинення іншої істотної шкоди такою особою;
- характер і розмір шкоди, завданої суспільно небезпечним діянням або кримінальним правопорушенням.
- обставини, що підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення, в тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені,

пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення.

Предмет доказування цієї категорії кримінальних проваджень деталізує та конкретизує обставини, що підлягають доказуванню у кожному кримінальному провадженні, що передбачені ст. 91 КПК України і водночас має низку особливостей у порівнянні з ним. Деталізація відбувається за рахунок тих обставин, що пов'язані, в основному, з особою, яка вчинила суспільно небезпечне діяння або кримінальне правопорушення. В ньому не ставиться питання про винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, а йдеться про вчинення певною особою суспільно небезпечного діяння. Найважливіше значення має питання про наявність у цієї особи розладу психічної діяльності в минулому, ступінь і характер розладу психічної діяльності чи психічної хвороби на час вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення чи на час досудового розслідування. Таке прискіпливе з'ясування цих обставин дозволить зробити слідчому, дізнавачу, прокурору правильний висновок про подальшу долю кримінального провадження, а суду – вирішити питання про застосування примусових заходів медичного характеру.

Незважаючи на те, що особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, не є із-за свого психічного стану суб'єктом кримінального правопорушення, а отже і не може знаходитись у процесуальному статусі підозрюваного чи обвинуваченого (ст. 506 КПК України) наділяє її правами цих суб'єктів кримінального процесу, передбаченими ст. 42 КПК України, Водночас законодавець відзначає, що ці права особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, може реалізовувати в обсязі, який визначається характером розладу психічної діяльності чи психічного захворювання відповідно до висновку судово-психіатричної експертизи, та здійснює їх через законного представника (ст. 44 КПК України), захисника (ст. 52 КПК України).

Право на захист під час кримінального провадження, передбачене Конституцією України, набуває першочергового значення у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру тому, що йдеться про захист законних інтересів осіб, які самі такий захист не в змозі здійснити взагалі або хоча б частково. Забезпечити захист прав та законних інтересів такої особи, створити їй справжнє процесуальне рівноправ'я має інститут обов'язкового захисту (ст. 507 КПК України). Обов'язкова участь захисника забезпечується у кримінальному провадженні до осіб, щодо яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування, з моменту встановлення факту наявності в особи психічного захворювання або інших відомостей, що викликають сумнів щодо її осудності (п. 5 ч. 2 ст. 52 КПК України). Захисник допускається з моменту винесення постанови про призначення психіатричної експертизи, якщо він раніше не брав участі у цьому кримінальному провадженні. Заява особи, до якої передбачається застосування ПЗМХ, про відмову від

захисника не має ніякого юридичного значення та не є обов'язковою для слідчого і суду. При кримінальному провадженні обов'язковою є участь законного представника особи, до якої воно проводиться. При цьому участь законного представника не замінює участі захисника.

Запобіжні заходи до особи, до якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, є засобами впливу на таку особу з метою обмеження її свободи або встановлення за нею нагляду.

У ст. 508 КПК України передбачені лише два запобіжні заходи:

- передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом;

- поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку. Право на застосування таких запобіжних заходів належить виключно суду.

Такі заходи застосовуються судом до особи з моменту встановлення факту розладу психічної діяльності чи психічної хвороби. У разі наявності на утриманні особи, до якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, дитини, яка може залишитися без батьківського піклування, та після застосування судом запобіжних заходів, передбачених ч. 1 ст. 508 КПК України, прокурор негайно повідомляє уповноважений підрозділ органів Національної поліції, орган опіки та піклування за місцем перебування такої дитини про факт залишення дитини без батьківського піклування для вжиття невідкладних заходів щодо тимчасового влаштування дитини, про що інформує затриманого та суд. Хоча запобіжні заходи, передбачені ст. 508 КПК України, є специфічними, проте їх застосування судом здійснюється з урахуванням загальних положень щодо застосування запобіжних заходів (ст.ст. 177, 178 КПК України).

Однією з особливостей кримінального провадження про застосування примусових заходів медичного характеру є обов'язкове проведення психіатричної експертизи. Призначати таку експертизу слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язаний у випадку, якщо під час кримінального провадження будуть встановлені обставини, які свідчать, що особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному або обмежено осудному стані.

Такий обов'язок виникає також у ситуації, коли особа вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії та керувати ними.

Законодавець (ч. 1 ст. 509 КПК України) дає перелік обставин, що можуть свідчити про обов'язок органів досудового розслідування призначити психіатричну експертизу, проте він не є вичерпним. Зокрема до таких обставин відносяться:

- наявність згідно з медичним документом в особи розладу психічної діяльності або психічного захворювання;

– поведінка особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння або після нього була або є неадекватною (затмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті тощо).

Організація проведення психіатричної експертизи регулюється наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи» від 8 травня 2018 р. № 8651.

Під час досудового розслідування особа направляється до медичного закладу для проведення стаціонарної психіатричної експертизи за клопотанням сторони кримінального провадження – ухвалою слідчого судді у порядку, передбаченому для подання та розгляду клопотань щодо обрання запобіжного заходу, а під час судового провадження – ухвалою суду. Експерт (експерти) повинні дати відповідь на питання про ступінь і характер психічного захворювання такої особи.

Стаціонарна психіатрична експертиза проводиться в психіатричних стаціонарах, де організовуються психіатричні експертні комісії, що складаються не менше ніж з трьох лікарів-психіатрів: голови, члена комісії, доповідача, який проводить спостереження за досліджуваною особою. Оскільки проведення стаціонарної психіатричної експертизи вимагає тривалого спостереження за особою та дослідження її здоров'я, така особа має бути направлена до відповідного медичного закладу на строк не більше двох місяців.

Передбачено можливість апеляційного порядку оскарження ухвали слідчого судді про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи або відмову в такому направленні (ч. 3 ст. 509 КПК України).

Кримінальне правопорушення може спільно вчинятися осудними та неосудними особами. У цьому випадку кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру може бути об'єднано в одне провадження з провадженням, що здійснюється у загальному порядку. Проте можливий і інший варіант, коли провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру виділяється в окреме кримінальне провадження за наявності підстав, передбачених ст. 217 КПК України.

Існують особливості закінчення досудового розслідування у такій категорії кримінального провадження. Воно може закінчуватися як закриттям даного провадження, так і складенням клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру.

Право закриття кримінального провадження належить тільки прокурору. Він виносить постанову про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених п.п. 1–6 ч. 1 ст. 284 КПК України. Така постанова може бути оскаржена в порядку, передбаченому п.п. 3, 4 ч. 1 ст. 303 КПК України. Скарга на постанову прокурора може бути подана особою протягом десяти днів з моменту отримання копії такої постанови (ч. 1 ст. 304 КПК України). Постанова прокурора про закриття кримінального провадження надсилається до місцевих органів охорони здоров'я.

Якщо слідчий, дізнавач складає клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру, що має відповідати вимогам ст. 291 КПК України, то прокурор, у разі згоди з ним, затверджує його і надсилає суду. Прокурор може самостійно скласти клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру і надіслати його до суду.

Характерною рисою клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру є те, що воно має крім загальних вимог до такого процесуального документа (ст. 291 КПК України) містити інформацію про примусовий захід медичного характеру, який пропонується застосувати, та позицію щодо можливості забезпечення участі особи під час судового провадження за станом здоров'я (ч. 2 ст. 292 КПК України).

Одночасно із переданням клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру суду прокурор зобов'язаний під розписку надати копію такого клопотання та реєстру матеріалів досудового розслідування законному представнику та захиснику особи, до якої передбачається застосування цих заходів (ст. 293 КПК України).

Судовий розгляд кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння у стані неосудності або захворіли після вчинення злочину на психічну хворобу, яка включає кримінальне покарання, здійснюється одноособово суддею суду першої інстанції за загальними правилами (ст. 512 КПК України). Законом визначене коло обов'язкових учасників судового розгляду: прокурор, особа до якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру, її законний представник, захисник. проваджень. ЄСПЛ у своєму рішенні від 06 червня 2024 р. (справа «Л.Т. проти України») зазначив на необхідності участі у судовому засіданні особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння і щодо якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру.⁴⁶

Судове засідання проходить у відкритому засіданні та завершується прийняттям процесуального рішення у вигляді ухвали суду про застосування ПЗМХ або відмови в їх застосуванні.

Якщо в судовому засіданні у загальному порядку розглядається провадження, в якому об'єднані кримінальне провадження та кримінальне провадження щодо застосування ПЗМХ, то воно розглядаються у судовому засіданні в одному кримінальному провадженні. За результатами розгляду суд у нарадчій кімнаті ухвалює вирок щодо обвинуваченого та ухвалу про застосування примусових заходів медичного характеру (ч. 3 ст. 512 КПК України).

Законом (ч. 1 ст. 513 КПК України) передбачено перелік питань, які суд повинен з'ясувати під час постановлення ухвали про застосування примусових заходів медичного характеру:

⁴⁶ Справа «Л.Т. проти України» (Заява №13459/15): рішення Європейського суду з прав людини від 06 черв. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_k18#Text

- чи мало місце суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення;
- чи вчинено це суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення особою;
- чи вчинила ця особа суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення у стані неосудності;
- чи не захворіла ця особа після вчинення кримінального правопорушення на психічну хворобу, яка виключає застосування покарання;
- чи слід застосовувати до цієї особи примусові заходи медичного характеру і якщо слід, то які.

Рішення суду залежить від того, чи встановлено під час судового розгляду що особа вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності або захворіла після вчинення злочину на психічну хворобу, яка включає кримінальне покарання, чи особа не вчиняла суспільно небезпечне діяння або воно вчинене іншою особою, а також, якщо не доведено, що ця особа вчинила суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення. У першому випадку суд постановляє ухвалу про застосування ПЗМХ, у другому – про відмову у застосуванні ПЗМХ та закриває кримінальне провадження (п. 3 ст. 513 КПК України).

На необхідність критично оцінювали судом висновки експертів щодо психічного стану особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння та потреби у її примусовому психіатричному лікуванні вказується також і у рішенні Європейського суду з прав людини (рішення у справі «Анатолій Руденко проти України»)⁴⁷.

Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру закривається судом у випадках:

- якщо буде встановлено, що особа вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності, а на момент судового розгляду видужала або внаслідок змін у стані її здоров'я відпала потреба в застосуванні ПЗМХ;
- якщо неосудність особи на момент вчинення суспільно небезпечного діяння не була встановлена або видужала особа, яка після вчинення кримінального правопорушення захворіла на психічну хворобу.

В останньому випадку після закриття кримінального провадження щодо застосування ПЗМХ прокурор має розпочати кримінальне провадження у загальному порядку (ч. 5 ст. 513 КПК України).

Оскільки при вирішенні питання про застосування примусових заходів медичного характеру неможливо визначати строк, протягом якого вони будуть здійснюватися, законодавець у ст. 514 КПК України передбачив можливість продовження, зміни або припинення застосування таких заходів. Це відбувається за ухвалою суду, в межах територіальної юрисдикції якого застосовується цей захід чи відбувається лікування.

Зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється, якщо особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності, видужала або якщо внаслідок змін у стані її здоров'я відпала

⁴⁷ Справа «Анатолій Руденко проти України» (заява № 50264/08): рішення Європ. суду з прав людини від 17 лип. 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a10#Text

потреба в раніше застосованих заходах медичного характеру (ч. 2 ст. 514 КПК України).

Для розгляду питання про продовження, зміну або припинення застосування таких заходів суду необхідна письмова заява представника закладу з надання психіатричної допомоги (лікаря-психіатра), де тримається особа, до якої здійснюються ПЗМХ. До неї додається висновок комісії лікарів-психіатрів, де обґрунтовується необхідність продовження, зміни або припинення ПЗМХ. Ініціатором розгляду судом цих питань також може виступати особа, до якої здійснюються примусові заходи медичного характеру шляхом подання відповідної письмової заяви. Якщо стан її здоров'я не дозволяє це зробити (вона не може усвідомлювати свої дії (бездіяльність) чи керувати ними, зокрема не може усвідомлено подати до суду заяву), то, відповідну заяву може подати захисник цієї особи або законний представник. До заяви додається висновок комісії лікарів-психіатрів закладу, в якому надається психіатрична допомога або за наявності висновок обраного особою незалежного лікаря-психіатра (ч. 3 ст. 514 КПК України).

У разі застосування ПЗМХ судом іноземної держави до особи, переданої в Україну в порядку міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, передбаченого ст.ст. 605-611 КПК України питання про їх продовження вирішуються за результатами судового розгляду (ч. 4 ст. 514 КПК України).

Статтею 515 КПК України також врегульовано питання відновлення кримінального провадження. Це відбувається після видужання особи, яка після вчинення кримінального правопорушення захворіла на психічну хворобу або в неї настав тимчасовий розлад психічної діяльності чи інший хворобливий стан психіки, що позбавляли її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. У цьому випадку на підставі висновку комісії лікарів-психіатрів суд своєю ухвалою припиняє застосування примусових заходів медичного характеру і вона є підставою для проведення досудового розслідування чи судового провадження (залежно від того, на якій стадії кримінального провадження особа захворіла).

Якщо під час розгляду питання про відновлення кримінального провадження строк давності притягнення до кримінальної відповідальності закінчився або прийнято закон, що усуває кримінальну відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, то кримінальне провадження підлягає закриттю за умови, що особа, до якої розглядається це питання, не заперечує проти цього. Якщо ж особа за результатами судового розгляду кримінального провадження засуджена до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців чи позбавлення волі, то у строк відбування покарання зараховується час її перебування в медичній установі.

Ухвала суду про застосування чи відмову в застосуванні ПЗМХ, продовження, зміну, припинення застосування таких заходів або відмова у цьому оскаржується у загальному порядку. На ухвалу суду про закриття кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру в такому разі можуть бути внесені заперечення, які викладаються в апеляційній скарзі, що подається за наслідками судового розгляду в загальному порядку (ст. 516 КПК України).

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть особливості здійснення досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру.
2. В якому процесуальному становищі перебуває особа, яка бере участь у кримінальному провадженні щодо застосування ПЗМХ. Застосування запобіжних заходів до таких осіб.
3. Порядок проведення психіатричної експертизи у кримінальному провадженні щодо ПЗМХ. Особливості оцінки висновку судово-психіатричної експертизи.
4. Судовий розгляд у кримінальному провадженні щодо ПЗМХ.
5. Який алгоритм продовження, зміни або припинення застосування ПЗМХ.

Тема 10. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ, ЯКЕ МІСТИТЬ ВІДОМОСТІ, ЩО СТАНОВЛЯТЬ ДЕРЖАВНУ ТАЄМНИЦЮ

Здійснення кримінального провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, врегульоване гл. 40 КПК України, де передбачені особливості проведення відповідних експертиз, а також можливість та умови участі в такому провадженні учасників кримінального судочинства. Відповідно до ч. 1 ст. 517 КПК України досудове розслідування та судове провадження у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, проводиться з дотриманням вимог режиму секретності, тобто встановленого згідно із вимогами Закону України «Про державну таємницю» та інших виданих відповідно до нього нормативно-правових актів єдиного порядку забезпечення охорони державної таємниці.

Державна таємниця (секретна інформація) — це вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому Законом України «Про державну таємницю», державною таємницею і підлягають охороні державою.⁴⁸

Досудове розслідування та судове провадження у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, проводиться з дотриманням вимог режиму секретності.

Режим секретності — це встановлений згідно з вимогами Закону України «Про державну таємницю» та інших виданих відповідно до нього нормативно-правових актів єдиний порядок забезпечення охорони державної таємниці.

⁴⁸ Про державну таємницю : Закон України від 21 січ. 1994 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>.

Згідно з ч. 2 ст. 517 КПК України процесуальні рішення не повинні містити відомостей, що становлять державну таємницю. Враховуючи положення ст. 110 КПК України, процесуальними рішеннями є всі рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, суду. Судове рішення ухвалюється у формі ухвали, постанови або вироку, а рішення слідчого, дізнавача, прокурора ухвалюється у формі постанови. Поруч з цим до процесуальних рішень законодавець відносить обвинувальний акт. Отже ці процесуальні акти, крім вимог щодо змісту, також мають відповідати ще одній вимозі, не містити відомостей, що становлять державну таємницю. Остання вимога щодо заборони викладення відомостей, що становлять державну таємницю, на протоколи слідчих (розшукових) дій, згідно з чинним КПК України, не поширюється. Відтак у протоколах допиту осіб, яким стало відомо секретну інформацію, такі відомості підлягають фіксації.

До участі у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, допускаються особи, які мають допуск до державної таємниці відповідної форми та яким надано доступ до конкретної секретної інформації (категорії секретної інформації) та її матеріальних носіїв. Підозрюваний чи обвинувачений бере участь у кримінальному провадженні без оформлення допуску до державної таємниці після роз'яснення йому вимог ст. 28 Закону України «Про державну таємницю» та попередження про кримінальну відповідальність за розголошення відомостей, що становлять державну таємницю.

Відповідно до ст. 28 Закону України «Про державну таємницю» на підозрюваного чи обвинуваченого, який бере участь у кримінальному провадженні, покладаються такі обов'язки:

- не допускати розголошення будь-яким способом державної таємниці, яка йому довірена або стала відомою у зв'язку з виконанням службових обов'язків;

- не брати участі у діяльності політичних партій та громадських організацій, діяльність яких заборонена в порядку, встановленому законом;

- не сприяти іноземним державам, іноземним організаціям чи їх представникам, а також окремим іноземцям та особам без громадянства у провадженні діяльності, що завдає шкоди інтересам національної безпеки України;

- виконувати вимоги режиму секретності;

- повідомляти посадових осіб, які надали йому доступ до державної таємниці, та відповідні режимно-секретні органи про виникнення обставин, передбачених ст. 23 Закону України «Про державну таємницю» або інших обставин, що перешкоджають збереженню довіреної йому державної таємниці, а також повідомляти у письмовій формі про свій виїзд з України;

- додержуватися інших вимог законодавства про державну таємницю.

Отже, *кримінальне провадження, що містить державну таємницю*, слід розглядати як таке, що стосується інформації, розголошення якої може зашкодити національній безпеці. Таке провадження здійснюється за особливим порядком, що забезпечує дотримання режиму секретності на всіх етапах, а процесуальні рішення не повинні містити секретної інформації.

Нормативно-правовими актами України передбачені гарантії щодо недопущення розголошення інформації, яка містить державну таємницю. Передусім такі гарантії закріплені Законом України «Про державну таємницю», де у ст. 18 визначені *основні організаційно-правові заходи* щодо охорони державної таємниці, а саме:

- єдині вимоги до користування, виготовлення, збереження, транспортування, передачі, обліку матеріальних носіїв секретної інформації;
- технічний та криптографічний захист секретної інформації;
- спеціальний порядок допуску та доступу громадян до державної таємниці;
- наявність відповідальності за незаконне поводження з інформацією, що становить державну таємницю тощо.

З метою охорони державної таємниці у кримінальному судочинстві законодавець встановив особливий порядок кримінального провадження, який передбачає (гл. 40 КПК України):

1) процесуальний порядок надання доступу до матеріалів кримінального провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю. Зокрема, доступ до матеріалів, які містять відомості, що становлять державну таємницю, надається захисникам та законним представникам підозрюваного, обвинуваченого, потерпілому та їхнім представникам, перекладачу, експерту, спеціалісту, секретарю судового засідання, судовому розпоряднику, яким надано допуск до державної таємниці та які потребують його під час здійснення своїх прав і обов'язків, передбачених КПК України, виходячи з обставин, встановлених під час кримінального провадження.

Допуск до державної таємниці – це оформлення права громадянина на доступ до секретної інформації. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про державну таємницю» *доступ до державної таємниці* – це надання повноважною посадовою особою дозволу громадянину на ознайомлення з конкретною секретною інформацією та провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, або ознайомлення з конкретною секретною інформацією та провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, цією посадовою особою відповідно до її службових повноважень.

Рішення про надання доступу до конкретної таємної інформації та її матеріальних носіїв приймаються у формі наказу або письмового розпорядження керівником органу досудового розслідування, прокурором, судом. Отже, перш ніж прийняти рішення про надання доступу до секретної інформації учасникам кримінального провадження, перелік яких зазначено в ч. 4 ст. 517 КПК України, керівник органу досудового розслідування, прокурор мають переконатись, що вони мають допуск до державної таємниці відповідної форми. Виняток встановлено лише для підозрюваного (обвинуваченого), який бере участь у кримінальному провадженні без оформлення допуску до державної таємниці після роз'яснення йому вимог ст. 28 Закону України «Про державну таємницю» та попередження про кримінальну відповідальність за розголошення відомостей, що становлять державну таємницю.

У ч. 5 ст. 517 КПК України з метою запобігання розголошення державної таємниці законодавець встановив певні обмеження під час доступу до матеріалів кримінального провадження. Зокрема, потерпілому та його представникам,

перекладачу, експерту, спеціалісту, секретарю судового засідання, судовому розпоряднику забороняється робити виписки та копії з матеріалів, що містять державну таємницю. Захисникам та законним представникам підозрюваного чи обвинуваченого забороняється робити копії з матеріалів, що містять державну таємницю.

Натомість, підозрюваний, обвинувачений, його захисник та законний представник з метою підготовки та здійснення захисту можуть робити виписки з матеріалів, що містять державну таємницю. Однак, такі виписки опечатуються особою, якою були зроблені, у вигляді, що унеможливило б ознайомлення з їх змістом. Виписки зберігаються з дотриманням вимог режиму секретності в органі досудового розслідування або у суді та надаються особі, яка їх склала, на її вимогу: під час досудового розслідування – у приміщенні органу досудового розслідування, під час судового провадження – у приміщенні суду. Ознайомлення із змістом виписок будь-кого, крім особи, яка їх зробила, не допускається.

Матеріальні носії секретної інформації, які не долучені до матеріалів досудового розслідування, передаються в установленому законом порядку на зберігання до режимно-секретного підрозділу органу досудового розслідування.

Матеріальними носіями секретної інформації Закон України «Про державну таємницю» визначає – матеріальні об'єкти, зокрема фізичні поля, в яких відомості, що становлять державну таємницю, відображені у вигляді текстів, знаків, символів, образів, сигналів, технічних рішень, процесів тощо.

За формою відображення інформації матеріальні носії секретної інформації можуть бути класифіковані на такі види:

- документи, що містять державну таємницю: текстові документи, зокрема письмові (рукописні, надруковані) і фонові документи; зображувальні документи, зокрема графічні, фотодокументи, кінодокументи і відеодокументи;
- предмети, відомості про які становлять державну таємницю;
- інші матеріальні носії секретної інформації, що містять державну таємницю.

Здійснення кримінального провадження, що містить державну таємницю, не є підставою для обмеження прав його учасників, крім випадків, передбачених законом та зумовлених необхідністю забезпечення охорони державної таємниці.

2) особливості проведення експертизи у кримінальному провадженні, яке містить державну таємницю. Залучення експерта є необхідним для встановлення, чи були ці відомості такими, що становлять державну таємницю. Така експертиза призначається винятково слідчим, прокурором, судом. І це відрізняє її від інших видів експертиз, що можуть проводитися за зверненням сторони захисту. Особливостями проведення експертизи у кримінальному провадженні, яке містить державну таємницю, є (ст. 518 КПК України):

- підставами для призначення такої експертизи є необхідність з'ясування законності віднесення таких відомостей до державної таємниці;

- зобов'язання провести експертні дослідження делегуються посадовій особі, яка згідно з положеннями Закону України «Про державну таємницю» є уповноваженою для виконання функцій державного експерта з питань яким є посадова особа, уповноважена здійснювати відповідно до вимог цього Закону віднесення інформації до державної таємниці у сфері оборони, економіки, науки

і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, зміни ступеня секретності цієї інформації та її розсекречування;

– визначена положеннями КПК України компетенція експерта поширюється на цю посадову особу;

– в описовій частині висновку інформація щодо використаних методів, технологій чи відомостей, що становлять державну таємницю, які застосовуються у процесі експертного дослідження, не розкривається.

Процесуальний порядок забезпечення охорони державної таємниці під час кримінального провадження регламентовано як гл. 40 КПК України, та її іншими нормами. Так, у ч. 6 ст. 163 КПК України передбачено, що доступ до речей і документів, що містять відомості, які становлять державну таємницю, не може надаватися особі, що не має до неї допуску відповідно до вимог закону. Тобто слідчий, прокурор, звертаючись із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів, що містять відомості, які становлять державну таємницю, має надати до матеріалів документи, що підтверджують про наявність у нього допуску до державної таємниці.

З метою охорони державної таємниці у п. 4 ч. 2 ст. 27 КПК України законодавець встановлює обов'язок суду, слідчого судді прийняти рішення про здійснення судового провадження у закритому засіданні за умови, що здійснення провадження у відкритому засіданні здатне призвести до розголошення охоронюваної законом таємниці, зокрема й державної таємниці.

Згідно зі ст. 546 КПК України, якщо внаслідок виконання в Україні запиту про міжнародну правову допомогу отримані відомості, які згідно із законом віднесені до державної таємниці, вони можуть бути передані запитуючій стороні виключно через уповноважений (центральный) орган України, за умови, що ці відомості не завдадуть шкоди інтересам України або іншої держави, що надала їх Україні, лише за наявності договору про взаємний захист інформації та згідно з передбаченими ним вимогами і правилами.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття, суть і значення кримінального провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю.

2. Який порядок доступу до матеріалів кримінального провадження, що становлять державну таємницю.

3. Назвіть особливості проведення експертизи у кримінальному провадженні, яке містить державну таємницю.

4. Дайте визначення державній таємниці.

5. Які обов'язки покладаються на громадянина, якому надано допуск до державної таємниці?

6. Який порядок доступу до матеріалів кримінального провадження, що становлять державну таємницю?

7. Назвіть гарантії недопущення розголошення інформації, яка містить державну таємницю.

8. У чому полягають особливості проведення експертизи в кримінальному провадженні, яке містить державну таємницю?

9. Хто уповноважений на проведення експертизи щодо законності віднесення інформації у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку до державної таємниці?

Тема 11. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ДИПЛОМАТИЧНИХ ПРЕДСТАВНИЦТВ, КОНСУЛЬСЬКИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ, НА ПОВІТРЯНОМУ, МОРСЬКОМУ ЧИ РІЧКОВОМУ СУДНІ, ЩО ПЕРЕБУВАЮТЬ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ ПІД ПРАПОРОМ АБО З РОЗПІЗНАВАЛЬНИМ ЗНАКОМ УКРАЇНИ, ЯКЩО ЦЕ СУДНО ПРИПИСАНО ДО ПОРТУ, РОЗТАШОВАНОГО В УКРАЇНІ

Особливості досудового розслідування на території дипломатичних установ та морських, річкових і повітряних суднах.

Будь-яке кримінальне провадження за своєю природою покликане на вирішення численної кількості завдань, які постають перед учасниками кримінального провадження. Однак, усі ці завдання визначаються метою кримінального провадження, якщо закріплена у ст. 2 КПК України. До мети кримінального провадження законодавцем віднесено захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності у міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура⁴⁹.

Цих завдань можна досягти виключно при дотриманні засад кримінального провадження, зазначені у ст. 7 КПК України. Однією із засад кримінального провадження є розумні строки кримінального провадження, що цілком згоджується і з його метою, яка полягає у забезпеченні швидкого досудового розслідування і судового розгляду, що дістало своє відображення у ст. 28 КПК України.

При цьому, КПК України визначає територіальні межі дії кодексу, з чим тісно пов'язані й повноваження учасників кримінального провадження, що мають забезпечувати проведення досудового розслідування або окремих слідчих і процесуальних дій.

Досліджуючи питання територіальної юрисдикції кримінального процесуального законодавства України, слід зазначити, що законодавець окремо виділив морські, річкові та повітряні судна, а також дипломатичні установи, що знаходяться поза межами визнаних кордонів України, але є територією України.

Такий підхід до диференціації вищезазначених юрисдикцій викликаний їх віддаленістю від офіційно визнаних кордонів України та через відсутність на

⁴⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 груд. 2012 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

них представників уповноважених органів досудового розслідування, прокуратури, суду. Для ефективного досудового розслідування є невиннованою будь-яка затримка при проведенні слідчих і процесуальних дій, адже у більшості випадків може призвести до втрати доказів на перших (початкових) етапах досудового розслідування одразу після вчинення злочину або одразу після його виявлення.

Однак, здійснення досудового розслідування є розумовою діяльністю, що виражається у застосуванні значної кількості процесуальних інструментів, з метою встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення, виявлення доказів такого правопорушення, встановлення винної особи та застосування заходів забезпечення кримінального провадження. І правильність, достатність застосування цих процесуальних інструментів вимагає спеціальних юридичних знань, які є не характерними для керівника дипломатичної установи або капітана судна (морського, річкового чи повітряного).

Не зважаючи на такі обставини, це єдиний спосіб припинити протиправну діяльність у відкритому морі або в межах іншої країни, наділяючи відповідними, хоч дещо усіченими, повноваженнями спеціально уповноважених осіб.

Для застосування положень гл. 41 КПК України необхідно враховувати певні особливості, що стосуються не тільки здійснення самого кримінального провадження, а й процесуальних дій до його початку.

Проте гл. 41 КПК України, а також інші її норми не дають відповіді на запитання щодо багатьох питань, зокрема визначення вичерпного кола суб'єктів, уповноважених на проведення досудового розслідування до внесення відомостей в ЄРДР; порядку і підстав визначення іншої уповноваженої особи за їх відсутності; не врегульовано питання забезпечення права на захист, а також особливі умови досудового розслідування породжують дискусійні запитання щодо забезпечення прав та гарантій інших учасників кримінального провадження (потерпілих, свідків); збереження речових доказів; утримання затриманих осіб тощо.

Згідно з ст. 529 КПК України, службовими особами, уповноваженими на вчинення процесуальних дій, є керівник дипломатичного представництва чи консульської установи України або визначена ними службова особа – у разі вчинення кримінального правопорушення на території дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном; капітан судна України – у разі вчинення кримінального правопорушення на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні.

Загальні положення початку досудового розслідування, підстави та порядок такого початку визначені у ст. 214 КПК України. Початок досудового розслідування – чітко регламентована процесуальна стадія, що починається з моменту внесення відомостей до ЄРДР. Проведення досудового розслідування до внесення відомостей в ЄРДР – не допускається.

При системному аналізі положень КПК України вбачається, що в окремих випадках, визначає підстави, за яких досудове розслідування, може розпочинатись до внесення в ЄРДР. При цьому слід розрізняти можливість проведення окремих слідчих чи процесуальних дій, як огляд місця події чи

відібрання пояснень від повноцінного досудового розслідування із цілим комплексом слідчих (розшукових) дій та заходів забезпечення кримінального провадження, що передбачене ст.ст. 519-523 КПК України.

Варто зауважити, що КПК України не обмежується лише гл. 41 з приводу початку досудового розслідування до внесення в ЄРДР, оскільки, відповідно до ст. 615 КПК України, у разі введення воєнного стану та якщо відсутня технічна можливість доступу до ЄРДР – рішення про початок досудового розслідування приймає дізнавач, слідчий, прокурор, про що виноситься відповідна постанова, яка повинна містити відомості, передбачені ч. 5 ст. 214 КПК України.

Проте, при здійсненні досудового розслідування на території дипломатичних установ або суден, КПК України прямо не вимагає від уповноваженої особи винесення постанови про початок досудового розслідування, що на наше переконання суперечить змісту ст. 110 КПК України.

Дотримуючись загальних засад кримінального провадження, процесуальні рішення уповноваженої особи мають бути оформлені у формі постанови з дотриманням вимог ст. 110 КПК України щодо її змісту. Належний суб'єкт здійснення досудового розслідування (а також проведення окремих слідчих чи процесуальних дій) з дотриманням належної правової процедури є складовими елементами допустимості доказів у подальшому, при оцінці їх судом. Суворе дотримання цих правил гарантуватиме допустимість зібраних доказів у подальшому. За таких умов підлягає застосуванню аналогія закону, відповідно до ст. 615 КПК України, яка передбачає схожі правовідносини.

Однак, ще до початку кримінального провадження є ряд процесуальних дій, які має вчинити уповноважена особа, наприклад, прийняття заяви про вчинення злочину, однак більш детально це відображено в наступних розділах.

Як окрему особливість кримінального провадження в порядку гл. 41 КПК України становить та обставина, що відповідно до вимог ч. 3 ст. 519 КПК України службові особи, які здійснювали процесуальні дії, залучаються як свідки до кримінального провадження після його продовження на території України. Вони зобов'язуються надавати пояснення слідчому, прокурору щодо проведених процесуальних дій. Таким чином, особа, на час розгляду кримінального провадження судом, буде перебувати одночасно у двох процесуальних статусах: сторони обвинувачення (оскільки такою особою проводились слідчі і процесуальні дії, застосовувались заходи забезпечення кримінального провадження) і свідка, оскільки вона буде допитана як свідок, порядку ст. 224 КПК України.

Така обставина змушує зважено ставитись до показань уповноваженої особи, оскільки за цих умов є достатні підстави вважати, що особа може бути зацікавлена у результаті досудового розслідування чи судового розгляду, а такі показання мають бути перевірені письмовим і речовими доказами або показаннями інших свідків, з метою забезпечення об'єктивності та повноти досудового розслідування.

Досліджуючи більш детально повноваження осіб, які можуть здійснювати досудове розслідування в порядку гл. 41 КПК України, приходимо до висновку, що законодавець не тільки залишив поза увагою певні обставини, необхідні для дотримання правової процедури, а й дещо по-різному врегулював повноваження керівників дипломатичних установ та капітанів суден.

Повноваження суб'єктів при здійсненні досудового розслідування на території дипломатичних установ України.

Зупинимось більш детально на особі керівника дипломатичного представництва чи консульської установи України, які є представниками держави Україна за кордоном і яким законом надано право розпочинати кримінальне провадження та проводити досудове розслідування.

Відповідно до ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України⁵⁰.

Діяльність консульських установ та дипломатичних представництв регулюється Законом України «Про дипломатичну службу», а також підзаконними нормативними актами: Положенням «Про закордонні дипломатичні установи України» та Консульським статутом України.

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про дипломатичну службу» дипломатичні представництва та консульські установи України за кордоном є постійно діючими установами України, основним завданням яких є представництво України в державі перебування та підтримання офіційних міждержавних відносин, захист інтересів України, прав та інтересів її громадян і юридичних осіб за кордоном⁵¹.

Статтею 20 Консульського статуту України, затвердженого Указом Президента України, консул зобов'язаний вживати заходів для того, щоб юридичні особи та громадяни України користувалися в повному обсязі всіма правами, наданими їм законодавством держави перебування і міжнародними договорами, учасниками яких є Україна і держава перебування, а також міжнародними звичаями⁵².

Консул також зобов'язаний вживати заходів для відновлення порушених прав юридичних осіб і громадян України. У випадку, якщо після звернення консула до властей держави перебування не будуть відновлені порушені права юридичних осіб і громадян України, консул зобов'язаний повідомити про це МЗС України та главу дипломатичного представництва України в державі перебування.

Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні, затверджене Указом Президента України, містить загальну норму про те, що дипломатичному представництву (посольству або місії) іноземної держави в Україні, консульській установі (генеральному консульству, консульству, віце-консульству або консульському агентству) іноземної держави в Україні як органам іноземної держави, співробітникам дипломатичних представництв та працівникам консульських установ для

⁵⁰ Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

⁵¹ Про дипломатичну службу : Закон України від 7 черв. 2018 р. № 2449-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text>

⁵² Указ Президента про Консульський статут України від 02 квіт. 1994 р. № 127/94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94#Text>

здійснення їх функцій надаються передбачені цим Положенням привілеї та імунітети, що визначаються відповідно до Віденської конвенції від 18 квітня 1961 р. про дипломатичні зносини та Віденської конвенції від 24 квітня 1963 р. про консульські зносини⁵³.

При цьому жодне вітчизняне джерело права не має визначення такого поняття як «керівник» дипломатичної установи. Згідно з положенням, керівництво посольством здійснює Посол, а якщо його посада вакантна, то виконання обов'язків Посла в установленому порядку покладається на тимчасового повіреного у справах України, який є дипломатичним службовцем Посольства України. Про це у своїй роботі зазначають і науковці Глаган І.В. та Калачов О.М.⁵⁴

Чинне законодавство України в цілому досить стисло окреслює повноваження співробітників дипломатичних установ, які можуть бути залучені до проведення досудового розслідування.

Така неповнота і нечіткість повноважень посадових осіб породжує теоретико-правові недоліки у значній кількості випадків, що можуть мати місце при здійсненні досудового розслідування в порядку гл. 41 КПК України, зокрема при визначенні інших уповноважених осіб.

Відповідно до ч. 2 ст. 529 КПК України керівник дипломатичного представництва чи консульської установи України, капітан судна України зобов'язаний призначити іншу службову особу, уповноважену на вчинення процесуальних дій, якщо він є потерпілим внаслідок вчинення відповідного кримінального правопорушення. І це єдина обставина в КПК України, що визначає підстави для визначення іншої уповноваженої особи.

При цьому КПК України не визначає подальші дії та перелік уповноважених осіб у разі загибелі керівника установи чи набуття ним статусу підозрюваного у разі вчинення кримінального правопорушення. Адже КПК України розрізняє уповноважену особу та особу, яка виконує її обов'язки (ст. 482² КПК України розмежовує Генерального прокурора та особу, яка виконує його обов'язки), відтак це викликає проблематику щодо процесуальної форми делегування повноважень іншим працівникам консульської установи чи посольства без відповідного усного або письмового розпорядження керівника установи, а також правомочності інших осіб установи. Не вирішено питання чи може самостійно будь-яка інша особа з числа працівників дипломатичної установи брати на себе функції органу досудового розслідування у разі вчинення злочину керівником установи.

Це питання на даний час може бути вирішене тільки на підставі ч. 6 ст. 9 КПК України, відповідно до якої, у випадках, коли положення КПК України не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 7 КПК України. За цих умов особа, яка виконує повноваження керівника установи (тимчасовий повірений), у разі його загибелі або затримання в порядку ст. 207

⁵³ Віденська конвенція про консульські зносини від 24 квіт. 1963 р.
URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU63K02R>

⁵⁴ Глаган В. І., Калачова О. М. Особливості початку досудового розслідування при виявленні ознак кримінального правопорушення на території дипломатичних представництв чи консульських установ України. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2013. № 2. С. 7.

КПК України, має право самостійно приймати рішення про початок досудового розслідування і визначатись із обсягом слідчих (розшукових) дій і процесуальних рішень, які необхідно виконати і прийняти для досягнення мети кримінального провадження.

Повноваження капітанів морських, річкових та повітряних суден при здійсненні досудового розслідування.

На відміну від керівника дипломатичної установи повноваження капітана морського чи річкового судна більш деталізовані, оскільки вони регулюються, крім КПК України, також положеннями Кодексу торговельного мореплавства України. Це узгоджується із ст. 1 КПК України, відповідно до якої кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР України, КПК України та інших законів України.

Мореплавство має глибоке історичне коріння і за століття людством давно напрацьовані та формально виражені правила розв'язання складних ситуацій на морських суднах, зокрема щодо кримінальних діянь. Конвенція ООН з морського права передбачає право держави прапора судна здійснювати досудове розслідування злочинів на борту. В національному законодавстві України, джерелом права, яким врегульовано правовідносин у галузі мореплавства є КТМ України, яким регламентовані повноваження членів екіпажу судна у разі вчинення кримінального правопорушення на його борту⁵⁵.

Відповідно до ст. 67 КТМ України, якщо на судні, що перебуває у плаванні, вчиняються діяння, передбачені законом України про кримінальну відповідальність, капітан судна уповноважений на вчинення процесуальних дій у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України та відповідною Інструкцією, яка затверджується Генеральним прокурором України за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах морського і річкового транспорту, та центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері рибного господарства⁵⁶.

Капітан судна має право затримати особу, яка підозрюється у вчиненні кримінально караного діяння, до передачі її відповідним правоохоронним органам у першому порту України. У разі необхідності капітан судна може направити цю особу і зібрані матеріали в Україну на іншому судні, зареєстрованому в Україні.

У разі вчинення діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, під час перебування судна в порту України капітан судна зобов'язаний передати особу, яка підозрюється у вчиненні цього діяння, відповідним правоохоронним органам у порядку, встановленому кримінальним процесуальним законодавством України.

⁵⁵ Конвенція ООН з морського права. Конвенцію ратифіковано Законом № 728–XIV від 03 черв. 1999 р. ВВР. 1999. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=00O5WDC64C>

⁵⁶ Кодекс торговельного мореплавства України: Закон України від 23 трав. 1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80#Text>

Відповідно до Інструкції «Про порядок проведення процесуальних дій під час кримінального провадження на морському чи річковому судні України, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні», відповідно до якої капітан судна є службовою особою, уповноваженою на здійснення досудового розслідування кримінального правопорушення, яке вчинено на судні (далі – Інструкція)⁵⁷.

На відміну від підзаконних нормативних актів, що визначають обсяг повноважень уповноважених осіб дипломатичних установ, Інструкція більш детально визначає підстави, порядок та осіб, на яких може бути покладено повноваження здійснення досудового розслідування.

Так, відповідно до п. 1.5 Інструкції, якщо кримінальне правопорушення вчинено капітаном судна, настала його смерть чи за станом здоров'я він не може виконувати службові обов'язки або його звільнено з посади у порядку, визначеному чинним законодавством України, положення цієї Інструкції поширюється на службову особу, на яку покладено виконання обов'язків капітана судна. Також на капітана покладається забезпечення таємниці досудового розслідування, попереджати заявника про кримінальну відповідальність за ст. 383 КК України та ін. Капітан зобов'язаний вести Книгу обліку заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, куди заносяться усі заяви та рапорти за фактом вчинення можливих кримінальних правопорушень.

Записи до книги заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення вносяться особисто капітаном судна (уповноваженою особою) у день надходження заяви і повідомлення про кримінальне правопорушення або самостійного виявлення ним кримінального правопорушення. Кожен запис має порядковий номер.

Капітан судна (уповноважена особа) невідкладно будь-яким доступним способом повідомляє прокурора, юрисдикція якого поширюється на територію місцезнаходження порту прописки судна, про початок досудового розслідування та його підстави, а також інші відомості, передбачені п.п. 1- 5, 7 ч. 5 ст. 214 КПК України.

Особливості проведення окремих слідчих та процесуальних дій на території дипломатичної установи та морського, річкового або повітряного судна.

Відповідно до ст. 520 КПК України, уповноважені службові особи, зобов'язані негайно провести необхідні процесуальні дії після того, як із заяви, повідомлення, самостійного виявлення або з іншого джерела їм стали відомі обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення на території дипломатичного представництва, консульської установи України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України

⁵⁷ Наказ Генеральної прокуратури Про затвердження Інструкції про порядок проведення процесуальних дій під час кримінального провадження на морському чи річковому судні України, що перебуває за межами України під прапором або розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні від 14 лист. 2012 р. № 112. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GP12047>

під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні.

На етапі прийняття заяви уповноважена особа має роз'яснити заявнику (потерпілому) їх права. Вручити потерпілому пам'ятку про права потерпілого, як того вимагає ст. 55 КПК України. При цьому, КПК України не визначає строків порядок реалізації прав потерпілого в умовах такого специфічного порядку досудового розслідування, адже працівник дипустанови або капітан судна не набувають повноважень слідчого, вони лише уповноважені проводити окремі слідчі дії. Юридично невирішеним залишається питання розгляду клопотань потерпілого на цьому етапі, що можуть мати суттєве значення на перших етапах досудового розслідування. За цих умов, уповноважена особа має застосувати положення ст. 220 КПК України та дотримуватись строків і правил розгляду клопотань.

Кримінальний процесуальний кодекс України окремо наділяє уповноважених осіб на:

- застосування заходів забезпечення кримінального провадження у вигляді тимчасового вилучення майна, здійснення законного затримання особи в порядку, передбаченому КПК України;
- проведення слідчих (розшукових) дій у вигляді обшуку житла чи іншого володіння особи й особистого обшуку без ухвали суду, огляду місця вчинення кримінального правопорушення в порядку, передбаченому КПК України.

Процесуальні дії під час кримінального провадження, що проводяться згідно з цією статтею, докладно описуються у відповідних процесуальних документах, а також фіксуються за допомогою технічних засобів фіксування кримінального провадження, крім випадків, коли таке фіксування неможливе з технічних причин.

За результатами проведеного обшуку ст. 521 КПК України визначено звернення із клопотанням про арешт тимчасово вилученого майна, відповідно до якої клопотання прокурора про арешт тимчасово вилученого майна має бути подане не пізніше наступного робочого дня після доставлення на територію України особи, затриманої в дипломатичному представництві, консульській установі, на судні України, інакше майно має бути негайно повернуто особі, у якої його було вилучено.

Варто звернути увагу, що у цій Главі відсутні вимоги законодавця на звернення до слідчого судді з клопотанням про надання дозволу на проведення обшуку в порядку ст. 233 КПК України. Однак відсутність цієї вимоги не позбавляє прокурора обов'язку звернутись з таким клопотанням за першої можливості, оскільки КПК України не містить винятків, коли примусовий обшук може проводитись взагалі без ухвали слідчого судді.

Особливої уваги приділено питанням затримання особи, оскільки ст. 522 КПК України надано право керівнику дипломатичного представництва чи консульської установи України затримати особу на необхідний строк, але не більше ніж на 48 годин, після чого він зобов'язаний надати затриманій особі доступ до отримання правової допомоги.

Водночас, капітан судна України має право затримати особу на строк, необхідний для її доставлення на територію України. Саме це викликає

найбільше дискусійних питань щодо проведення слідчих дій на борту судна із затриманою особою, яка підозрюється, до прикладу, у вчиненні особливо тяжкого кримінального правопорушення, адже ст. 52 КПК України в такому випадку передбачає обов'язкову участь захисника. Враховуючи об'єктивні обставини та реальну неможливість за таких умов забезпечити участь захисника затриманій особі, необхідно мінімізувати кількість процесуальних дій за участі затриманого.

Варто звернути увагу, що КПК України не пропонує процедури обрання інших запобіжних заходів, крім затримання. Фактично зі змісту ст.ст. 519-522 КПК України випливає, що єдиним запобіжним заходом, який може застосовуватись до підозрюваного на судні – це тримання під вартою. При цьому затримання у такому випадку відбувається в порядку ст. 207 КПК України, оскільки ми не можемо віднести капітана судна або керівника дипломатичної установи до уповноважених осіб, які можуть здійснювати затримання на підставі ст. 208 КПК України.

Виходячи з цього, затриманою може бути підозрювана особа з двох підстав:

- при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення;
- безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні.

Тобто затриманою може бути тільки та особа, яку застали під час вчинення правопорушення або незадовго після нього.

Службові особи, передбачені ч. 1 ст. 522 КПК України, зобов'язані забезпечити доставлення затриманої особи до підрозділу органу державної влади на території України, уповноваженого на тримання затриманих осіб, і повідомити про факт законного затримання слідчому органу досудового розслідування за місцем проведення досудового розслідування в Україні.

На підставі Інструкції капітан судна має право передавати затриману особу та зібрані докази попутним судном через його капітана.

Законодавець із зрозумілих причин не вдається до більш детального переліку слідчих (розшукових) дій (залучення експерта та призначення експертизи, освідчування особи, огляд трупа, пред'явлення для впізнання тощо), оскільки вони в умовах відкритого моря не можуть бути проведені з багатьох причин. Власне, роль уповноважених осіб зводиться до фіксації та збереження речових доказів і затримання особи для доставки їх до органів досудового розслідування з метою подальшого досудового розслідування у загальному порядку.

Підслідність кримінальних проваджень, розпочатих на території дипломатичної установи або на морському, річковому чи повітряному судні.

Загальні правила підслідності кримінальних проваджень визначену ст.ст. 216, 218 КПК України. На початку кримінального провадження необхідно визначатись як з органом досудового розслідування, який буде його здійснювати, так і з його територіальним підрозділом.

Отже, умовно, можна виділити, чотири критерії для визначення підслідності:

- за кваліфікацією кримінального правопорушення;
- за суб'єктом кримінального правопорушення;
- за сумою заподіяних збитків;
- спеціальна.

Очевидно, що орган досудового розслідування у таких випадках визначається залежно від попередньої кваліфікації кримінального правопорушення або суб'єкта, який підозрюється у його вчиненні.

Щодо територіальної юрисдикції органу досудового розслідування, то вона відноситься до спеціальних і прямо визначена у ст. 523 КПК України, відповідно до якої досудове розслідування кримінального правопорушення, вчиненого на території дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном, здійснюється слідчим органу досудового розслідування, юрисдикція якого поширюється на територію місцезнаходження центрального органу виконавчої влади у сфері закордонних справ України. Відповідно є МЗС України, що знаходиться у Шевченківському районі м. Києва, на територію якого поширюється юрисдикція Шевченківського управління поліції ГУНП в м. Києві (а також інших органів досудового розслідування, юрисдикція територіальних підрозділів яких поширюється на столицю України – місто-герой Київ).

Однак, досудове розслідування кримінального правопорушення, вчиненого на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні, здійснюється слідчим органу досудового розслідування, юрисдикція якого поширюється на територію місцезнаходження порту приписки.

Проте, відповідно до ст. 218 КПК України прокурор може змінювати підслідність кримінального провадження, якщо це зумовлено кількістю свідків, місця перебування підозрюваного або в інших випадках.

Питання для самоконтролю:

1. За яких підстав проведення досудового розслідування можливе до внесення відомостей в ЄРДР?
2. Хто уповноважений здійснювати досудове розслідування на морському судні у разі загибелі капітана?
3. Які особливості проведення окремих слідчих (розшукових) та процесуальних дій на території дипломатичної установи та морського, річкового або повітряного судна?
4. Чи може капітан судна проводити обшук без ухвали слідчого судді?
5. Як визначається підслідність кримінальних проваджень, розпочатих на території дипломатичної установи або на морському, річковому чи повітряному судні?

Глава 12. СПЕЦІАЛЬНЕ ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ

Спеціальне досудове розслідування (*in absentia*) здійснюється щодо одного чи декількох підозрюваних згідно із загальними правилами досудового розслідування, передбаченими КПК України, з урахуванням положень гл. 24⁻¹. Спеціальне досудове розслідування здійснюється на підставі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, передбачених нормами КПК України та визначених у ч. 2 ст. 297⁻¹ «Загальні положення спеціального досудового розслідування» щодо підозрюваного, крім неповнолітнього, який переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошений у міжнародний розшук.

Спеціальне досудове розслідування здійснюється на підставі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні щодо злочину, вчиненого підозрюваним, до якого уповноваженим органом прийнято рішення про передачу його для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся.

Здійснення спеціального досудового розслідування щодо інших злочинів не допускається, крім випадків, коли злочини вчинені особами, які переховуються від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошені у міжнародний розшук, та розслідуються в одному кримінальному провадженні із злочинами, зазначеними у цій частині, а виділення матеріалів щодо них може негативно вплинути на повноту досудового розслідування та судового розгляду.

Якщо у кримінальному провадженні повідомлено про підозру декільком особам, слідчий, прокурор має право звернутися до слідчого судді із клопотанням про здійснення спеціального досудового розслідування лише до тих підозрюваних, щодо яких наявні підстави передбачені ч. 2 ст. 297¹ КПК України, а до інших підозрюваних подальше досудове розслідування у цьому самому кримінальному провадженні здійснюватиметься згідно із загальними правилами, передбаченими КПК України.

Законом України від 7 жовтня 2014 р. № 1689-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» було впроваджено даний інститут.

Спеціальне розслідування застосовується до злочинів, віднесених до підслідності Служби безпеки України.

Процедура «*in absentia*» – це спеціальна процедура кримінального провадження (досудового розслідування та судового розгляду) за відсутності підозрюваного або обвинуваченого в Україні. Кримінальне провадження *in absentia* існує у таких країнах як : Франція, Німеччина, Нідерланди, Австрія, Данія, Болгарія, Молдова, Естонія.

Такі країни як Данія, Нідерланди, Німеччина, Швеція та інші дозволяють розгляд справ за відсутності обвинуваченого за таких умов: обвинуваченого було повідомлено про розгляд справи належним чином; вирок, який він/вона може отримати, не перевищує 3 роки (це максимальний строк серед перелічених країн і стосується Австрії); обвинувачується здебільшого у фінансових злочинах чи злочинах до власності; їй/йому гарантовано право на захист; їй/йому гарантовано право на перегляд справи.

Формування бачення змісту процесуальної форми та функціонального призначення заочного кримінального провадження у європейському законодавстві пов'язане, насамперед, з прийняттям Комітетом Міністрів Ради Європи у Резолюції (75) 11 «Про критерії, що регламентують розгляд, який здійснюється за відсутності обвинуваченого» від 19 січня 1973 р., а також правовими позиціями Європейського суду з прав людини, викладеними у рішеннях у справах *Colozza v. Italy*, № 9024/80, *Medenica v. Switzerland*, № 2091/92, *Krombach v. France*, № 29731/96, *Eliazer v. The Netherlands*, № 20491/97, *Da Luz Domingues Ferreira v. Belgium*, № 50049/99, *Sejdovic v. Italy*, № 56581/00, *Somogyi v. Italy*, № 67972/01, *Lagardère v. France*, № 18851/07⁵⁸.

Механізм («in absentia») передбачений у міжнародних документах, зокрема:

1) Європейській конвенції про міжнародну дійсність кримінальних вироків від 28.05.1970 р.⁵⁹, яку ратифіковано із заявами і застереженнями Законом України «Про ратифікацію Європейської конвенції про міжнародну дійсність кримінальних вироків» від 26.09.2002 р. № 172-IV⁶⁰ (п. «f» ст. 1, ч. 2 ст. 9, ст.ст. 21–30 та інших статтях Конвенції № 994_341);

2) Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «До спрощення кримінального правосуддя» від 17.09.1987 р. № 6R (87) 18, де зазначається, що держави-члени повинні розглянути питання про надання своїм судам можливості, принаймні у випадку нетяжких злочинів та з урахуванням можливої міри покарання, слухати справи та виносити за ними рішення за відсутності обвинуваченого за умови, що він був належно поінформований про дату слухань та про його право мати адвоката чи іншу особу, яка представлятиме його інтереси⁶¹.

⁵⁸Шевчишен А.В. Поняття спеціального досудового розслідування (in absentia) його функціональне призначення у кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Вісник кримінального судочинства. 2017. № . с. 127.

⁵⁹ Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків : підписана 28 трав. 1970 р. Верховна Рада України : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_341#Text

⁶⁰ Про ратифікацію Європейської конвенції про міжнародну дійсність кримінальних вироків : Закон України від 26 верес. 2002 р. № 172- IV. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/172-15#Text>.

⁶¹ Рекомендація № 6 R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» : прийнята 17 верес. 1987 р. Верховна Рада України : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_339#Text].

Завдання спеціального досудового розслідування (*in absentia*) в Україні – це забезпечити невідворотність покарання за злочини (державна зрада, тероризм, корупція) щодо підозрюваних, які переховуються від слідства, перебувають на тимчасово окупованих територіях або за кордоном, шляхом проведення слідчих дій без їхньої присутності та подальшого заочного судового розгляду, щоб захистити суспільство від злочинності, коли традиційні методи неможливі.

Ключові умови та підстави спеціального досудового розслідування:

- підозрюваний ухиляється від слідства та суду та/або оголошений у міжнародний розшук;
- підозрюваний перебуває на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності;
- рішення про обмін підозрюваного для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся;
- проведення розслідування можливе лише на підставі ухвали слідчого судді.

Характерні особливості спеціального досудового розслідування:

- вичерпний перелік кримінальних правопорушень, де можлива реалізація інституту спеціального досудового розслідування (визначений ч. 2 ст. 297¹ КПК України);
- підозрюваний переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошений у міжнародний розшук;
- усі процесуальні дії, проведення яких є необхідними, проводяться без присутності особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення;
- копії процесуальних документів, що мають вручатися підозрюваному, надаються стороні захисту (адвокату);
- участь захисника у такому кримінальному провадженні є обов'язковою, що зумовлюється наявністю імперативної норми (п. 8 ч. 2 ст. 52 КПК України).

Європейський суд з прав людини у своїй прецедентній практиці сформулював чіткі критерії, яким має відповідати кримінальне провадження *in absentia* для того, щоб були дотримані вимоги справедливого суду, передбачені Європейською конвенцією з прав людини. ЄСПЛ постійно наголошує на необхідності дотримання основних процесуальних гарантій для осіб, які беруть участь у кримінальному процесі. До таких *гарантій* належать, насамперед, право особи бути присутньою на судовому розгляді, право на ефективну правову допомогу, право на належне інформування підозрюваної/обвинуваченої особи у провадженні заочно.

Право особи бути присутньою на судовому розгляді є фундаментальним, але в Україні існує процедура спеціального судового провадження (*in absentia*),

що дозволяє розглядати справи **без обвинуваченого** (або підозрюваного) у специфічних випадках, наприклад, коли особа перебуває у статусі військовополоненого або переховується від слідства, а прокурор довів, що вона знала про провадження; при цьому участь захисника є обов'язковою для забезпечення належної правової процедури.

Право на ефективну правову допомогу в спеціальному досудовому розслідуванні (заочному, *in absentia*) є обов'язковим і забезпечується обов'язковою участю захисника з моменту прийняття процесуального рішення, згідно з КПК України (п. 8 ч. 2 ст. 52), що гарантує підозрюваному *représentation* його прав, незважаючи на його відсутність, особливо під час заочного провадження для військовополонених або інших категорій, визначених законом.

Право на належне інформування підозрюваного/обвинуваченого у спеціальному досудовому розслідуванні (заочно, *in absentia*) є ключовим, але специфічним: воно вимагає максимальних зусиль для повідомлення особі за місцем реєстрації та проживання, через публікації, іноземні консульства, навіть у ЗМІ (ст.ст. 297, 298 КПК України), щоб забезпечити можливість реалізувати право на захист, хоча провадження триває за відсутності; головна мета – довести факт належного повідомлення, а якщо особа не з'явиться – провадження може продовжуватись, але з обов'язковим призначенням захисника (адвоката) та забезпеченням її прав, навіть якщо вона відсутня, щоб не порушити принцип «fair trial» (справедливого судового розгляду).

На сьогодні така інформація розміщується на різних урядових ресурсах: сайтах Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, ДБР тощо, а також у газеті «Урядовий кур'єр».

Порядок вручення процесуальних документів підозрюваному при здійсненні спеціального досудового розслідування визначений у ст. 297⁻⁵ КПК України і передбачає: повістки про виклик підозрюваного у разі здійснення спеціального досудового розслідування надсилаються за останнім відомим місцем його проживання чи перебування та обов'язково публікуються у ЗМІ загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора. З моменту опублікування повістки про виклик у ЗМІ загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора підозрюваний вважається належним чином ознайомленим з її змістом.

Повістки про виклик підозрюваного у разі здійснення спеціального досудового розслідування у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого публікуються у ЗМІ загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора.

Процесуальний порядок здійснення спеціального досудового розслідування. При розслідуванні кримінального провадження, якщо виникають приводи і підстави, передбачені ст. 297¹ КПК України, слідчий, прокурор складає клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування. У клопотанні про здійснення спеціального досудового розслідування з підстав,

передбачених КПК України, крім передбачених абз. 2 ч.2 ст. 297⁻¹ КПК України, зазначаються:

- короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;
- правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- виклад обставин, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні кримінального правопорушення, і посилання на обставини;
- відомості про те, що підозрюваний виїхав та/або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, та/або відомості про оголошення підозрюваного у міжнародний розшук;
- виклад обставин про те, що підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності;
- перелік свідків, яких слідчий, прокурор вважає за необхідне допитати під час розгляду клопотання.

Клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування розглядається слідчим суддею не пізніше десяти днів з дня його надходження до суду за участі особи, яка подала клопотання, та захисника.

Якщо підозрюваний самотійно не залучив захисника, слідчий суддя зобов'язаний вжити необхідних заходів для залучення захисника.

Слідчий суддя, встановивши, що клопотання подано без додержання вимог ст. 297⁻² КПК України, повертає його прокурору, слідчому, про що постановляє ухвалу.

Під час розгляду клопотання слідчий суддя має право за клопотанням сторін кримінального провадження або з власної ініціативи заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про здійснення спеціального досудового розслідування.

Слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування, якщо прокурор, слідчий не доведе, що підозрюваний переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної ВР України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошений у міжнародний розшук, та/або уповноваженим органом прийнято рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся.

Під час вирішення питання про здійснення спеціального досудового розслідування слідчий суддя зобов'язаний врахувати наявність достатніх доказів для підозри особи, щодо якої подано клопотання у вчиненні кримінального правопорушення.

За наслідками розгляду клопотання слідчий суддя постановляє ухвалу, в якій зазначає мотиви задоволення або відмови у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування.

Якщо у справі декілька підозрюваних, слідчий суддя постановляє ухвалу лише щодо тих підозрюваних, до яких існують обставини, передбачені ч. 2 ст. 297⁻¹ КПК України.

Повторне звернення з клопотанням про здійснення спеціального досудового розслідування до слідчого судді в одному кримінальному провадженні не допускається, крім випадків наявності нових обставин, де підтверджено, що підозрюваний переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошений у міжнародний розшук, та/або уповноваженим органом прийнято рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся.

Копія ухвали надсилається прокурору, слідчому та захиснику.

Якщо підозрюваний, щодо якого слідчим суддею постановлено ухвалу про здійснення спеціального досудового розслідування, затриманий або добровільно з'явився до органу досудового розслідування, подальше досудове розслідування щодо нього здійснюється згідно із загальними правилами, передбаченими цим Кодексом.

Відомості про підозрюваних, до яких слідчим суддею постановлено ухвалу про здійснення спеціального досудового розслідування, невідкладно, але не пізніше 24-х годин після постановлення ухвали, вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань і публікуються у ЗМІ загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення поняттю спеціальне досудове розслідування.
2. Які характерні особливості спеціального досудового розслідування?
3. Назвіть завдання спеціального досудового розслідування.
4. Які процесуальні підстави для проведення спеціального досудового розслідування передбачені законодавством?
5. Хто є суб'єктами спеціального досудового розслідування?

Глава 13. ОСОБЛИВОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ, СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень⁶².

⁶² Про правовий режим воєнного стану; Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII (зі змінами та доповненнями станом на 01.12.2025 р. режим доступу): <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#top>

Зміст та форма кримінального провадження в умовах воєнного стану мають відповідати загальним засадам кримінального провадження, що зазначені у ч. 1 ст. 7 КПК України, з урахуванням особливостей здійснення кримінального провадження, визначених розділом IX¹ КПК України.

Стаття 615 КПК України регулює *особливості режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану*, який можна поділити на дві групи. До першої групи належать норми, що пов'язані з воєнним станом та застосовуються без будь-яких додаткових умов, до другої (ч. 1 ст. 615 КПК України) – ті, що пов'язані з воєнним станом і застосовуються за наявності додаткових умов (наприклад: технічна неможливість доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань чи до Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи; об'єктивна неможливість виконання слідчим суддею повноважень; об'єктивна неможливість подальшого проведення, закінчення досудового розслідування та звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності).

Стаття 615 КПК України в межах особливого провадження охопила всі важливі інститути кримінального процесуального права та можливість їх реалізації в умовах воєнного стану. Так, особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану передбачає, що у разі введення воєнного стану та якщо:

1) відсутня технічна можливість доступу до ЄРДР – рішення про початок досудового розслідування приймає дізнавач, слідчий, прокурор, про що виноситься відповідна постанова, яка повинна містити відомості, передбачені ч. 5 ст. 214 КПК України. У невідкладних випадках до винесення дізнавачем, слідчим, прокурором постанови про початок досудового розслідування може бути проведений огляд місця події (постанова приймається невідкладно після завершення огляду).

Відомості, що підлягають внесенню до ЄРДР вносяться до нього за першої можливості, а процесуальні дії під час кримінального провадження фіксуються у відповідних процесуальних документах, а також за допомогою технічних засобів фіксування кримінального провадження, крім випадків, якщо фіксування за допомогою технічних засобів неможливе з технічних причин. За відсутності можливості складання процесуальних документів про хід і результати проведення слідчих (розшукових) дій чи інших процесуальних дій фіксація здійснюється доступними технічними засобами з подальшим складенням відповідного протоколу не пізніше 72-х годин з моменту завершення таких слідчих (розшукових) чи відповідних процесуальних дій.

При проведенні обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи, якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, відповідні слідчі (розшукові) дії проводяться без залучення понятих. У такому разі хід і результати проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи в обов'язковому порядку фіксуються доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису;

2) відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею повноважень, передбачених ст.ст.140, 163, 164, 170, 173, 206, 219, 232, 233, 234, 235, 245-248, 250 та 294 КПК України, – такі повноваження виконує керівник відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, що погоджений з прокурором.

Рішення керівника органу прокуратури приймається у формі постанови та має містити обґрунтування правомірності здійснення ним повноважень слідчого судді;

3) відсутня об'єктивна можливість подальшого проведення, закінчення досудового розслідування та звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності – строк досудового розслідування у кримінальному провадженні зупиняється на підставі вмотивованої постанови прокурора з викладом відповідних обставин та підлягає поновленню, якщо підстави для зупинення перестали існувати. До зупинення досудового розслідування прокурор зобов'язаний вирішити питання про продовження строку тримання під вартою;

4) відсутня технічна можливість доступу до Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи – розподіл матеріалів кримінального провадження між суддями забезпечує голова суду, а за його відсутності – заступник голови суду, у порядку черговості та із забезпеченням рівномірного навантаження на суддів. У разі відсутності голови суду та його заступника розподіл матеріалів кримінального провадження між суддями забезпечує найстарший за віком суддя;

5) відсутня об'єктивна можливість виконання процесуальних дій у строки, визначені ст.ст. 221, 304, 306, 308, 376, 395, 426 КПК України, – такі процесуальні дії мають бути проведені невідкладно за наявності можливості, але не пізніше ніж через 15 днів після припинення чи скасування воєнного стану;

6) наявні випадки для затримання особи без ухвали слідчого судді, суду, визначені ст. 208 КПК України, або виникли обґрунтовані обставини, що дають підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, – уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати таку особу.

Строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати строк, визначений ст. 211 КПК України.

Якщо в умовах воєнного стану відсутня об'єктивна можливість доставити затриману особу до слідчого судді, суду у строк, передбачений ст. 211 КПК України, розгляд клопотання про обрання до неї запобіжного заходу здійснюється із застосуванням доступних технічних засобів відеозв'язку з метою забезпечення дистанційної участі затриманої особи.

Якщо затриману особу неможливо доставити до слідчого судді, суду у строк, передбачений ст. 211 КПК України, для розгляду клопотання про обрання щодо неї запобіжного заходу або забезпечити її дистанційну участь під час розгляду відповідного клопотання, така особа негайно звільняється.

В умовах воєнного стану Генеральний прокурор (особа, яка виконує його обов'язки) або уповноважені ним прокурори з метою забезпечення ефективності досудового розслідування своєю вмотивованою постановою мають право визначити підслідність або доручити здійснення досудового розслідування

кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 407, 408 КК України, іншому органу досудового розслідування.

Під час дії воєнного стану за клопотанням потерпілого, який є близьким родичем чи членом сім'ї особи, яка зникла безвісти за особливих обставин, прокурор своєю вмотивованою постановою може визначити місце проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 115, 146¹, 438 і 442¹ КК України, пов'язаних із зникненням особи безвісти за особливих обставин у зв'язку із збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою окупацією частини території України, за місцем проживання (перебування) потерпілого, який є близьким родичем чи членом сім'ї особи, зниклої безвісти за таких обставин.

Строк дії ухвали слідчого судді про тримання під вартою чи постанови керівника органу прокуратури про тримання під вартою, прийнятої відповідно до вимог та з урахуванням обставин, передбачених цією статтею, може бути продовжений до одного місяця керівником відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором. Строк тримання під вартою може продовжуватися неодноразово у межах строку досудового розслідування.

Про рішення, прийняті прокурором у випадках та порядку, передбачених цією статтею, невідкладно за першої можливості повідомляється прокурор вищого рівня, а також суд, визначений у порядку, передбаченому законодавством, з наданням копій відповідних документів не пізніше 10-и днів з дня повідомлення.

Скарги на будь-які рішення, дії чи бездіяльність прокурора, слідчого, прийняті або вчинені ним на виконання повноважень, визначених ст. 615 КПК України, можуть бути подані до суду. Їх розгляд здійснює слідчий суддя того суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, а в разі неможливості з об'єктивних причин здійснювати відповідним судом правосуддя – найбільш територіально наближеного до нього суду, що може здійснювати правосуддя, або іншого суду, визначеного в порядку, передбаченому законодавством.

У разі неможливості проведення підготовчого судового засідання обраний слідчим суддею, керівником органу прокуратури під час досудового розслідування запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання у підготовчому судовому засіданні, але не більше ніж на два місяці.

У разі наявності об'єктивних обставин, що унеможливають вручення затриманій особі письмового повідомлення про підозру у строки, встановлені ст. 278 КПК України, якщо такі процесуальні дії здійснюються в умовах воєнного стану, строк для вручення письмового повідомлення про підозру затриманій особі може бути продовжено до 48-и годин. У разі якщо особі не вручено повідомлення про підозру упродовж 48-и годин з моменту її затримання, така особа підлягає негайному звільненню.

Під час дії воєнного стану обвинувальні акти, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності скеровуються та розглядаються судами, у межах територіальної юрисдикції яких вчинено

кримінальне правопорушення, а в разі неможливості з об'єктивних причин здійснювати відповідним судом правосуддя – судом, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, що закінчив досудове розслідування, або іншим судом, визначеним у порядку, передбаченому законодавством.

Положення ч. 9 ст. 615 КПК України не поширюються на кримінальні провадження, обвинувальні акти, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності в яких скеровано до суду до моменту введення воєнного стану та набрання чинності цією частиною.

У кримінальних провадженнях, підсудних Вищому антикорупційному суду відповідно до вимог КПК України, обвинувальні акти, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності скеровуються до Вищого антикорупційного суду за його місцезнаходженням в умовах воєнного стану.

Кримінальне провадження у суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів, крім здійснення кримінального провадження у суді, в якому до моменту введення воєнного стану та набрання чинності ч. 10 ст. 615 КПК України було визначено склад суду за участю присяжних.

Показання, отримані під час допиту свідка, потерпілого, зокрема одночасного допиту двох чи більше уже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо хід і результати такого допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації.

Показання, отримані під час допиту підозрюваного, зокрема одночасного допиту двох чи більше уже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо у такому допиті брав участь захисник, а хід і результати проведення допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації.

Дізнавач, слідчий, прокурор забезпечує участь захисника у проведенні окремої процесуальної дії, зокрема вразі неможливості явки захисника – із застосуванням технічних засобів (відео-, аудіозв'язку) для забезпечення дистанційної участі захисника.

Дізнавач, слідчий, прокурор забезпечує участь перекладача для перекладу пояснень, показань або документів підозрюваного, потерпілого за першої можливості. За наявності обставин, що унеможливають участь перекладача у кримінальному провадженні, дізнавач, слідчий, прокурор має право особисто здійснювати переклад пояснень, показань або документів, якщо він володіє однією з мов, якими володіє підозрюваний, потерпілий.

Дія положень ч. 2 ст. 484 та ч. 14 ст. 31 КПК України може не застосовуватися в умовах воєнного стану, якщо наявні обставини, що унеможливають участь дізнавача, слідчого, судді, спеціально уповноважених на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Строк досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх в умовах воєнного стану продовжується керівником органу прокуратури, визначеним п. 9 ч. 1 ст. 3 КПК України, за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або прокурора.

Копії матеріалів кримінальних проваджень, досудове розслідування в яких здійснюється в умовах воєнного стану, в обов'язковому порядку зберігаються в електронній формі у дізнавача, слідчого чи прокурора.

В умовах дії воєнного стану після складання та підписання повного тексту вироку суд має право обмежитися проголошенням його резолютивної частини з обов'язковим врученням учасникам судового провадження повного тексту вироку в день його проголошення.

Досить суттєвою стає проблема втрати матеріалів кримінальних проваджень і процесуальних документів у зв'язку з неможливістю їх належного зберігання та захисту в зоні активних бойових дій. Крім того, гостроти набуває ситуація, пов'язана з етапуванням та конвоюванням підозрюваних і обвинувачених осіб до слідчих суддів або суду, інколи виконання даних процедур унеможлиблюється через загрозу життю та безпековим обмеженням у регіонах бойових дій. Складнощі виникають і на етапі забезпечення утримання осіб під вартою через дефіцит ресурсів, руйнацію місць тримання під вартою та порушення логістичних ланцюгів постачання, що створює додаткові загрози для дотримання мінімальних стандартів гуманного поводження з особами, узятими під варту⁶³.

Згідно із ст. 615¹ КПК України відновленню підлягають втрачені матеріали кримінального провадження, яке не завершилося направленням обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності до суду, а також матеріали кримінального провадження, в якому обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності направлено до суду, проте підготовче судове засідання не відбулося; судовий розгляд розпочато, проте рішення суду за результатами його розгляду не ухвалено; судом ухвалено рішення, проте воно не набрало законної сили.

Матеріали кримінального провадження, не направлені з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності до суду, а також матеріали кримінального провадження, в якому обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності направлено до суду, проте підготовче судове засідання не відбулося; судовий розгляд розпочато, проте рішення суду за результатами його розгляду не ухвалено; судом ухвалено рішення, проте воно не набрало законної сили, підлягають відновленню за рішенням слідчого судді, суду у разі надходження клопотання від прокурора або від слідчого чи дізнавача, погодженого з прокурором, або від сторони захисту чи потерпілого, або зі

⁶³ Чорна О. В. Судовий контроль в умовах воєнного стану: чи назріли зміни до кримінального процесуального закону? Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2022. № 6. С. 260–266

власної ініціативи суду, за умови наявності витягу з ЄРДР або постанови про початок досудового розслідування, винесеної у порядку, передбаченому ст. 615 КПК України, або ухвали про призначення судового розгляду, наявних у цьому кримінальному провадженні відповідних матеріалів фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інших носіїв інформації, а також копій документів, засвідчених з використанням засобів кваліфікованого електронного підпису.

Клопотання про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження розглядається слідчим суддею того суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, судом, що здійснював судові провадження, а в разі неможливості з об'єктивних причин здійснювати відповідним судом правосуддя – слідчим суддею іншого суду або іншим судом, визначеного в порядку, передбаченому законодавством.

У клопотанні зазначаються:

- обставини втрати матеріалів кримінального провадження;
- місцезнаходження копій документів кримінального провадження або відомостей щодо них;
- перелік документів та інших матеріалів, відновлення яких прокурор, слідчий, дізнавач, сторона захисту чи потерпілий вважає необхідними;
- мета відновлення документів та інших матеріалів;
- особи, яким повідомлено про підозру (за наявності);
- особи, які брали участь у кримінальному провадженні із зазначенням їхнього статусу у такому провадженні;
- перелік слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, проведених у кримінальному провадженні.

До клопотання про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження додаються документи або їх копії, зокрема не посвідчені в установленому порядку, що збереглися у прокурора, слідчого, дізнавача, сторони захисту чи потерпілого, за умови їх засвідчення кваліфікованим електронним підписом.

На підставі зібраних і перевірених матеріалів слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про відновлення матеріалів втраченого кримінального провадження повністю або в частині, яку, на його думку, необхідно відновити.

У разі недостатності зібраних матеріалів для точного відновлення матеріалів втраченого кримінального провадження слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про відновлення матеріалів втраченого кримінального провадження у тому обсязі, який, на його думку, є достатнім для ухвалення судового рішення, яким суд завершує відповідну стадію судового провадження, або своєю ухвалою закриває розгляд клопотання про відновлення матеріалів втраченого кримінального провадження і роз'яснює учасникам судового провадження право на повторне звернення з таким клопотанням за наявності необхідних документів.

Речі або документи, на які у кримінальному провадженні було накладено арешт у порядку, передбаченому КПК України, та які були втрачені через об'єктивні обставини, що виникли в умовах воєнного стану, відшкодовуються державою за рахунок державного бюджету у випадках та порядку, передбачених законом.

Стаття 616. Скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу або зміна запобіжного заходу з інших підстав.

У разі введення воєнного стану, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України підозрюваний, обвинувачений, який під час досудового розслідування або судового розгляду тримається під вартою, крім тих, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки України, умисного вбивства двох або більше осіб або вчиненого з особливою жорстокістю, або поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, або особливо тяжких корупційних кримінальних правопорушень чи у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 152-156¹, 258-258⁶, ч. 4 ст. 286¹, ст. 348 КК України, а також підозрюваний, обвинувачений, який згідно з підпунктом 1 п. 3 примітки до ст. 368 КК України на момент вчинення кримінального правопорушення займав особливо відповідальне становище, має право звернутися до прокурора з клопотанням про ініціювання перед слідчим суддею або судом питання про скасування цього запобіжного заходу для продовження та/або проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу.

За результатами розгляду клопотання, передбаченого абз. 1 ч. 1 ст. 616 КПК України, прокурор має право звернутися до слідчого судді або суду, який розглядає кримінальне провадження, з клопотанням про скасування цій особі запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для продовження та/або проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу.

Клопотання про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для продовження та/або проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу повинно містити:

- виклад обставин, які свідчать про те, що особа підпадає під проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу, та висновок про придатність особи до несення військової служби в умовах воєнного стану;

- виклад обставин, які вказують на те, що відсутні ризики, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України, а також ризик ухилення особи, до якої пропонується скасувати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, від проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу.

Слідчий суддя або суд розглядає клопотання про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для продовження та/або проходження

військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу невідкладно. За наявності достатніх підстав слідчий суддя або суд має право скасувати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою для подальшого продовження та/або проходження підозрюваним, обвинуваченим військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу.

Копія ухвали про скасування запобіжного заходу для продовження та/або проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу негайно після її оголошення вручається прокурору та надсилається до відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем реєстрації підозрюваного, обвинуваченого.

Підозрюваний, обвинувачений, щодо якого скасовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, має невідкладно, але не пізніше 48-и годин з моменту оголошення ухвали про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, з'явитися до відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем реєстрації.

У разі нез'явлення такої особи у зазначений строк до відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем реєстрації, а також у разі отримання такою особою відмови територіального центру комплектування та соціальної підтримки у проходженні військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період територіальний центр комплектування та соціальної підтримки невідкладно, але не пізніше 24 годин, інформує про такі обставини прокурора. Прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин, подає клопотання про обрання щодо особи, зазначеної у цій частині, запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Контроль за виконанням ухвали слідчого судді або суду про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для продовження та/або проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу та виконанням підозрюваним, обвинуваченим обов'язку, передбаченого абз. 1 ч. 3 ст. 616 КПК України, покладається на прокурора та відповідний територіальний центр комплектування та соціальної підтримки.

Підозрюваний, обвинувачений, до якого застосовано інший запобіжний захід, ніж запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, має право звернутися до прокурора з клопотанням про ініціювання перед слідчим суддею або судом питання про скасування відповідного запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу.

Прокурор у порядку, передбаченому ч. 1 ст. 616 КПК України, звертається до слідчого судді або суду, який розглядає кримінальне провадження, з відповідним клопотанням.

За клопотанням підозрюваного, обвинуваченого слідчий суддя, суд має право ухвалити рішення про зміну запобіжного заходу у вигляді застави на особисте зобов'язання, якщо відповідне клопотання обґрунтовується бажанням використати кошти, передані в заставу (в повному обсязі або частково), для внесення на спеціальні рахунки Національного банку України для цілей оборони України.

У місцях ведення активних бойових дій за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого слідчий суддя, суд має право розглянути питання про зміну запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту на запобіжний захід у вигляді особистого зобов'язання.

Питання для самоконтролю:

1. Які особливості порядку досудового розслідування в умовах воєнного стану?
2. Як впливає воєнний стан на права підозрюваного?
3. Які особливості проведення слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану?
4. Як змінюється термін розслідування кримінального провадження в умовах воєнного стану?
5. Які особливості проведення судового розгляду в умовах воєнного стану?

ГЛОСАРІЙ

А

Адвокат – фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах та в порядку, що передбачені Законом України «Про адвокатуру» (Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012).

Адвокатська діяльність – незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги клієнту («Про адвокатуру та адвокатську діяльність»: Закон України від 05.07.2012).

Адвокатський запит – письмове звернення адвоката до органу державної влади, органу місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, громадських об'єднань про надання інформації, копій документів, необхідних адвокату для надання правничої допомоги клієнту («Про адвокатуру та адвокатську діяльність»: Закон України від 05.07.2012).

Адвокатська таємниця – будь-яка інформація, що стала відома адвокату, помічнику адвоката, стажисту адвоката, особі, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, про клієнта, а також питання, з яких клієнт (особа, якій відмовлено в укладенні договору про надання правничої допомоги з передбачених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» підстав) звертався до адвоката, адвокатського бюро, адвокатського об'єднання, зміст порад, консультацій, роз'яснень адвоката, складені ним документи, інформація, що зберігається на електронних носіях, та інші документи і відомості, одержані адвокатом під час здійснення адвокатської діяльності («Про адвокатуру та адвокатську діяльність»: Закон України від 05.07.2012).

Апеляційна скарга – це письмовий процесуальний документ, яким учасники справи оскаржують рішення або ухвалу суду першої інстанції, подається до апеляційного суду (через суд першої інстанції) у встановлені законом строки (зазвичай 30 днів для рішень, 15 днів для ухвал).

Б

Близькі родичі та члени сім'ї – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі (п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України).

Безоплатна правнича допомога – правнича допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного

бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел (ч.1 ст. 1 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» від 02.06.2011).

В

Верховенство права – загальна засада кримінального провадження, яка визначає, що кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 8 КПК України).

Виклик слідчим, прокурором – право слідчого, прокурора під час досудового розслідування викликати підозрюваного, свідка, потерпілого або іншого учасника кримінального провадження у встановлених КПК випадках для допиту чи участі в іншій процесуальній дії (ч. 1 ст. 133 КПК України).

Висновок експерта – докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи (ч. 1 ст. 101 КПК України).

Витрати, пов'язані із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів – витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів, несе сторона кримінального провадження, яка заявила клопотання про виклик свідків, залучила спеціаліста, перекладача чи експерта, крім випадків, встановлених КПК України (ч. 1 ст. 121 КПК України).

Витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження – витрати обвинуваченого, підозрюваного, до якого не застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, його захисника, представника потерпілого, пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту, найманням житла, виплатою добових (у разі переїзду до іншого населеного пункту), а також втрачений заробіток чи витрати у зв'язку із відривом від звичайних занять (ч. 1 ст. 121 КПК України).

Відвід – передбачений кримінальним процесуальним законом порядок усунення певного учасника від участі у кримінальному провадженні за наявності обставини, що виключають його у кримінальному провадженні відповідно до положень ст.ст. 75-83 КПК України.

Вмотивованим є рішення, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення (ч. 4 ст. 370 КПК України).

Воєнний стан – особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає

надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень («Про правовий режим воєнного стану»: Закон України від 12.05.2015).

Втручання у приватне спілкування – встановлена кримінальним процесуальним законом форма доступу до змісту спілкування за умов, якщо учасники спілкування мають достатні підстави вважати, що спілкування є приватним. Прокурор, слідчий за погодженням з прокурором зобов'язаний звернутися до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на втручання у приватне спілкування (ч. 4 ст. 258 КПК України).

Д

Державне обвинувачення – процесуальна діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (п. 3 ч. 1. ст. 3 КПК України).

Дізнання – форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування кримінальних проступків (п. 4 ч. 1. ст. 3 КПК України).

Дізнавач – службова особа підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу Бюро економічної безпеки України, органу Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, у випадках, установлених КПК України, уповноважена особа іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків (п. 4¹ ч. 1. ст. 3 КПК України).

Діяльність органів прокуратури – один із засобів реалізації державної влади, яка функціонує виключно в інтересах цієї держави, вона закріплена Конституцією України та іншими правовими актами. Державні інтереси полягають у захисті суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону, державної безпеки тощо.

Державний реєстр актів цивільного стану громадян – це державна електронна інформаційна система, яка містить відомості про акти цивільного стану, зміни, що вносяться до актових записів цивільного стану, їх поновлення та припинення їхньої дії та відомості про видачу свідоцтв про державну реєстрацію актів цивільного стану і про видачу витягів з нього (ст. 11 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану»).

Договір про надання правничої допомоги – домовленість, за якою одна сторона (адвокат, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язується здійснити захист, представництво або надати інші види правничої допомоги

другій стороні (клієнту) на умовах і в порядку, що визначені договором, а клієнт зобов'язується оплатити надання правничої допомоги та фактичні витрати, необхідні для виконання договору («Про адвокатуру та адвокатську діяльність»: Закон України від 05.07.2012).

Докази – фактичні дані, отримані у передбаченому КПК України порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню (ч. 1 ст. 84 КПК України).

Документи – спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, що містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження (ч. 1 ст. 99 КПК України).

Допит – слідча (розшукова) дія, яка проводиться слідчим або прокурором у встановленому законом порядку і спрямована на отримання в усній або письмовій формі від свідка, потерпілого, підозрюваного, експерта відомостей щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження (ст. 224 КПК України).

Допит підозрюваного – слідча дія, яка проводиться з метою з'ясування ставлення підозрюваного до підозри та отримання від нього показань щодо юридично значущих обставин для цього кримінального провадження (ст.ст. 42, 223, 224 КПК України).

Допит потерпілого – слідча (розшукова) дія, спрямована на отримання показань від фізичної особи якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридичної особи, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (ст.ст. 55, 223, 224 КПК України).

Допит свідка – слідча (розшукова) дія, спрямована на отримання показань від фізичних осіб, яким відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження (ст.ст. 65-67, 223, 224 КПК України).

Допит у режимі відеоконференції – процесуальна форма проведення допиту передбачена статтями 232, 336 КПК України, за якої допит осіб, під час досудового розслідування може бути проведений при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування (ч.1 ст. 232 КПК України).

Досудове розслідування – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів

медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 5 ч. 1. ст. 3 КПК України).

Досудове слідство – форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування злочинів (п. 6 ч. 1. ст. 3 КПК України).

Е

Експерт – особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань (ст. 69 КПК України).

Електронні докази – інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (у мережі Інтернет) (ч. 1 ст. 100 ЦПК України, ст. 99 КпАС України, ст. 96 ГПК України).

Ж

Житло фізичної особи – житловий будинок, квартира, інше приміщення, призначені та придатні для постійного проживання в них (ч. 1 ст. 379 ЦК України).

Житло особи – будь-яке приміщення, що знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення. **Не є житлом** приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом (ч. 2 ст. 233 КПК України).

Житло фізичної особи – житловий будинок, квартира, інше жиле приміщення, призначені та придатні для постійного або тимчасового проживання в них (ст. 379 ЦПК України).

З

Забезпечення права на захист – загальна засада кримінального провадження, яка визначає, що підозрюваний, обвинувачений, виправданий,

засуджений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК України (ст. 20 КПК України).

Забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності – загальна засада кримінального провадження, яка визначає, що кожному гарантується право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого в порядку, передбаченому КПК України (ст. 24 КПК України).

Закон України про кримінальну відповідальність – законодавчі акти України, які встановлюють кримінальну відповідальність (Кримінальний кодекс України та закон України про кримінальні проступки).

Законний представник підозрюваного, обвинуваченого – учасник кримінального провадження, який залучається до участі в процесуальній дії у випадку, якщо підозрюваним, обвинуваченим є неповнолітній або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною (ст. 44 КПК України).

Законний представник потерпілого – учасник кримінального провадження, який залучається до участі в процесуальній дії у випадку, якщо потерпілим є неповнолітній або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною (ст. 59 КПК України).

Законний представник цивільного позивача – учасник кримінального провадження, який залучається у випадку, якщо цивільним позивачем є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною (ст. 64 КПК України).

Законні представники – батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний (ст. 44 КПК України).

Залучення експерта та проведення експертизи – слідча (розшукова) дія, яка являє собою передбачену законом форму одержання знань, що мають значення для кримінального провадження, за допомогою проведення досліджень особами (експертами), які володіють спеціальними знаннями (ст.ст. 243-245 КПК України).

Захисник – адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, до якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося

питання про їх застосування, а також особи, до якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію) (ст. 45 КПК України).

Заявник – фізична або юридична особа, яка звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування, і не є потерпілим (ч.1 ст. 60 КПК України).

Захист – вид адвокатської діяльності, що полягає у забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, до якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, до якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення.

К

Катування або тортури – будь-яка процедура, що заподіює людині муки і біль, незалежно від обставин і цілей, незалежно від того, чи закінчується покарання цією процедурою або за нею слідує позбавлення життя людини.

Клієнт – фізична або юридична особа, держава, орган державної влади, орган місцевого самоврядування, в інтересах яких здійснюється адвокатська діяльність.

Конфлікт інтересів – суперечність між особистими інтересами адвоката та його професійними правами і обов'язками, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість під час виконання адвокатом його професійних обов'язків, а також на вчинення чи невчинення ним дій під час здійснення адвокатської діяльності.

Клопотання (сторона захисту, потерпілий) – звернення сторони захисту, потерпілого і його представника чи законного представника, представника юридичної особи, до якої здійснюється провадження, про виконання будь-яких процесуальних дій до слідчого або прокурора. Клопотання розглядається у строк не більше трьох днів з моменту подання (ст. 220 КПК України).

Клопотання (сторона обвинувачення) – звернення слідчого (погоджується з прокурором) або прокурора до слідчого судді про надання дозволу на проведення визначених КПК України процесуальних дій або застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Клопотання розглядається у порядку та в строк визначений окремо щодо конкретної процесуальної дії або заходу забезпечення кримінального провадження. В

окремих випадках у КПК України встановлюється процесуальна форма клопотання (наприклад: ч. 2 ст. 248 КПК України визначає процесуальну форму клопотання слідчого, прокурора про надання дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії).

Кримінальне провадження – досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого Законом України про кримінальну відповідальність (п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК України).

Кримінальна процесуальна форма – визначений законом порядок кримінального провадження загалом, порядок виконання окремих процесуальних дій та порядок прийняття процесуальних рішень.

Цей порядок – єдиний для всіх кримінальних проваджень. Однією з вимог процесуальної форми є правило – щоб процесуальні дії і прийняті процесуальні рішення були письмово закріплені в процесуальних документах кримінального провадження.

Кримінальний процесуальний закон встановлює таку форму цих документів, яка дає можливість повно відобразити в них хід і результати проведених процесуальних дій, прийняте рішення з тим, щоб надалі використати одержані дані під час досудового розслідування, розгляду та вирішення матеріалів кримінального провадження у судовому провадженні, перевірки законності та обґрунтованості проведених дій і прийнятих рішень.

М

Малолітня особа – дитина до досягнення нею 14-ти років (п. 11 ч. 1 ст. 3 КПК України).

Медіатор – спеціально підготовлена нейтральна, незалежна, неупереджена фізична особа, яка проводить медіацію (п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіацію»).

Медіаційна угода – письмова угода учасників правовідносин про спосіб врегулювання всіх або певних конфліктів (спорів), які виникли або можуть виникнути між ними, шляхом проведення медіації. Медіаційна угода може укладатися у формі медіаційного застереження в договорі або у формі окремої угоди (п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіацію»).

Медіація – позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів (п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіацію»).

Н

Неповнолітня особа – малолітня особа, а також дитина у віці від 14-ти до 18-ти років (п. 12 ч. 1 ст. 3 КПК України).

О

Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом (ч. 3 ст. 370 КПК України).

Обвинувальний акт – підсумковий процесуальний документ, який завершує досудове розслідування, фіксує результати розслідування та містить офіційне обвинувачення особи у вчиненні кримінального правопорушення. Він складається слідчим (або прокурором) та затверджується прокурором, після чого направляється до суду.

П

Перекладач – учасник кримінального провадження, який залучається сторонами кримінального провадження або слідчим суддею чи судом у разі необхідності перекладу пояснень, показань або документів (ст. 68 КПК України).

Переконливість як самостійна ознака процесуальних рішень, завжди пов'язана з певною їх оцінкою сторонніми особами, які не мають прямого відношення до кримінального судочинства. Переконливість процесуального документа базується, насамперед, на обґрунтованості та вмотивованості рішення, дає можливість переконатися у його істинності, справедливості та законності сформульованих в ньому висновків.

Підозрюваний – особа, якій у порядку, передбаченому ст.ст. 276-279 КПК України, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень (ч. 1 ст. 42 КПК України).

Пленум Верховного Суду – колегіальний орган, повноваження якого визначаються ст. 46 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». До складу Пленуму Верховного Суду входять усі судді Верховного Суду. На засідання Пленуму можуть бути запрошені представники органів державної влади, наукових установ, громадських організацій, ЗМІ та інші особи.

Потерпілий – фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (ст. 55 КПК України).

Потяті – незаінтересовані особи, які запрошуються слідчим, прокурором для участі у слідчих (розшукових) діях, визначених ч. 7 ст. 223 КПК України, з метою засвідчення факту, змісту та наслідків її проведення.

Понятими не можуть бути: потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження. Зазначені особи можуть бути допитані під час судового розгляду як свідки проведення відповідної слідчої (розшукової) дії (ч. 7 ст. 223 КПК України).

Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, заінтересовані у результатах кримінального провадження.

Правила проведення медіації – порядок та методика проведення медіації, права та обов'язки учасників медіації, визначені договором про проведення медіації або затверджені суб'єктом, що забезпечує проведення медіації, відповідно до вимог цього Закону (п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіацію»).

Представник юридичної особи, до якої здійснюється провадження – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником; керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами; працівник юридичної особи (ст. 64¹ КПК України).

Представництво – вид адвокатської діяльності, що полягає у забезпеченні реалізації прав і обов'язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами, прав і обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні.

Процесуальні витрати (види) – процесуальні витрати складаються із: витрат на правову допомогу; витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження; витрат, пов'язаних із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів; витрат, пов'язаних із зберіганням і пересиланням речей і документів (ст. 118 КПК України).

Процесуальні дії – передбачені та регламентовані кримінальним процесуальним законодавством дії учасників кримінального провадження, що спрямовані на збирання, перевірку або використання доказів у кримінальному провадженні з метою досягнення його загальних завдань.

Процесуальні рішення – усі рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, суду (ст. 110 КПК України).

Р

Ресоціалізація неповнолітнього – свідоме відновлення неповнолітнього у соціальному статусі повноправного члена суспільства та повернення до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя у суспільстві, формування позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки (Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення». Наказ МЮУ, МВС, Офісу Генерального прокурора, від 22.07.2024. № 2176/5/501/176).

Реінтеграція неповнолітнього та потерпілого у межах Програми – процес відновлення порушеної конструктивної взаємодії щодо загальноприйнятого соціально-нормативного життя та співіснування у суспільстві, усунення або мінімізації різниці у становищі та/або правах між неповнолітнім, потерпілим та тими існуючими формами спільнот та/або об'єднаннями людей (держава, громада, населення, сім'я, родина, колектив тощо), яких торкнувся конфлікт, викликаний протиправними діями неповнолітнього, що може досягатися завдяки зміцненню соціальних норм та соціальній адаптації у суспільстві (ресоціалізації неповнолітнього, повернення та/або інтеграції, та/або відновлення, та/або реабілітації неповнолітнього та потерпілого) з урахуванням прав та особливих потреб потерпілого та неповнолітнього, пов'язаних з відчуттям справедливості, захищеності та безпеки у суспільстві, а також іншим впливом на них, який має місце за наслідками кримінального правопорушення поведінки (Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення». Наказ Міністерства юстиції України, Міністерство внутрішніх справ, Офісу Генерального прокурора, від 22.07.2024. № 2176/5/501/176).

С

Свідок – фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань (ч. 1 ст. 65 КПК України).

Слідчий суддя – суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому цим Кодексом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку, передбаченому ст. 247 КПК України, – голова чи за його визначенням інший суддя Апеляційного суду АРК, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя. Слідчий суддя (слідчі судді) у суді першої інстанції обирається зборами суддів зі складу суддів цього суду (п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України).

Сторони медіації – фізичні, юридичні особи або групи осіб, які звернулися до медіатора (медіаторів) чи суб'єкта, що забезпечує проведення медіації, з метою запобігання виникненню або врегулювання конфлікту (спору)

між ними шляхом проведення медіації та уклали договір про проведення медіації (п. 7 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіацію»).

У

Угода за результатами медіації – угода, що фіксує результат домовленості сторін медіації у погодженій між ними усній чи письмовій формі з урахуванням вимог закону (п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіацію»).

Угода за результатами медіації у межах Програми – угода, що фіксує результат домовленості між сторонами медіації у межах Програми у погодженій між ними письмовій формі з урахуванням вимог Закону України «Про медіацію», включно з домовленостями про відшкодування завданої шкоди та узгоджені учасниками медіації у межах Програми додаткові засоби ресоціалізації та розвитку неповнолітнього, який бере участь у Програмі (Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення». Наказ МЮУ, МВС, Офісу Генерального прокурора, від 22.07.2024. № 2176/5/501/176).

Учасники медіації – медіатор (медіатори), сторони медіації, їхні представники, законні представники, захисники, перекладач, експерт та інші особи, визначені за домовленістю сторін медіації (п. 10 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіацію»).

Ухвала – рішення слідчого судді або суду, яке має відповідати вимогам, передбаченим ст.ст. 369, 371-374 КПК України. Ухвала складається з вступної, мотивувальної та резолютивної частин (ст. 372 КПК України).

Учасники кримінального провадження – сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, до якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, особа, до якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробачення, секретар судового засідання, судовий розпорядник (п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України).

Ф

Фактична підстава – наявність достатніх відомостей, що диктують слідчому, прокурору, суду необхідність виконання конкретних дій в інтересах встановлення істини у кримінальному провадженні (наприклад, слідчий, прокурор зобов'язані звернутися з клопотанням до слідчого судді для проведення експертизи.

Ц

Цивільний відповідач – фізична або юридична особа, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння та до якої пред’явлено цивільний позов у порядку, встановленому КПК України (ст. 62 КПК України).

Цивільний позивач – фізична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди, та яка в порядку, встановленому КПК України, пред’явила цивільний позов (ст. 61 КПК України).

Ю

Ювенальна юстиція (лат. *juvenālis* – юнацький; лат. *Jūstitia* – правосуддя) – правова система щодо захисту прав дітей, включає в себе установи і організації, що здійснюють правосуддя у справах про правопорушення, скоєні неповнолітніми.

ЛІТЕРАТУРНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Віденська конвенція про консульські зносини від 24 квіт. 1963 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU63K02R>
2. Вінницький міський суд Вінницької області справа №127/15271/19 від 23 груд. 2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102148200>
3. Загальна декларація прав людини від 10 груд. 1948 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/la>
4. Європейська конвенція з прав людини (Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 04 лист. 1950 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
5. Конвенція про права дитини. Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
6. Конвенція про дипломатичні зносини. Відень. 18 квіт. 1961 р. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/DKS/08.htm>
7. Конвенція ООН з морського права. Конвенцію ратифіковано Законом № 728-XIV dsl 03 xthd/ 1999 р. ВВР. 1999. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=00O5WDC64C>
8. Конвенція про злочини та деякі інші дії на борту повітряного судна від 14 вер. 1963 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU63K07U?ed=1963_09_14
9. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
10. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 груд. 2012 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
11. Кодекс торговельного мореплавства України: Закон України від 23 трав. 1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80#Text>
12. Кодекс етики медіатора НАМУ. ЗАТВЕРДЖЕНО рішенням Загальних зборів ГО «Національна асоціація медіаторів України» від 19 лют. 2022 р., протокол № 1. URL: <https://namu.com.ua/ua/info/mediators/nseyenf-yekhyuny-pyeeekakhsua/>
13. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
14. Наказ Міністерства охорони здоров'я від 08 трав. 2018 р. № 865 «Порядок проведення судово-психіатричної експертизи». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
15. Наказ МВС України, Міністерство охорони здоров'я № 1452/735 від 09 лист. 2015 р. Про затвердження Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1413-15>
16. Наказ МВС України від 18 груд. 2018 р. № 1026 «Про затвердження Інструкції із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів

фото- і кінозйомки, відеозапису». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z0028-19>

17. Наказ Генеральної прокуратури Про затвердження Інструкції про порядок проведення процесуальних дій під час кримінального провадження на морському чи річковому судні України, що перебуває за межами України під прапором або розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні від 14 лист. 2012 р. № 112. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GP12047>

18. Постанова Пленуму Верховного суду України від 03 черв. 2005 р. № 7 Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05>

19. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11 груд. 2015 р. № 13 «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15>

20. Положення про Державну міграційну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серп. 2014 р. № 360. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF#Text>

21. Порядок інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 28 груд. 2011 р. № 1363. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2011-%D0%BF#Text>

22. Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні. Затв. Указом Президента України від 10 черв. 1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198/93#Text>

23. Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : Затверджений наказом МВС України від 08 лют. 2019 р. № 100. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19>

24. Правила адвокатської етики, затверджені Установчим З'їздом адвокатів України 17 лист. 2012 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0003418-12>

25. Правила застосування примусових заходів медичного характеру в спеціальному закладі з надання психіатричної допомоги: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 31 серп. 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-17#Text>

26. Принципи захисту психічно хворих осіб та поліпшення психіатричної допомоги : резолюція № 46/119 Генеральної Асамблеї ООН від 17 груд. 1991 р. StudFiles : [сайт]. URL: <http://www.studfiles.ru/preview/5535819/page:112/>.

27. Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування : постанова Пленуму Верховного суду України від 03 черв. 2005 р. № 7. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05>.

28. Про практику застосування судами законодавства, що регулює закриття кримінальних справ : узагальнення судової практики Судової палати у кримінальних справах Верховного суду України від 20 лют. 2004 р. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0003700-04>.

29. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : постанова Верховного Суду України № 12 від 23 груд. 2005 р. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05>.

30. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні. Закон України від 11 груд. 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15>

31. Питання оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 верес. 2014 р. № 465. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-2014-%D0%BF>

32. Про адвокатуру та адвокатську діяльність. Закон України від 05 лип. 2012 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>

33. Про безоплатну правову допомогу. Закон України від 02 черв. 2011 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>

34. Про оперативно-розшукову діяльність. Закон України від 18 лют. 1992 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>

35. Про національну поліцію. Закон України від 02 липн. 2015 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

36. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовт. 2014 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>

37. Про дипломатичну службу : Закон України від 7 черв. 2018 р. № 2449-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text>

38. Про державну таємницю: Закон України від 21 січн. 1994 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>

39. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03 квіт. 2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>

40. Про медіацію: Закон України від 16 лист. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>

41. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 груд. 2016 р. № 1798-VIII. *Відомості Верховної Ради*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>

42. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою приведення у відповідність із Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України щодо недоторканності народних депутатів»: Закон України від 18 груд. 2019 р. № 388-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/27-20#Text>

43. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 лип. 2017 р. Закон № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017, № 35, ст.376.

44. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07 груд. 2017 р. № 2229-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

45. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24 січ. 1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>
46. Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30 черв. 1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text>
47. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22 лют. 2000 р. №1 489-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>
48. Про Раду національної безпеки: Закон України від 05 бер. 1998 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text>
49. Про судову експертизу: Закон України від 25 лют. 1994 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
50. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 черв. 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
51. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 груд. 1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>
52. Про статус народного депутата України: Закону України від 17 лист. 1992 р. URL: <tps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>
53. Про затвердження стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі: Наказ Міністерства юстиції України № 337/25114 від 26 лют. 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0337-14#Text>
54. Про судову практику застосування судами примусових заходів медичного характеру: постанова Пленуму Верховного Суду України. 03 черв. 2005 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05#Text>
55. Порядок дій з питань забезпечення гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних і соціальних прав адвокатів: Затв. рішенням Ради адвокатів України №183 від 27 лип. 2013 р.
56. Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 8 трав. 2018 р. № 865. Верховна Рада України : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0719-18>.
57. Про деякі питання порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 09 лист. 2012 р. № 1640/0/4-12 : URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main/l378204>.
58. Про затвердження Інструкції про порядок проведення судових експертиз та експертних досліджень паспортних документів Головним експертно-криміналістичним центром Державної прикордонної служби України : Наказ МВС України від 18 лист. 2013 р. № 1109. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2086-13>
59. Про затвердження Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги : Наказ Міністерства юстиції України від 02 лип. 2012 р. № 967/5 : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1091-12>
60. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний

- статус: Закон України від 20 лист. 2012 р. № 5492-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17>
61. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 11 груд. 2019 р. у справі № 536/2475/14-к. *Верховний Суд. База правових позицій*. URL: <https://lpd.court.gov.ua/legal-position/412/document/430>
62. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 25 лист. 2020 р. у справі № 627/927/19. *Верховний Суд. База правових позицій*. URL: <https://lpd.court.gov.ua/legal-position/3071/document/3177>
63. Постанова Верховного Суду від 23 лип. 2024 р. у справі № 199/732/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120603522>
64. Рахівський районний суд Закарпатської області справа 305/2054/19 від 18 квіт. 2022 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102148200>
65. Регламент ВРП : затв. Рішенням Вищої ради правосуддя від 24 січн. 2017 р. № 52/0/15-17. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr52_910-17#Text
66. Рекомендація N R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам – членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах від 15 верес. 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_828#Text
67. Рекомендація Rec (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах від 18 верес. 2002. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2002_10_2002_09_18_1.pdf
68. Рішення ВРП про повернення подання заступника Генерального прокурора про надання згоди на утримання під вартою судді від 11 черв. 2024 р. року № 1785/0/15-24. Вища рада правосуддя. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/4597>
69. Рішення ВРП про повернення подання заступника Генерального прокурора про надання згоди на утримання під вартою судді від 10 лип. 2023 р. № 701/0/15-23. Вища рада правосуддя. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/40694>
70. Справа «Анатолій Руденко проти України» (заява № 50264/08): рішення Європ. суду з прав людини від 17 лип. 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a10#Text
71. Справа «Горшков проти України» (заява № 67531/01): рішення Європ. суду з прав людини від 08 лист. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_090#Text
72. Справа «Кучерук проти України» (заява № 2570/04): рішення Європ. суду з прав людини від 06 груд. 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_839#Text
73. Справа «Медведев і Костюк проти України»: рішення Європейського Суду з прав людини від 20 груд. 2018 р. у справі URL: <https://minjust.gov.ua/m/rishennya-schodo-suti-za-alfavitom>
74. Справа «Ічин та інші проти України»: рішення Європейського Суду з прав людини від 21 берез. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_661#Text
75. Справа «Будан проти України»: рішення Європейського Суду з прав людини від 15 груд. 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b06#Text

76. Справа «Головань проти України» (заява № 41716/06): рішення Європейського суду з прав людини від 5 лип. 2012 р. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2241716/06%22\],%22itemid%22:\[%22001-112021%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2241716/06%22],%22itemid%22:[%22001-112021%22]})

77. Справа «Корнейкова проти України»: рішення Європейського Суду з прав людини від 19 січ. 2012 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO00378>

78. Справа «Свершов проти України»: рішення Європейського Суду з прав людини від 27 лист. 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_428#Text

79. Справа «Прокопенко проти України»: рішення Європейського Суду з прав людини від 20 січ. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_863#Text

80. Справа «Харченко проти України»: рішення Європейського Суду з прав людини від 10 лют. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_662#Text

81. Справа «Ассенов та інші проти Болгарії»: рішення Європейського Суду з прав людини від 28 жовт. 1998 р. URL: <https://www.srji.org/resources/search/33/>

82. Справа «Елчі та інші проти Туреччини»: рішення Європейського Суду з прав людини від 13 лист. 2003 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO0883>

83. Справа «Лекавічієне проти Литви»: рішення Європейського Суду з прав людини від 27 черв. 2017 р. URL: <https://unba.org.ua/publications/2516-rishennya-evropejs-kogo-sudu-z-prav-lyudini-u-spravi-lekavichiene-proti-litvi-vid-27-cherwnya-2017-roku.html>

84. Справа «Загородній проти України»: рішення Європейського Суду з прав людини від 24 лист. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_739#Text

85. Справа «Єлоєв проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 06 лист. 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_433#Text

86. Справа «Ходжич проти Хорватії»: рішення Європейського суду з прав людини від 04 квіт 2019 р. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-xodzhich-proti-xorvati%D1%97-pres-reliz/>

87. Справа «Плахтєєв та Плахтєєва проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 12 бер. 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_471#Text

88. Справа «Наталія Михайленко проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 15 трав. 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_465#Text

89. Справа «Бастіс проти Литви»: рішення Європейського суду з прав людини від 04 лют. 2020 р. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-bastis-proti-litvi/>

90. Справа «Л.Т. проти України» (Заява №13459/15): рішення Європейського суду з прав людини від 06 черв. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_k18#Text

91. Узагальнення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ судової практики здійснення кримінального

провадження на підставі угод від 22 січ. 2014 р. URL: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html

92. Указ Президента про Консульський статут України від 02 квіт. 1994 р. № 127/94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94#Text>

93. Галаган В.І., Калачова О.М. Особливості початку досудового розслідування при виявленні ознак кримінального правопорушення на території дипломатичних представництв чи консульських установ України. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2013. № 2. С.7.

94. Досудове розслідування : навч. посіб. / Д.П. Письменний, О.В. Римарчук, Г.М. Степанова та ін. Київ : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2023. 308 с.

95. Звіт діяльності Комітету захисту гарантій адвокатської діяльності за 2024 рік. Рада адвокатів Київської області. URL : <https://radako.com.ua/wp-content/uploads/2024/12/zvit-komitetu-2024-fin-1.pdf>

96. Капустинський М. В. Здійснення кримінального провадження щодо судді: дис. ...д-ра філософії: 081. Київ, 2025. 232 с.

97. Кубарєва О. В. Забезпечення незалежності суду в кримінальному провадженні. *Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України* : матеріали круглого столу, присвяч.40-річчю кафедри кримінального процесу (Київ, 27 жовт.2023 р.). Київ : НАВС, 2023.С. 108-111.

98. Пономаренко Ю. Угоди про визнання винуватості: процедура та проблеми застосування. *Юридична Газета online* : [сайт]. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/ugodi-pro-viznannya-vinuvatosti-procedura-ta-problemi-zastosuvannya.html>.

99. Степанова Г.М. Потерпілий в кримінальному процесі. Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена Дню слідчого в Україні. Актуальні проблеми досудового розслідування. 05 лип. 2017 р. К. НАВС.

100. Степанова Г.М., Григорчук Н.П. Сучасна характеристика інституту медіації. Юридичний науковий електронний журнал Запорізький національний університет Міністерства освіти і науки України, 2022. №1 с. 292–295.

101. Степанова Г.М., Григорчук Н.П. Ефективний спосіб врегулювання спорів: застосування Програм медіації щодо неповнолітніх. Відновне правосуддя в умовах воєнного часу. Збірник науково-практичної конференції НАВС (18 лист. 2022 р.). Київ. С. 112–115.

102. Степанова Г.М., Чурікова І.В. Всебічність, повнота, та об'єктивність дослідження обставин кримінального провадження в контексті сучасного кримінального процесуального законодавства. Наукові інновації та передові технології. (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»): журнал. № 7 (35). 2024. С. 551-561

103. Hanna Stepanova Electronic evidence in the criminal process of Ukraine. EXPLORING THE DIGITAL LANDSCAPE: INTERDISCIPLINARY PERSPECTIVES Monograph. The University of Technology in Katowice Press 2024. С. 134-157